

HANDELINGEN
VAN HET
GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS

GESTICHT ONDER DE BENAMING

SOCIÉTÉ D'ÉMULATION

TE BRUGGE

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
VOOR DE STUDIE
VAN GESCHIEDENIS EN OUDHEDEN
VAN VLAANDEREN

DEEL CIII VAN DE VERZAMELING

JAAR 1966
Aflevering 1-2

Uitgegeven met steun van de Regering
de Provincie en de stad Brugge

BRUGGE 1967

GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS SOCIÉTÉ D'EMULATION

Secretariaat : Koningin Elisabethlaan 63, Brugge.

Redactie : St.-Gilliskerkstraat 10, Brugge.

Postcheckrekening: Société d'Emulation Brugge, nr. 107939.

Abonnement op de «Handelingen» : 200 fr. per jaar.

I N H O U D

I. BIJDRAGEN

J. Sabbe, <i>De ondergang van twee Vlaamse adellijke geslachten in de 14e eeuw</i>	5-23
J. De Smet, <i>Het Sint-Janshospitaal te Brugge rond 1550</i>	24-44
C. Denorme, <i>De merken van het Iepers Edelsmedengilde</i>	45-64

II. OORKONDEN EN MEDEDELINGEN

M. Baelde, <i>Onbekende bronnen over de stormvloed van 1530</i>	65-86
A. Viaene, <i>Appoort. Een term uit de kerkelijke boekhouding in Vlaanderen 1300-1600</i>	87-101
A. Schouteet, <i>Twee schilderijen uit de verzameling van W. Deys</i>	101-103
A. Schouteet, <i>Een oorkonde van 1259 betreffende de abdij Ter Hagen</i>	103-106

III. BOEKBESPREKINGEN

R. De Schrijver, <i>Jan Brouhoven, graaf van Bergeyck (1644-1725)</i> (M. Baelde)	107-109
A. Schouteet, <i>Indices op de Buitenpoorterboeken van Brugge, 1548-1788</i> (C. Wyffels)	109-111
F. van der Meer, <i>Atlas de l'Ordre cistercien</i> (L. Devliegheer)	112-113
P. Debrabandere, <i>Geschiedenis van de schilderkunst te Kortrijk (1400-1900)</i> (A. Deschrevel)	113-115
E. Dhanens, <i>Het retabel van het Lam Gods in de Sint-Baafskathedraal te Gent</i> (A. Janssens de Bisthoven)	115-117
E. Dhanens, <i>Inventaris van het kunstpatrimonium van Oost-Vlaanderen, dl. V</i> (A. Janssens de Bisthoven)	117-118
IV. KRONIEK	119-124

ANNALER
GENOOTSCHAP

DE IX

GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS

SOCIÉTÉ D'ÉMULATION
SOCIÉTÉ D'ÉTATS

HANDELINGEN

VAN HET

GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS

GESTICHT ONDER DE BENAMING

SOCIÉTÉ D'ÉMULATION

TE BRUGGE

TOME CINQ-ÈME COLLECTION

ENTRÉE EN VENTE LE 15 JANVIER

1882 1883

BRUGGE 1882

ANNALS
HANDELLINGEN

VAN HET
GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDNIS

GEDEELTE ONDER DE BENAMING
NOTALUMÉ D'EMULATION
SOCIÉTÉ D'EMULATION

VAN GESCHIEDNIS EN OORZAKEN
VAN WAAKBEREKEN

DEEL (III) VAN DE VERZAMELING

JAAR 1866

BRUGGE 1866

De Ondergang van twee Vlaamse adellijke Geslachten in de 14e eeuw: de Heren van Wessegem en van Praet

Eén van de meest karakteristieke aspecten in de sociale geschiedenis van de Late Middeleeuwen, was ongetwijfeld de ondergang van de oude feodale adel.

De ontwikkeling van de handel in West-Europa sedert de 10e-11e eeuw, had een geleidelijke verschuiving van landbouw- naar geldeconomie ten gevolge gehad. De grotere geldomloop leidde echter tot een voortdurende devaluatie van de munt ; een evolutie die vooral nadelig was voor de adel, die van de grond leefde.

Daar de edelen, door het verdwijnen van de lijfeigenschap, over geen goedkope werkkrachten meer beschikten om hun uitgestrekte gronden te bewerken, waren ze verplicht grote brokstukken van hun gebied in cijns aan de boeren te geven. De cijnzen (vaste jaarlijkse vergoedingen in natura, later in geld) werden echter voor éénmaal vastgesteld en bleven onveranderd, zodat ze bij elke devaluatie in waarde verminderden en de heren, die van die inkomsten leefden, steeds armer werden.

De cijnzen verhogen en aanpassen aan de levensduurte kon en durfde de adel niet. Ze moest immers rekening houden met de grote aantrekkingskracht, die zowel de steden als de nieuwe ontginningsgebieden (vooral het kustland)

1. Voor de toestanden op het platteland en de achteruitgang van de feodale adel, zie : L. Voet, *De Middeleeuwen. 3. Vorsten, Adel en Steden* (12e-13e eeuw), in : *Geschiedenis van België*, Gent 1955, blz. 112-115 ; blz. 126-132, en P. Feuchère, *De adel, 1. de Middeleeuwen*, in : *Flandria Nostra*, dl. 4, blz. 312 e.v.

op de landelijke bevolking uitoefenden ¹. Deze financiële crisis, die zich bij de lagere adel vanaf de 12e-13e eeuw, bij de hogere in de 14e eeuw openbaarde, had als gevolg een voortdurende verkoop van leengoederen en eigendommen. In de laatste decennia van de 13e eeuw, hadden zelfs machtige heren als deze van Gistel en Gavere talrijke lenen van de hand moeten doen ².

Op sociaal gebied kwam de adel daardoor meer en meer in de schaduw van het rijke patriciaat te staan. Op politiek gebied groeide de macht van de vorst en de grote gemeenten ver boven de hunne uit. Allerhande nevenfactoren hebben in de 14e eeuw het vervalproces van de adel nog bespoedigd: de vele private oorlogen, die de openbare macht nooit volledig had kunnen onderdrukken; politieke misdrijven, die de vorst de mogelijkheid gaf ganse geslachten te likwideren; epidemieën, kinderbeperking, enz.

In Vlaanderen, zoals overal elders, verdwenen vele adellijke families in de loop van de 14e en 15e eeuw. Hun opengevallen lenen gingen het grafelijk domein verrijken. De ondergang van de twee Vlaamse riddersgeslachten van Wessegem en van Praet, is het onderwerp van ons onderzoek. Deze keuze is niet willekeurig. Beide geslachten waren rond 1300 nog machtig en speelden in de 14e eeuw een belangrijke rol in de politieke geschiedenis van het graafschap Vlaanderen. In een tijdspanne van amper 10 jaar echter (1363-1373), verdwenen ze volledig, zij het dan ook in totaal verschillende omstandigheden. Daarenboven zijn de heerlijkheden van Wessegem en van Praet ongeveer 8 jaar in één hand verenigd geweest (1365-1373), alvorens ze bij de dood van de laatste heer van Praet naar het domein van de graaf terugkeerden ³.

2. H. Corijn, *Het financieel verval van de middeleeuwse adel, in bijzonder van de familie van Gistel en Gavere*, in: *Bijdragen tot de Geschiedenis der Stad Deinze*, nr. 29 (1962), blz. 154-159.

3. Een speciaal woord van dank richten wij hier tot Prof. Mr. E.I. Strubbe, die ons een aantal zeer belangrijke aanwijzingen ver-

DE HEREN VAN WESSEGEM

De heerlijkheid van Wessegem, op Ursel, was reeds in de 13e eeuw in het bezit van het riddergeslacht de Moor ⁴. Volgens het oudst gekende leenregister van de Burg van Brugge, opgemaakt rond 1329-1330, bezat Gerard de Moor filius Clais nog de volgende leengoederen :

- 1) de heerlijkheid Wessegem, waarvan de jaarlijkse opbrengst op 250 lb. par. werd geschat.
- 2) een polder van 104 gemeten, de «de Moor-polder» genaamd, met een opbrengst van 28 s. per gemet, gelegen in het ambacht van Oostburg.
- 3) het ammanschap van Oostburg ⁵.

Dit riddergeslacht mag niet verward worden met een gelijknamig adellijk geslacht uit Aardenburg, dat echter waarschijnlijk met eerstgenoemde verwant was. Rond dezelfde tijd treffen wij er ook een ridder Gerard de Moor aan, als erfelijk schout van deze stad. Tijdens de opstand van Kustvlaanderen had deze laatste echter partij gekozen voor de rebellen, en na de nederlaag van Kassel (1328) het land verlaten. Hij werd door de graaf voor eeuwig uit Vlaanderen verbannen, doch mocht later, mits zekere voorwaarden, terugkeren ⁶.

schaften, en zo vriendelijk was de in bijlage gepubliceerde documenten te collationeren.

Volgende afkortingen werden door ons gebruikt : A.R.A. : Algemeen Rijksarchief. — Arch. Dép. du Nord : Archives Départementales du Nord (Lille). — B.A. : Bisschoppelijk Archief. — Cart. : Cartularium. — oork. : oorkonde. — R.A. : Rijksarchief. — R.R. : Rolrekening. — S.A. : Stedelijk Archief.

4. A. Van Lokeren, *Chartes et documents de l'abbaye de Saint-Pierre au Mont Blandin à Gand*, dl. 1, Gent 1868, nr. 752.

5. Brussel, A.R.A., Rekenkamer, Reg. 45.925, fol. 46 v°. Wij hopen binnen afzienbare tijd een integrale uitgave te kunnen bezorgen van dit oudste leenregister van de Burg van Brugge.

6. Brussel, A.R.A., Trésor de Flandre, serie 1, nr. 521 ; Lille, Arch. Dép. du Nord, B 1352, nr. 6244. Ook in Sluis treffen wij leden van het geslacht de Moor aan. Zo was een Hugo de Moor schepen van deze stad in 1342 (Brugge, R.A., Aanw. 49 : Cart. Dal van Genade, fol. 183 v°) en in 1344 (Brugge, arch. O.L.Vrouwkerk, oork. 318).

Eén der grootste vertegenwoordigers van het huis van Wessegem rond 1300 was een oudere Gerard de Moor, die waarschijnlijk de grootvader was van de in het leenregister van 1329-1330 vermelde Gerard f. Clais de Moor. Hij speelde een belangrijke rol in de politiek van het graafschap Vlaanderen vóór en na 1302. Als vurig partijganger van Graaf Gwijde van Dampierre tegen de expansiepolitiek van Filips de Schone, nam hij in 1297 deel aan de verdediging van Rijsel tegen de Fransen. In een tijd waar vele edelen reeds zware financiële zorgen hadden, trok Gerard naar de belegerde stad met 7 paarden die samen een waarde van 960 lb. par. vertegenwoordigden (wat overeenkomt met een 80-tal gewone paarden). Zijn gevolg telde niet minder dan 21 ridders en edele knapen, die voor een bedrag van 1.046 lb. par. aan paarden bij zich hadden ⁷. Samen met de graaf en een groot deel van de Vlaamse adel, geraakte hij in 1300 in Franse gevangenschap, waar hij in 1302, op het moment van de Gulden Sporenslag, nog steeds verbleef. Zijn broer, Filips de Moor, stond eveneens aan de zijde van de volksklasse tegen de Leliaarts ⁸.

Uit zijn gevangenschap ontslagen, trad Gerard de Moor, na de Vlaamse nederlaag vóór Zierikzee en de onbesliste slag bij de Pevelenberg, vanaf september 1304 op als één der gevolmachtigden van de zonen van Gwijde, om vredesonderhandelingen met Frankrijk aan te knopen ⁹. Deze leidden tot het verdrag van Athis-sur-Orge dat door de Vlamingen zeer slecht onthaald werd en aanleiding gaf tot nieuwe moeilijkheden. Tijdens de eerste jaren van de regering van Robrecht van Bethune, werd dan ock voortdu-

7. J.F. Verbruggen, *Het leger en de vloot van de graven van Vlaanderen, vanaf het ontstaan tot in 1305* (Verhandelingen van de Kon. Vl. Acad. voor Wet., Lett., en Schone Kunsten - Klasse Letteren. Verhandeling nr. 38), Brussel 1960, blz. 37.

8. J.F. Verbruggen, *De slag der Gulden Sporen*, Antwerpen-Amsterdam 1952, bl. 217, 227-228.

9. Th. de Limburg-Stirum, *Codex diplomaticus Flandriae*, dl. 1, Brugge 1886, blz. 319-321; verder: blz. 322-370; L. Gilliodts-Van Severen, *Inventaire des archives de la ville de Bruges*, dl. 1, Brugge 1871, blz. 195, 201-202.

rend op de heer van Wessegem beroep gedaan om door nieuwe besprekingen tot een definitieve regeling van de geschilpunten tussen Vlaanderen en Frankrijk te komen ¹⁰.

Een andere Gerard de Moor, heer van Wessegem, treffen wij later aan in dienst van graaf Lodewijk van Nevers. Hij mag waarschijnlijk vereenzelvigd worden met de in het leenregister van 1329-30 aangehaalde Gerard f. Clais de Moor. Tussen 4 juli en 7 november 1336 was hij baljuw van Veurne ¹¹, en in 1337 ontvanger van de graaf ¹². Het bewind van Jacob van Artevelde betekende echter het einde van zijn politieke loopbaan. Daar de grafelijke raadsheren en ambtenaren de politiek van de Gentse hoofdman bekamp-ten, werden ze in 1338 uit Vlaanderen verbannen. Vanwege de stad Brugge kregen Gerard de Moor en anderen een vrijgeleide om zich naar Dendermonde te begeven ¹³.

De aanslag op een grafelijk ambtenaar echter zou, tijdens de regering van Lodewijk van Male, de ondergang van dit aanzienlijk riddersgeslacht voor gevolg hebben. In het vóór-jaar van 1363 werd het Vrije plots in opschudding gebracht door de drievoudige moord op ridder Jan Tand filius Heinrich, Hendrik van Roeselare en Jan filius Hugo van Boyegem, allen afkomstig uit het noorden en het oosten van deze Kasselrij ¹⁴. Vooral de dood van Jan Tand, een leenman

10. Th. de Limburg-Stirum, *op. cit.*, dl. 1, blz. 377 e.v.; dl. 2 (Brugge 1888) blz. 10, 16, 29-32, 39 e.v.; L. Gilliodts-Van Severen, *op. cit.*, dl. 1, blz. 278-286.

11. H. Nowé, *Les baillis comtaux de Flandre*, Brussel 1929, blz. 389.

12. V. Gaillard, *Recherches sur les monnaies des comtes de Flandre*, Gent 1857, pièces justificatives, blz. 33.

13. Brugge, S.A., Oork. 442.

14. Leden van de geslachten van Roeselare en van Boyegem vinden wij over geheel deze streek verspreid. Een Goswin van Roeselare hield rond 1329-30 een leengoed van de Burg van Brugge, bestaande uit 170 bunder woeste grond op Roeselare bij Aardenburg. (Brussel, A.R.A., Rekenkamer, Reg. 45.925 fol. 34). Vóór 1329-30 had Denis van Boyegem een leengoed van de Burg van Brugge, met een oppervlakte van 23 gemeten op Hanekinerwerf en Schoondijke. (*Ibid.*, fol. 34 v°). Hij was poorter van Sluis (Lille, Arch. Dép. du Nord, B 1565, fol. 24 v°). Een Clais van Boyegem komt voor als schepen van Aardenburg in 1311 (L. Ceyssens, *Eenige oorkonden over het*

en ambtenaar van de graaf, verwekte hevige beroering ¹⁵. Op een niet nader te bepalen tijdstip — misschien tijdens de troebelen van 1359 of 1361 — was hij door de graaf aangesteld tot kapitein en beleder van het Noord- en Oost-Vrije, waar het allesbehalve rustig was. In deze bevoegdheid had hij een zekere Jan Storm, wegens oproer of samenzwering tegen de graaf, vóór het Steen (gevangenis) te Brugge laten terechtstellen ¹⁶. Alhoewel het niet geheel duidelijk is wie deze Jan Storm in feite was, moeten wij hem logischerwijze gaan zoeken in die gebieden waar Jan Tand zijn ambt uitoefende. Daar treffen wij inderdaad verscheidene vertegenwoordigers van dit geslacht aan ¹⁷. Eén onder hen : Wouter Storm, die tussen 1339 en 1349 als schepen van het Vrije voorkomt ¹⁸, was gehuwd met een zekere Kateline Stommelin, die reeds vóór haar huwelijk een natuurlijk kind had : Jan Stommelin ¹⁹. Hebben wij in die oproerzaak misschien te doen met deze Jan Stommelin, die na het huwelijk van zijn moeder de naam Jan Storm

Begijnhof van Aardenburg, in: *Hand. Emul. Brugge* dl. 78, 1935, blz. 92). Gerolf van Boyeghem was schepen van Sluis in 1322 (Gent, R.A., Abdij Oost-Eeklo, oork. ad. 1-5-1322, doos 1).

15. Jan Tand hield verschillende leengoederen van de Burg van Brugge op de parochie Schoondijke (Brussel, A.R.A., Rekenkamer, Reg. 45.925, fol. 49 en 52).

16. Lille, Arch. Dép. du Nord, B. 1596 : Ier Reg. des Chartes, fol. 140. Cfr. Bijlage 1.

17. Hendrik Storm f. Jans regelde in 1302 een geschil met de St.-Salvatorskerk van Brugge omtrent een stuk land op de parochie Oostburg, dat hij uiteindelijk aan de kerk overliet. (Brugge, B.A., Fonds St.-Salvatorskerk, doos 2, oork. ad 19-1-1302). Als edelknaap erkende hij in 1307, samen met andere edellieden uit het Vrije, het verdrag van Athis-sur-Orge. Th. de Limburg-Stirum, *Codex...*, dl. 2, blz. 8). Pieter f. Wouter Storm hield een leen van 7½ gemeten op de parochie Schoondijke (Brussel, A.R.A., Rekenkamer, Reg. 45.925, fol. 49 v°).

18. O. Delepierre en F. Priem, *Précis analytique des documents des archives de la Flandre occidentale*, 2e série, dl. 7, Brugge 1850, sub annis.

19. Brussel, A.R.A., Rekenkamer, Reg. 45.925, fol. 49, 52-52 v° ; Th. de Limburg-Stirum, *Cartulaire...* dl. 1, blz. 193. Een Lonis Stommelin hield in 1365 een leen van de Burg van Brugge, genaamd «*Horlaere*». Het was gelegen tussen Lembeke en Kaprijke en had een oppervlakte van 20 bunder = 60 gemeten. (Brussel, A.R.A., Rekenkamer, Reg. 1072, fol. 38).

had gekregen? De terechtstelling van Jan Storm moet blijkbaar bij enkele edelen — vrienden of verwanten van de veroordeelde — grote verbittering hebben verwekt tegen ridder Jan Tand en anderen, die hem bij zijn actie tegen de opstandeling, mogelijks hadden geholpen.

Lodewijk van Male waardeerde echter het beleid van zijn ambtenaar. Nog op 29 januari 1363 had hij hem, voor de duur van het leven, een geldleen van 120 lb. par. per jaar geschonken op de grafelijke tol van Damme ²⁰.

Kort daarop werd Jan Tand vermoord.

Onmiddellijk werd door familieleden en verwanten van de slachtoffers klacht ingediend bij de schepenen van het Vrije, die een onderzoek ter plaatse instelden. De ondervraging van de inwoners van de drie ambachten Aardenburg, Oostburg en IJzendijke, die door de schepenen opgeroepen waren, bracht spoedig opheldering. De uitslag van het onderzoek, dat op 18 maart 1363 tijdens een zitting van de vierschaar van het Vrije bekendgemaakt werd, bracht aan het licht dat Jan Tand, Hendrik van Roeselaere en Jan van Boyegem slachtoffers geworden waren van een uitgebreid komplot, dat door niemand minder dan door Gerard de Moor, heer van Wessegem, op touw was gezet om de terechtstelling van Jan Storm te wreken. Als medeplichtigen werden geciteerd: Gerards bastaardzoon Clais, zoon van Katharina Neefs, en een vijftal andere mannen, die wellicht met Gerard verwant waren. De enquête onthulde verder dat vele andere personen, w.o. een Clais de Moor f. Clais en een aantal leden van het geslacht Liebart, van het komplot afwisten. Gezien het buitengewoon ernstig karakter van deze aangelegenheid, achtte de schepenbank van het Vrije zich niet bevoegd om een vonnis te vellen en verwees de zaak naar het leenhof van de Burg van Brugge. Om dezelfde reden echter weigerde ook deze in-

20. Lille, Arch. Dép. du Nord, B. 1596 (1er Reg. des Chartes), fol. 89.

stantie een uitspraak te doen, en maakte het geding over aan de « Kamer » van de graaf.

De grafelijke « Kamer », die de hoogste rechtbank vertegenwoordigde en over uitzonderlijk zware gevallen oordeelde, had ongeveer de organisatie van een leenhof. Deze rechtbank was voorgezeten door de graaf zelf, bijgestaan door enkele grote vazallen en raadsheren die speciaal door hem uitgekozen waren. Voor de berechting van Gerard de Moor, heer van Wessegem, en zijn aanhangers, deed Lodewijk van Male beroep op drie van de machtigste vazallen van de Burg van Brugge, namelijk : de heren van Praet, Maldegem en Gruuthuse, alsook op Pieter f. Jans, ontvanger van Vlaanderen, Jan van der Mersch, Willem van der Asselt, Jan Hals e.a.

Het vonnis, dat door de grafelijke « Kamer » op 30 maart 1363 op het Kasteel van Male (bij Brugge) uitgesproken werd, was buitengewoon streng. De heer van Wessegem en zijn medeplichtigen werden bij verstek, op hun hoofd, voor eeuwig uit het graafschap Vlaanderen verbannen. Hun huizen zouden in brand gestoken en verwoest worden. Al hun lenen, eigendommen en huisgerief werden verbeurd verklaard. Deze laatste maatregel alsook de eeuwige verbanning vielen eveneens te beurt aan diegenen die niet aan de moordpartij hadden deelgenomen, doch van het komplot afwisten. Een aanzienlijke geldsom : 500 lb. par. werd uitgelooft aan deze die Gerard de Moor aan de graaf kon uitleveren ; 200 lb. par. voor ieder van zijn medeplichtigen en 100 lb. par. aan elke persoon die de hand kon leggen op een lid van de samenzwering ²¹. De heer van Wessegem en zijn aanhangers hadden het vonnis van de graaf niet afgewacht. Zij namen de wijk naar het buitenland (Zeeland

21. Lille, Arch. Dép. du Nord, B. 1596 (Ier Reg. des Chartes) fol. 140. Cfr. Bijlage 1. *Ibid.*, B. 1596, fol. 115 ; B. 1566 (6me Cart. de Flandre), fol. 77 v°.

of Brabant ?) van waaruit zij geregeld plundertochten op de Vlaamse grensgebieden organiseerden ²².

Met de veroordeling van Gerard de Moor was het onderzoek evenwel niet afgesloten. Enkele edelen uit de streek — klaarblijkelijk ging het hier om verwanten van de veroordeelde — moesten door eed bevestigen dat zij buiten de zaak stonden. Dit was het geval met Jan Arleboud, een leenman van de graaf uit het ambacht van Oostburg ²³, en ridder Jan de Busere, die wij tussen 1357 en 1372 op de lijsten van de schepenen van het Vrije aantreffen ²⁴. Op 24 mei 1363 moesten zij beiden, in de grote zaal van het grafelijk paleis op de Burg te Brugge (nu Gerechtshof), in tegenwoordigheid van de familieleden van de slachtoffers, op het kruis zweren met deze drievoudige moord geen uitstaans te hebben gehad ²⁵.

Op 6 mei 1365 schonk Lodewijk van Male alle voormalige goederen van Gerard de Moor aan Bouden, heer van Praet, één van zijn trouwste ridders en lid van de grafelijke raad. Deze laatste zou ze voortaan voor de duur van zijn leven als leen van de graaf houden ²⁶. Daarenboven wilde de graaf kost wat kost verhinderen dat de verbannen heer van Wessegem nog ooit enige bezitting in Vlaanderen zou verkrijgen. Toen de dame van Lichtervelde, weduwe van Wouter de Moor (een oom van Gerard) overleed,

22. *Ibid.*, B. 1566, fol. 58 v°. «... mids den banne van der doot van here Janne Tande, daerof hi wettelike verwonnen ende verbannen es ute onsen lande van Vlaendren, ende omme diverse rove die hi zindert binnen onsen lande van Vlaendren ghedaen heeft...».

23. Jan Arleboud hield een leen van de Burg van Brugge, bestaande uit 16 gemeten, in het Oostburgse (Brussel, A.R.A., Rekenkamer, Reg. 45:925, fol. 31 v°). Een lid van het geslacht der Arlebouds: Agnes Arleboud was gehuwd met Robrecht van Reigersvliet. Zij overleed in 1380, en werd in de O.-L.-Vrouwkerk van Aardenburg begraven. (J. de Béthune, *Épitaphes et monuments des églises de la Flandre au 16e siècle*. Brugge 1900, blz. 372).

24. O. Delepierre en F. Priem, *op. cit.*, sub annis blz. 61-70. Een oudere Jan de Busere, die wij in 1309 als ontvanger van de brieven van Aalter aantreffen, was afkomstig van Bassevelde (Brussel, A.R.A., Rekenkamer, R.R. 271).

25. Lille, Arch. Dép. du Nord, B. 1596, fol. 139 v° ; Cfr. Bijlage 2.
26. *Ibid.*, B. 1566, fol. 58 v°.

schonk Lodewijk van Male op 14 juli 1367 aan zijn hofknaap, Etienne de Longpré, alle goederen die Gerard de Moor, als gevolg van dit overlijden, zou kunnen erven ²⁷. Daarmee verdween het geslacht de Moor van Wessegem voor altijd uit de geschiedenis.

Toen Bouden, heer van Praet, in 1373 zonder erfgenamen overleed (zie verder nota 48), kwamen de goederen van Gerard (w.o. Wessegem) terug naar het grafelijk domein.

Naderhand ging de heerlijkheid van Wessegem (samen met Ursel) over op Victor van Vlaanderen, bastaardzoon van Lodewijk van Male ²⁸, om dan later terug te keren naar het domein van de vorsten.

Uit de ondergang van het adellijk geslacht van Wessegem blijkt dat wij niet te doen hebben met één van de vele private oorlogen, die nog in de 14e eeuw de rangen van de feodale adel teisterden. Het gaat hier duidelijk om een ambtsdelict. Het zeer ernstig karakter van deze gebeurtenis komt dadelijk tot uiting in het vonnis van de graaf, die o.a. beveelt de huizen van de moordenaars te vernielen en in brand te steken. Dit recht dat van Germaanse oorsprong was, en in de rechterlijke instellingen van de Middeleeuwen binnendrong, was oorspronkelijk voorbehouden aan de grote feodale heren. Deze laatsten konden het echter ook aan hun vazallen verlenen, die de hoge jurisdictie hadden, alsook aan de steden. De meeste Vlaamse gemeenten hebben namelijk dit recht in de loop van de 12e eeuw verworven. In latere tijden werd het echter slechts toegepast in uitzonderlijk zware gevallen ²⁹. Juist omdat deze

27. *Ibid.*, B. 1567 7me Cart. de Flandre), fol. 36 «... bider doot van der vrauwen van Lichtervelde, here Wouters Moors wedewe, die oom was van here Gherard vorseid...».

28. P. de Lichtervelde, *Les bâtards de Louis de Male*, in: *Hand. Emul. Brugge*, dl. 78, (1935), blz. 52.

29. J. Gessler, *Le droit d'arsin*, in: *Mélanges Paul Fournier*, 1929, blz. 294-298; 302-303; *Id.*, *Le droit d'arsin dans l'ancienne principauté de Liège*, in: *Revue d'histoire ecclésiastique*, dl. 28, nr. 3 (1932), blz. 580.

maatregel naderhand zelden voorkomt, is het wel interessant, voor de 14e eeuw, even de aandacht te vestigen op twee andere gevallen in het Vrije.

Op 1 september 1312 liet Robrecht van Bethune, bijgestaan door een Brugs ambachtsleger van 150 man aangevoerd door 5 schepenen, en met een menigte lieden uit het omliggende platteland, het kasteel van de heer van Maldegem in brand steken³⁰. Over deze gebeurtenis zijn wij echter zeer karig ingelicht, terwijl wij anderzijds ook de motieven van dit grafelijk optreden niet kennen. Waarschijnlijk houdt dit feit verband met het verzet van Lodewijk van Nevers tegen zijn vader, Robrecht van Bethune, omwille van het verdrag van Pontoise met Frankrijk. Lodewijk, die zich eerst in Wijnendale, nadien, in het najaar van 1312, in het kasteel van Beveren verschanst had, kreeg immers hulp van edelen zoals Raes Mulaerd, heer van Eksaarde, wiens huis eveneens door de graaf in brand gestoken werd³¹. Misschien heeft ook de heer van Maldegem, op hetzelfde moment, zich tot gewapend verzet tegen Robrecht van Bethune laten verleiden.

Een ander geval deed zich voor in 1360 in het Oost-Vrije, waar de baljuw van IJzendijke: Pieter Zoetaerd, vermoord werd door een zekere Jan Tant en zijn aanhangers. Deze Jan Tant, die niets te maken heeft met de in 1363 vermoorde kapitein van de graaf, maar wellicht tot zijn verwanten behoorde, werd uit het land verbannen. Zijn huizen en deze van zijn medeplichtigen gingen in de vlammen op³².

De aanslag op de baljuw van IJzendijke in 1360, de

30. Brugge, S.A., Stadsrek. 1312, fol. 27 en 30. «... *riders ende voetganghers die voeren metten grave als bi dede bernen den here van Maldenghem*».

31. Voor de opstand van Lodewijk van Nevers sr. tegen zijn vader, zie: H. Van Werveke, *Lodewijk, graaf van Nevers en van Rethel, zoon van de graaf van Vlaanderen (1273 ?-1322)*; *Een miskende figuur*, in: Med. van de Kon. Vl. Ac. Lett. en Sch. Kunsten van België - Klasse der Letteren, jg. 20, 1958, nr. 7, blz. 28-30.

32. Lille, Arch. Dép. du Nord - B. 1596, fol. 48 v°.

opstand en terechtstelling van Jan Storm, en de aanslag op ridder Jan Tand en zijn medewerkers in 1363, bewijzen dat tijdens en na de troebele periode van 1359-61, niet alleen in de steden doch ook op het platteland, het regime van Lodewijk van Male niet erg stabiel was.

DE HEREN VAN PRAET

De heren van Praet, die hun naam ontleenden aan de heerlijkheid « Praet » op Oedelem, behoorden tot de rijkste en de aanzienlijkste adellijke geslachten van het Vrije. Rekening houdend met het oudste leenregister van de Burg van Brugge (1329-30), waren ze bij het begin van de 14e eeuw nog in het bezit van uitgestrekte leengoederen ³³ :

- 1) de heerlijkheid Praet op Oedelem, waarbij ook een polder en de renten van Watervliet, de tol van IJzendijke en de ridderhofstede Vinkebroek bij Aardenburg behoorden ³⁴. De gezamenlijke opbrengst bedroeg 600 lb. par. per jaar.
- 2) twee lenen op Vladslo.
- 3) het kasteel en leengoed Balgerhoeke op de parochie Adegem, met een oppervlakte van 82 tot 84 gemeten.
- 4) de heerlijkheid Watervliet.

Uit schenkingen die de Praets in de loop van de 14e eeuw deden aan de O.L.Vrouwkerk van Brugge, blijkt tevens dat zij daarenboven over veel grond in eigendom beschikten ³⁵.

³³. Brussel, A.R.A., Rekenkamer, Reg. 45.925, fol. 3-3 v°.

³⁴. Een andere sectie van deze heerlijkheid, namelijk het «Praatse», was gelegen buiten de eerste Brugse stadsomwalling. Het werd enkele tijd na 1275 door deze stad aangekocht en bij het Brugse stadsgebied ingelijfd. Het strekte zich uit ten noorden van de Spiegelrei en stemde overeen met de oude St.-Gillisparochie van vóór 1802. (J. De Smet, *De evolutie van het Brugse stadsgebied*, in : *Hand. Emul. Brugge*, dl. 100, 1963, blz. 94).

³⁵. Op 14 juli 1351 gaf de heer van Praet aan de kerkfabriek van de O.L.-Vrouwkerk te Brugge een jaarlijkse en eeuwige rente van 23 lb. par., gezet op 36½ gemeten grond in Oedelem. (Brugge, Arch. O.L.-Vrouwkerk, oork. 328). In 1352 schonk hij 70 gemeten op Oedelem aan deze kerk (J. Gaillard, *Inscriptions funéraires et monumentales de la Flandre occidentale*, dl. I, stuk 2 : *Bruges, Eglise de Notre Dame*, 1866, blz. XXVII).

Afgezien van Jan, heer van Praet, die rond 1300 partij koos voor de Leliaarts, en op de dag van de Brugse Metten (18 mei 1302) op de Burg door de Bruggelingen gevangen genomen werd ³⁶, zijn de heren van Praet steeds trouwe dienaars van de graven van Vlaanderen geweest.

Bouden van Praet, die waarschijnlijk de opvolger was van de in 1311 overleden Bouden, heer van Praet, f. Jans ³⁷, stond Lodewijk van Nevers bij in zijn strijd tegen de opstandelingen van Brugge en Kustvlaanderen (1323-1328). Samen met een aantal partijgangers van de graaf was hij na de nederlaag van Kassel, aanwezig te Damme waar een groep rebellen zich op 7 oktober 1328 aan de baljuw Olivier de le Most kwam onderwerpen ³⁸.

Belangrijk vooral was de rol die een andere Bouden, heer van Praet, in de Vlaamse politiek gespeeld heeft tijdens de regering van Lodewijk van Male. De vele opdrachten waarmee hij door deze vorst werd gelast, en de talrijke gunsten die hij tot op het einde van zijn leven van deze laatste verkreeg, bewijzen dat deze ridder een groot aanzien bij de graaf genoot.

Reeds in 1349, toen Lodewijk van Male er in geslaagd was de grote steden aan zijn gezag te onderwerpen, was hij lid van de grafelijke raad ³⁹, waar wij hem in 1370 — amper drie jaar vóór zijn dood — nog steeds terugvinden ⁴⁰. Na de Brabantse Successieoorlog (1356), zetelde hij samen met drie andere raadsheren in een commissie, die tot doel had de vredesbepalingen tussen Vlaanderen en het over-

36. J.F. Verbruggen, *De slag der Gulden Sporen*, blz. 224; cfr. blz. 217 en 219.

37. J. de Béthune, *Épitaphes...*, blz. 348.

38. Lille, Arch. Dép. du Nord, B. 1562 (2me Cart. de Flandre), fol. 266.

39. Th. de Limburg-Stirum, *Cartulaire de Louis de Male*, dl. I Brugge, 1898, blz. 131 en 612; dl. 2 (Brugge, 1901), blz. 128.

40) P. De Pelsmaecker, *Régistre aux sentences des échevins d'Ypres* (Coutumes des Pays et Comté de Flandre. Quartier d'Ypres) Brussel, 1914, blz. 163.

wonnen Brabant te stipuleren ⁴¹. Toen na de definitieve vrede, Antwerpen in het bezit van Lodewijk van Male kwam, maakte Bouden van Praet deel uit van de Hoge Raad die in 1358 tot taak had gijzelaars uit de Scheldestad aan te duiden, en ze ter beschikking van de graaf van Vlaanderen te stellen ⁴². De grafelijke raadsheren trokken geen wedde. Naast het bekleden van betaalde ambten echter, slaagden zij erin interessante gunsten van hun meester te verwerven. Om de vele diensten, die hij gedurende de Brabantse oorlog had bewezen te belonen, verkreeg de heer van Praet op 21 juli 1358 van Lodewijk van Male een geldleen van 20 lb. groten, voor de duur van zijn leven, op de Spijker van Brugge ⁴³.

In 1365 schonk de graaf hem daarenboven alle aangeslagen bezittingen van de heer van Wessegem (cfr. nota 26).

Al deze inkomsten van lenen en bezittingen, alsook de gunsten vanwege de vorst, konden evenwel niet verhinderen dat ook het machtige riddersgeslacht van Praet, rond het midden van de 14e eeuw, de kentekenen vertoonde van de ziekte, die de adel sedert de 13e eeuw in toenemende mate teisterde: de financiële ontreddering. Wij hebben vroeger reeds de oorzaken van deze crisis uiteengezet. Daarbij kwam nog, dat het grafelijk hof waaraan sommige edelen verbleven (o.a. de laatste heer van Praet), door zijn verfinde levenswijze, zijn dure feesten en tornooien voor velen een zware aderlating betekende. Feitelijk leefden de meesten boven hun stand. Noodgedwongen hebben de heren van Praet dezelfde oplossing moeten treffen als zovele adellijke families van hun tijd: het verkopen van leengoederen en eigendommen.

Op 1 september 1330 verkochten zij hun twee lenen op Vladslo, die 160 lb. par. per jaar opbrachten, aan de graaf van Vlaanderen ⁴⁴. Naast de reeds aangehaalde oorzaken, is

41. Th. de Limburg-Stirum, *Cartulaire...* dl. 2, blz. 147-148.

42. *Id.*, op. cit., dl. I, blz. 612.

43. *Id.*, op. cit., dl. 2, blz. 106-107.

44. Brussel, A.R.A., Trésor de Flandre, serie 1, oork. 519. «... cens

de opstand van Kustvlaanderen, waarin vele edellieden grote verliezen hadden geleden, wellicht niet vreemd aan deze verkoop. Met het oog op een eventuele vercijsning van dit domein, gaf de graaf in 1334 opdracht aan zijn raadsheer Nicolas Guidoudre, aan Diederik van Belsele baljuw van Brugge e.a., zich naar Vladslo te begeven om de waarde van die gronden te schatten ⁴⁵.

Nog vóór 24 december 1351 kocht de heer van Halewijn aan de Praets de heerlijkheid van Watervliet ⁴⁶. Later was het de beurt aan het belangrijke leen Balgerhoeke op Adegem, dat eveneens door aankoop in het bezit kwam van Lodewijk, zoon van Richard heer van Straten ⁴⁷.

et sissante livrées de terre biretaule, que nous tenions en foy et en hommage de no dit signeur... laquelle revenue nous avons vendue pour certain juste et raisonnaule pris...». Het reeds dikwijls aangehaalde leenregister van 1329-30 (Reg. 45.925) fol. 3 v° vermeldt eveneens die verkoop, doch spreekt slechts van een opbrengst van 140 lb. par.

45. Lille, Arch. Dép. du Nord, B 1565 (5me Cart. de Flandre) fol. 72 v°. Wij weten niet welke oppervlakte ervan vercijsnd werd in 1334. Een deel van het domein — 29 gemeten — werd in ieder geval in 1358 voor de duur van 20 jaar in cijns gegeven (Brussel, A.R.A., Rekenkamer, R.R., 221).

46. Brussel, A.R.A., Rekenkamer, Reg. 45.925, fol. 3 v°. Uit een geschil tussen een leenman van de voormalige heer van Praet op Watervliet, en de heer van Halewijn — geschil dat op 3 juli 1374 vóór de grafelijke audiëntie werd beslecht — blijkt, dat de heerlijkheid van Watervliet eertijds door de heer van Praet aan deze van Halewijn verkocht was. Verder wordt duidelijk gemaakt, dat deze verkoop gebeurde, toen de vader van de in 1374 regerende heer van Halewijn nog leefde. «... den chaertere van den heere van Haelwin van den coope van den goede van Watervliet, die sijn vader dede jegben den heere van Praet...» (N. De Pauw, *Bouc van der Audien-cie*, dl. I, Gent 1901, blz. 605-606). Tussen 1359 en 1382 was Roeland heer van Halewijn. Zijn vader, die dus de heerlijkheid van Watervliet kocht, was de beruchte Wouter, heer van Halewijn, die op 24 dec. 1351, op aandringen van de gemeenten door de graaf te Kortrijk onthoofd werd. (Th. Leuridan, *Statistique féodale du département du Nord. La châtellenie de Lille*, dl. IV, Rijsel 1880, blz. 113-118).

47. Brussel, A.R.A., Id. fol. 41 v° (door latere hand bijgevoegd) «Lodewijc van Straten f. mins heren, houd de stede te Balgerbouke, 82 mesures ouder land en de mersch ... Et emit contra dominum de Praet». Aangezien Lodewijk van Straten in het leenregister van de Burg van Brugge van 1365 als leenman van Balgerhoeke geciteerd wordt (*Ibid.*, Reg. 1072, fol. 37 v°) moet de aankoop dus vóór deze datum geschied zijn.

Aldus hield dit machtige riddersgeslacht naderhand slechts zijn stamheerlijkheid Praet op Oedelem over (met de secties die er toe behoorden). Al de rest was reeds verkocht toen de hierboven vermelde Bouden van Praet, raadsheer van Lodewijk van Male, op 3 april 1373 zonder erfgenamen overleed ⁴⁸. Hij werd in de O.L.Vrouwkerk te Brugge begraven ⁴⁹.

De opengevallen heerlijkheid Praet en alle voormalige goederen en lenen van de verbannen heer van Wessegem kwamen aldus terug naar het grafelijk domein. Van 1373 tot 23 juni 1376 werd het goed van Praet beheerd door de grafelijke ontvanger Hendrik Smeets ⁵⁰. Van die datum af, tot 23 juni 1379, trad Willem van Bochout op als gouverneur en beleder van de heerlijkheid ⁵¹.

Het is waarschijnlijk in 1379 dat Lodewijk van Male de heerlijkheid van Praet en het land van de Woestine weg-schonk aan zijn bastaardzoon Lodewijk van Vlaanderen, genaamd de Fries. Deze werd de stamvader van het huis van Vlaanderen dat de naam Praet overnam. Samen met zijn twee andere bastaardbroers : Lodewijk de Haze en Jan van Vlaanderen sneuvelde hij later, in 1396, in de veldslag van Nicopolis tijdens de mislukte kruistocht van Jan zonder Vrees tegen de Turken ⁵².

J. SABBE

48. *Ibid.*, Rekenkamer, R.R. 155 (Rekening van de ontvanger van het goed van Praet 24 juni 1373) «... van allen ontfanghe ende uutghevene, dat bi ontfanghen ende ute ghegheven mach hebben sident dat miin here van Praet voer van live ter doot, dat was den 3e dach in april anno 72. (n.s. 73).

49. J. Gaillard, *Inscriptions funéraires... Eglise de Notre Dame*, blz. 458.

50. Brussel, A.R.A., Rekenkamer, R.R. 155-158.

51. *Ibid.*, R.R. 159-161.

52. P. de Lichtervelde, *op. cit.*, blz.50. De heerlijkheid van de Woestine op Aalter, was reeds vóór 20 aug. 1374 naar het domein van de graaf teruggekeerd. Zie : H. Nélis, *Chambre des Comptes de Flandre et de Brabant. Inventaire des comptes en rouleaux*, Brussel 1914, blz. 23.

BIJLAGEN

I

Male, 30 maart 1363.

Schuldig bevonden aan de moord op ridder Jan Tand, Hendrik van Roeselare en Jan f. Hugu van Boyegem, worden Gerard de Moor, heer van Wessegem en zijn medeplichtigen door de « Kamer » van de graaf voor eeuwig uit Vlaanderen verbannen. Hun huizen zullen in brand gestoken en verwoest worden. Aanzienlijke geldsommen worden uitgelooft aan diegenen die Gerard de Moor of één van zijn aanhangers kunnen uitleveren.

A. Origineel : niet voorhanden.

B. Afschrift : Lille, Arch. Dép. du Nord.
Chambre des Comptes, série B.1596
«Premier Régistre des Chartes», fol.
140.

Wij, Lodewijc, etc., doen te wetene allen lieden, dat utedien dat quamen Pieter Tand f. mer Heinrix als wettelic claghere van der doot van mer Jan Tande daer God de ziele of hebben moete, Pieter Tand f. Jans Tants vorseid, Pieter Lammin als wettelic claghere van der noot van Heinrixs van Roesselare, ende Heinric f. Jan Goessins als wettelic claghere van der noot Jans f. Hugs Boyeghem met vele haren vrienden ende maghen voor onsen crichoudere ende wet van den Vryhen, ende clagheden wettelike dat mer Jan Tand, ruddre, Heinric van Roesselare ende Jan f. Huughs van Boyenghem hare maghen hem jamerlike afgesleghen ende vermoord waren, sine wisten hoe ne waeromme. Ende begherden de vorseide claghers onsen crichoudere ende wet van den Vryhen vorseid, recht ende wet te hebbene van den zwaren horriblen faiten vorseid, up dewelke claghen onse crichoudere vorseid maende wettelike onse vorseide wet van den Vryen van den rechte dewelke onse wet ende scepenen van den Vryhen vorseid wijsden wettelike uter maninghen vorseid te besittene een wettelic besouc met mannen ende met scepenen sdonderdaghes daernaer ter stede daert gheviel, ende dat men daghen soude sondaghes in de kerke, daer ter stede te wesene de drie naest ambachten om tfoerseide wettelic besouc te hoorne ende te vulcommene, dwelke al wettelic vulcommen was ende ter vorseide stede ghedaecht drie ambachten, dats te wetene : Ysendicambacht, Oestborchambacht ende Ardenborchambacht. Ende tfoerseide wettelic besouc ghehoort, in gheschriften gheleit ende wel bezeghelt bi mannen ende scepenen, also vorseid es, was wederbrocht tonser wet waert van den Vryen sittende in vierscaren saterdaghes den XVIII dach van maerte laest verleden, ende ter maninghe van onsen crichouder vorseid wettelike ontploken, int welke wettelic besouc bevonden waren ende met vullen bedraghe bedreghen : mer Gherard de Moer, ruddre, Clais de Moer de bastard f. Katelinen Neefs, Hughe Robart, Diederic Thierin, Hughe f. Arnouts Alaerds die men seit

Hughe Braem, ende Gillis f. Gillis Pieters de Zeelandere, brochten van live ter doot mer Jan Tande, Heinric van Roeselare ende Jan f. Huughs van Boeyeghem moordadelic, met wonden opene ende loepende bloede om doquoysoen dat mer Jan Tand vorseid doe wesende ghestelt van onsen halven capitein ende beleedre van onsen lieden van den Oest-Vryen ende van den Noort-Vryhen, hadde ghedaen justicyeren in den name van ons eenen Jan Storm te Brugge voor den Steen om zekere mesdaden die hi mesdaen hadde angaende onsen lechame ende onsen herlicheit.

Item waren int vorseide wettelic besouc ontploken wettelike also vorseit es, bevonden ende bedreghen : Clais de Moor f. Clais, Gherard Liebart, Jacob Liebart, Philips Liebart, Willem Noesekin ende Philips de Vos, de bastaert, dat zij wisten van rade ende van dade dat men tfoerseide fait doen soude, up dewelke zake onse wet ende scepenen van den Vryhen ghemaent van onsen vorseiden crichoudre wet ende recht te zegghene van den vorseiden faite naer dwettelic besouc ende naer al dats voor hem commen was, gaven ute ende wijsdom dat tfoerseide fait so groot was ende onsen herlicheit so zeere aangaende dat zijt niet vermochten te berechtene, dadent daer van hem, ende keerdent tonsen mannen waert die daer een groot deel present waren, dats te wetene : Clais de Hurtere, Ruggier Pieterszone van Woumen, Hughe de Hurtere, Willem Scaerlaken, Clais Moreel ende vele andre up dwelke Pieter f. Jans, onse ontfanghere van Vlaendren, de macht hebbende van ons, maecte of wettelike met onsen mannen vorseid ende maentse wettelike naer dat onse wet van den Vryhen hem ofghedaen hadden, de vorseide faite te berechtene ende die ghekeert te hemwaert hoe ende in wat manieren men schuldich ware die zware faite te berechtene om elken recht ende wet te doene naer wet ende costume, dewelke onse manne vorseid diere een groot deel waren ghemaent wettelike also vorseid es, antworten ende gaven ute wettelike, dat de vorseide faite waren so groot ende so horribel dat zij hem niet kenden machtich die te berechtene, ende wijsden die faite ons te berechtene bij onser herlicheit in onse camere.

So eist dat wij onse camere ghestoffert soffissant metten ghenen die wij der over roupen wilden van onsen rade, van onsen mannen ende andre naer drechte van onser herlicheit ende camere also behoort, wel vorsien alle de wettelike bedraghe overghevene ende zaken vorseid ende andre, also ons toebehoorde met goeder, riper deliberacion der up ghead, hebben ghewijst te banne ende ghedaen bannen : mer Gherard de Moer, rudder, Clais de Moer, bastaerd f. Katelinen Neefs, Hughe Robarde, Diederic Thierin, Hughe f. Arnouts f. Alaerds, die men seit Hughe Braem, ende Gillis f. Gillis f. Pieters den Zeelandere teeweliken daghen ute onse lande ende graefscpe van Vlaendren elken up zijn hoofd, hare steden ende husinghen, updat zij enighe hadden, alle te verberne met viere ende met vlamme, ende te destruerne. Item Clais den Moer f. Clais, Gherard Liebart, Clais Liebart, Philips Liebart, Willem Noozekin ende Philips den Vos, den bastart, te banne ende ghebannen teeweliken daghen ute onsen lande ende graefscpe van Vlaendren up hare hoofd, omdat zij wisten van rade ende van dade dat men tfoerseide fait doen souden ende alle der vorseide persone goed, waer dat ghelegghen es bin onsen lande ende graefscpe vorseid,

leene, erven ende cateyle gheleit ende gheapplikert tonser taflen, ghelijc onsen andren goede ende lijfnere, ende daertoe, so wie her Gherard den Moer vorseid ghevanghen mochte ende tonswart bringhen om justitie der of te doene, dat wij hem souden doen gheven VC lb. par., ende van elken die met hem ten faite waren, also vorseid es, IIC lb. par., ende diere ghelike van elken die wisten van rade ende van dade, also vorseid es, C lb. par. Dewelken zaken vorseid ende elc point bi hem, wij willen, meenen ende begheren dat zij zijn ende bliven ghehouden vaste sonder verbreken. In orscondscap van desen lettren bezeghelt met onsen zeghele, ghegheven te Male up den Witten Donredach, den XXX dach van maerte int jaer Ons Heren MCCCLXII.

Bi min here, present sinen mannen; daer waren: de here van Praet, de here van Maldeghem, de here van den Gruuthuse, Pieter f. Jans, ontfanghere van Vlaendren, Jan van der Mersch, Willem van der Asselt, Jan Hals ende andre. [*ondert.*:] Brune.

II

[Brugge], 24 mei 1363.

Verdacht van medeplichtigheid in de aanslag op Jan Tand, Hendrik van Roeselare en Jan f. Huge van Boyegem, zweren Jan de Busere en Jan Arleboud op het kruis, in tegenwoordigheid van vrienden en verwanten van de slachtoffers, met deze drievoudige moord geen uitstaans te hebben.

A. Origineel: niet voorhanden.

B. Afschrift: Lille, Arch. Dép. du Nord.
Chambre des Comptes, série B.1596
«Premier Régistre des Chartres», fol.
139 v°.

Van mer Jan den Busere ende Jan Harleboude an dene zide, ende der partie van mer Jan Tande an dandere.

Up den 24 dach van meye, int jaer LXIII, zo quamen mer Jan de Busere ende Jan Harleboud te Brugghe, in de grote zale, vor de vriende ende maghe van meer Jan Tande, ende zwoeren up I cruus dat zij noit wisten van rade no van dade van der doot van mer Jan Tande vorseid Heinrich van Roesselare, noch Jans f. Hughs van Boyeghem, ende dat zij nemmermeer der wederpartie van mer Jan Tande, Heinrich van Roesselare, noch Jans f. Hugs van Boyeghem te goede werden zouden in rade noch in dade, het ne ware in weteliken zoendinghe. Ende danof hebben zij beloft te gheve zulke verbinde up haer lijf ende up haer goet als dertoe behoren.

Dit was ghedaen up den dach ende joer vorseid, present mijn here van Praet, den here van Reinghafliete, den here van Dudzele, mer Roegier Boetelin, mijn here den cancellier den profst van Onser Vrouwen van Brugghe, mester Tiestarde van der Woestine ende Pieter f. Jans, ontfangher van Vlaendren. Ende mits desen, zo waren zij ghewijst onsculdich ende onnosel van den doden vorseid in rade ende in dade. [*Ondert.*:] J. Brune.

Het Sint-Janshospitaal te Brugge rond 1550

Het Sint-Janshospitaal te Brugge werd gesticht rond 1150 ten dienste van de arme zieken en van de « pelgrims » of arme reizigers.

In de eerste eeuwen van zijn bestaan had het gasthuis rijke bezittingen gekregen in landerijen, cijzen en renten, die het hospitaal in de mogelijkheid stelden aan het liefdadig werk een grote uitbreiding te geven.

Over het inwendig leven, of liever over de werking van het gesticht, is weinig gekend. De zeer talrijke archiefstukken die erover bewaard worden, hebben meestal betrekking op het beheer van de bezittingen. En de algemene rekeningen, die aanwezig zijn sedert 1280, geven weinig inlichtingen over het inwendig leven van het hospitaal.

Op het Rijksarchief te Brugge zijn drie rekeningen bewaard van de broeder bursier van het hospitaal over de jaren 1546-1547, 1547-1548 en 1548-1549. Deze rekeningen beginnen met de eerste zondag vóór 3 mei (H. Bloeddag) en eindigen de zaterdag vóór de zondag voor H. Bloeddag.

De bursier was de « ekonoom » van het gesticht. Hij moest instaan voor het grootste deel van de dagelijkse uitgaven. Een ander deel van de uitgaven viel in de bevoegdheid van de broeder-meester, die het hoofd was van het hospitaal. Zijn uitgaven zijn echter niet bewaard. Alleen het totaal ervan is opgenomen in de rekening van de bursier.

Wij bezitten ook de rekeningen van de spindezuster over de jaren 1546-1547 en 1547-1548. Deze tekende ieder week de uitgaven voor de keuken op. Daarenboven werd in de spinderekening over 1547-1548, dag voor dag, het aantal zieken en « pelgrims » opgetekend, die in het gasthuis ver-

bleven. Deze « pelgrims » waren arme reizigers die één nacht in het hospitaal mochten opgenomen worden.

Tot in 1586 was de kloostergemeente van het Sint-Janshospitaal gemengd en bestond uit broeders en zusters. Aan het hoofd van de inrichting stond een broeder-meester. De broeders zorgden voor het materieel beheer van het gesticht. Een van de hofsteden van het gasthuis, namelijk de grote hofstede Schoeringe te Zuienkerke, werd rechtstreeks uitgebaat door het gesticht en stond onder het beheer van broeder Olivier Goedtyt.

De broeders gingen de pachtgelden, renten en cijns gelden innen ter plaats. Zij trokken mede met de landmeter die de bezittingen van het hospitaal moest opmeten. Ieder jaar reed een broeder met twee wagens naar Diksmuide, om er de boter in ontvangst te nemen, die tegen betaling geleverd werd door de pachters van het hospitaal uit de omgeving van Diksmuide en door andere landbouwers aldaar.

De zusters zorgden voor het onderhoud van de zieken en voor de keuken. Aan hun hoofd stond Mevrouw.

Broeders en zusters bewoonden afzonderlijke kwartieren. De zusters woonden langs de Reie, waar zij nu nog verblijven. De broeders aan het begin van de Heilig-Geeststraat.

De stedelijke magistraat oefende toezicht uit op het beheer van het gasthuis. Zo werd in de rekening van de bursier over het jaar 1546 een post opgetekend om tweemaal twee dagen een maaltijd met wijn te hebben aangeboden aan de voogden die de rekening kwamen nazien. Daarenboven ontvingen zij een gratificatie. De kosten van deze vier dagen bedroegen de grote som van 143 lib. 6 sch. paris. In januari 1547 gaf de spindezuster 8 lib. 10 sch. uit voor geleverde specerijen en zuidervruchten « omme de maelydt van diverssche notabele vander stede ende voochden vanden godshuuze ».

Zekere notabelen uit de stad en vrienden van het hospitaal werden ieder jaar met een geschenk vereerd. In 1546 werden voor 45 lib. zestien vette lammeren op de Vrijdag-

markt aangekocht « omme te zendene de notabele vander stede ende vrienden van den Godshuuze, naer costume ». Daarbij werden nog vier andere vette lammeren aangekocht voor 12 lib. aan de vleeshouwer Cornelis Breydele « omme te zendene als vooren ».

In 1546 had de bursier, die kort daarop stierf, aan de griffier van de stad een vette os verkocht voor 60 lib. De griffier beweerde dat deze os hem geschonken was, en weigerde te betalen.

Ook de twee volgende jaren werden vette lammeren geschonken aan de vrienden van den huize en aan de notablen van de stad, respectievelijk voor 39 lib. 16 sch. en voor 45 lib. 12 sch.

Daarenboven werden deze personen nog bedeed op de kermis van het hospitaal. Ieder jaar, op 24 juni, Sint-Jansdag, zond het hof te Schoeringe, het enige hof dat toen nog rechtstreeks door het hospitaal werd uitgebaat, « een tonne rooms ende twee cuupkins buetere omme te zenden de notable vander stede ende vrienden vanden godshuuze, naer costume ».

De stadsmagistraat, die waarschijnlijk aan iemand een goed betaald postje wilde bezorgen, poogde de hand te leggen op de functie van bursier, en deze aan een leek over te dragen. Daarover was sedert 1546 een groot proces ahangig tussen het hospitaal en de stad Brugge. Het proces was in hoger beroep en daarom werden in 1548 « ghezonden te Brussel, te Gendt ende elders ande notablen, diverssche cappoenen (vette hoenders), als blyct per byllet ».

1° *De inwoners van het gesticht.*

Wij weten niet hoeveel broeders en zusters toen in het hospitaal verbleven, noch hoe talrijk het personeel was dat ze bijstond. De uitgaven voor het personeel kwamen voor in de rekening van de meester, die niet bewaard gebleven is. Het aantal paarden, koeien, ossen en varkens, die in het hospitaal gehouden werden, vereiste een menigte knechten en de zusters waren bijgestaan door meiden.

Een meid hielp in de keuken. Wanneer deze ziek was, werd zij vervangen door een tijdelijke hulpkracht, die dan betaald werd op de rekening van de spindezuster. Midden oktober 1546 werd Agniete, de dochter van Jan Hazelare, één lib. parisus betaald om gedurende drie weken in de keuken te helpen « overmidts de ziekte van tjoncwylf tsusters ». Op 2 november daarna wordt Pierine 12 sch. vergoed « van 14 daghen ghedient ter zusters inde cuekene in de absentie van tjoncwylf die ziec was vander peste ». En op 10 maart lezen we : « Betaelt Katheline de melckeghe van in de cuekene te helpen dienene inde absentie van tjoncwylf ».

De verpleegde zieken waren niet zo talrijk als we op het eerste zicht zouden aannemen, wanneer wij de grote inrichting van het Sint-Janshospitaal in aanmerking nemen. Volgens de rekening van de spindezuster over het jaar 1547, werden er van 24 april 1547 tot 28 april 1548, door de zieken een totaal van 21.076 dagen in het hospitaal verbleven, wat een gemiddelde geeft van 57,12 zieken per dag. De pelgrims brachten er 5.595 nachten door of een gemiddelde van 15,16 pelgrims per nacht. Voor de zieken werd het minimum bereikt op 26 april 1548 met 47 zieken, en het maximum op 24 juni met 74 zieken. Het grootste aantal zieken vinden wij in de maanden januari en februari 1548. Wat de pelgrims betreft, deze waren veel talrijker in de winter dan in de zomer. Het minimum was 2 pelgrims op 29 mei 1547 en het maximum 58 pelgrims op 24 april 1548.

Met de Heilig Bloeddag, die vroeger onveranderd viel op 3 mei, feest van de Kruisverheffing, waren veel pelgrims toegekomen. Op zondag 1 mei waren er 56 zieken en 10 pelgrims, op maandag 2 mei 54 zieken en 20 pelgrims, op dinsdag 3 mei, H. Bloeddag, 48 zieken en 42 pelgrims, en de volgende dag 47 zieken en slechts 10 pelgrims. In deze week kocht de spindezusters 100 eieren, 22 hoenders en 6 honingkoeken.

Het hospitaal was zeer gehecht aan zijn personeel, want ieder jaar worden geschenken gegeven « in diverssche bruu-

loften van onze pachters, werclieden ende vrienden vanden godshuuze », in 1546 voor 33 lib. 16 sch., in 1548 voor 20 lib. 8 sch.

2° *Gelijke voeding voor al de huisgenoten.*

De voeding van de zieken was dezelfde als deze van de broeders en de zusters. Voor talrijke aankopen wordt uitdrukkelijk vermeld: « omme de ziecken, broeders ende zusters », zelfs waar het gaat om hoenders, konijnen, hazen en snippen, die gegeven werden op de laatste vleesdagen vóór de Vasten, op vastenavond, op St. Jansdag 24 juni (kermis van het hospitaal) en op zekere feestdagen. Soms is het « ten behoufve vanden ziecken, broeders ende zusters ende famyllie (dienstpersoneel) vanden huuze ». Dit staat onder meer vermeld in de globale uitgaven van de meester voor aankoop van vis, wijn, vlees « ende veel andere diversschen zaken ende provenchien ».

Nu en dan kregen de broeders en de zusters iets meer dan de zieken, b.v. gebak komende van de pasteibakker « zo wel ten broeders als ten zusters ».

In de vastentijd, wanneer geen vlees of zuivel mocht gebruikt worden, kregen de broeders en de zusters, die zware arbeid moesten verrichten, enkele stopen olijfolie of « olye, lysseboensche goet », evenals enkele stopen gebrande olie « ghelevert ten broeders ende zusters » om de vis te fruiten in de vasten.

Aan de leden van de kloostergemeente werd in 1547 nog extra uit het hof te Schoeringe op de hoogdagen een totaal van 48 pond boter geleverd.

3° *De gebouwen.*

De gebouwen van het hospitaal bestonden uit de kapel, de drie ziekenzalen tussen de kapel en de Reie, het woonhuis van de zusters, het huis van de pastoor, waar nu de apoteek gevestigd is nevens de grote ingangspoort, en het woonhuis van de broeders, nu de afdeling voor oogziekten.

De rekeningen van de bursier over de jaren 1546-1548

geven nog enkele inlichtingen over de gebouwen. De meester, samen met de bursier, beschikte over een « comptoir » of schrijfkamer. Ook « Mevrouw » of overste van de zusters had een eigen schrijfkamer, waarvoor in 1548 een nieuw « comptoir » met schuifladen getimmerd werd. Op deze kamer kwam er ook een nieuwe « schabellebanck » of voetbank.

Voor het schrijfwerk van het hospitaal werd in 1548 één riem papier aangekocht voor 44 schellingen.

Er worden twee keukens vermeld : de grote keuken of keuken van de zusters, en de bruine keuken. Ieder keuken bezat een fornuis. In de grote keuken stond een watervat, dat gespezen werd uit de fonteine of waterput, die achter de brouwerij lag en zijn water kreeg uit de moerbuize of stedelijke waterleiding. Van de waterput liep een loden buis door de melkkamer naar de keuken.

Bij de dormter of slaapzaal van de broeders lag een gastenkamer, die bovenaan de trap afgesloten was door een deur met slot.

Van het meubilair van de ziekenzalen weten wij alleen dat de beddezakken van de zieken regelmatig voorzien werden van verse glei of lang stro. De koetsen, de voorlopers van onze beddebakken, evenals de bedden zelf, werden regelmatig hersteld. Er waren afzonderlijke zolders voor het graan en voor de bonen. Het graan werd nu en dan gekeerd door middel van schuppen.

Buiten de stallen en de schuren bezat het hospitaal nog een bakkerij en een brouwerij. Deze laatste beschikte over een fornuis en een brouwketel. Erboven lag de ast of droogzolder, waar de mout in lijnwaden doeken te drogen hing. In de brouwerij stond ook een moutmolen, waarvan de stenen verscheidene malen in het jaar gescherpt werden door de molenaar van het hospitaal, wiens windmolen buiten de Smedenpoort lag.

Binnen het beluik van het hospitaal had men een rame of grasplein, waar de was gedroogd werd, en die ook tot

weideplaats diende voor de paarden en de melkkoeien. Deze plaats was omgeven door tronken, abelen en populieren. Aan het gras van de weide werd grote zorg besteed, want drie mannen waren er gedurende 42 dagen werkzaam om de distels en het onkruid, met wortel en al, uit te rukken. De grond tussen de rame en de Westmeers diende uitsluitend tot weideplaats.

Het gesticht beschikte nog over een boomgaard, waar rond een doornhaag geplant werd « omme te bewaren van den beesten ».

Er groeiden ook wijngaardranken op het hof, die regelmatig gesnoeid werden en opgebonden met elzen latten. Met deze druiven werd « verjuus » vervaardigd, zure wijn om het eten te kruiden.

In de omgeving lag de warmeshof of moestuin. Om de gewassen aldaar te beschutten tegen de westerwind, werden op de westzijde 500 jonge olmen geplant, die de tronken moesten vervangen. Ieder jaar was aldaar een hovenier werkzaam gedurende twee à drie weken om er te spitten, te zaaien en te planten, namelijk ajuin en bonen. Daarna werd een vrouw aldaar gedurende twee tot drie weken belast met het wieden van het onkruid in de bedden, waar de jonge groenten groeiden. De zusters beschikten daarenboven over een « cruudthof » of kruidtuin, waar waarschijnlijk geneeskundige kruiden werden aangekweekt. Deze lag langs de Reie en in de nabijheid ervan lag het bleekhof, waar het linnen gebleekt werd. Tegen de weidende dieren werd de kruidtuin door de hovenier omgeven met een « loke » of afsluiting.

Het kerkhof kreeg een beplanting van jonge eiken.

Het Sint-Janshospitaal had toen nog een uitgesproken landelijk karakter. Langs alle zijden waren de uitgangen, zowel in de Mariastraat als in de Meers, voorzien van balies of slaghekkens. Voor de ingangspoort van het hospitaal werd een nieuw hekken gemaakt « van zelfs toevallende », om « de zwynen ende andere beesten » van de straat te houden.

4° *De ravitaillering.*

a) De Vleesvoorziening.

Ieder jaar werden in het voorjaar een aantal magere ossen en magere koeien aangekocht en met de maand mei overgebracht naar de vette bilken in de polderstreek te Zuienkerke evenals te Oostkerke en te Lampernisse in de omgeving van Diksmuide. In het najaar werden zij als vetgemeste slachtdieren naar het hospitaal teruggebracht. Enkele ervan werden verkocht, de meeste werden in het hospitaal geslacht. Niet allen werden vers opgebruikt, een groot deel werd ingezouten, waarvoor ieder jaar van 9 tot 12 hoed zout gekocht werd.

In 1546 werden 29 magere ossen en 24 magere koeien aangekocht, waarvan in het najaar 25 ossen en 24 koeien geslacht werden. In 1547 kocht men 19 ossen en 29 koeien, waarvan er, in het najaar, 15 ossen en 26 koeien geslacht werden. Het volgend jaar werden 21 ossen en 27 koeien gekocht, en in het najaar 16 ossen en 22 koeien geslacht.

Voor het vleesverbruik werden nog andere dieren gekocht : in 1546 : 45 schapen en lammeren, 5 kalveren en 10 varkens; het volgende jaar 70 schapen, 9 lammeren, 9 varkens en 2 kalveren; en in 1548 : 93 schapen, 25 lammeren, één kalf en 8 varkens.

De varkens werden aangekocht als « loopelinck zwynen », dus als magere dieren. Zij werden in het hospitaal gemest en met Kerstdag geslacht.

Wanneer er geen slachtvee aanwezig was, werd schapenvlees gekocht bij de vleeshouwer Cornelis Breydele, die in de loop van 1548 zeventien halve schapen leverde.

Buiten de ossen en de koeien werd een deel van het slachtvee geleverd door het hof te Schoeringe. In 1546 leverde Schoeringe 71 vette schapen en twee lammeren, en het volgende jaar 65 vette schapen.

Ieder jaar komt in de rekening van de bursier een post voor wegens leveringen gedaan door de « poelagiere » of pluimveekoopvrouw, namelijk « cappoenen, cuenen, hazen,

kyekens, snippen en andere ». Soms werd wat kleinvee geleverd door Schoeringe, bv. in 1546 twee braadvarkens, elf kapoenen, vier ganzen en vier eenden.

Volgens de rekening van de spindezuster werden er in 1546 in de keuken 148 hoenders, 2 eenden, 11 kapoenen, 2 snippen en 14 konijnen gereed gemaakt, en het volgende jaar 210 hoenders, 10 kapoenen en 4 eenden.

Van het geslachte hoornvee moest de « penseziedere » de ingewanden en de tongen koken. In 1547 leverde hij daarenboven nog darmen en « vlage » of smout.

De darmen dienden om « bloelinghen mede te maken ». En de rekening van de spindezuster over het jaar 1546 bevat de opsomming van de « stoffatie omme de bloelinghen te makene », namelijk een half pond « fyn poer », een half pond gember poeder, een half pond « gheheele greyne wat ghebroken », een onse muskaatnoten, een « seysoen » of een zesde van een ons saffraan, een pond krenten, een half pond « worste cruudt ghebroken met 1 once greyn », en drie dubbele honingkoeken.

Nu en dan, waarschijnlijk wanneer er geslacht was, komen « sausitzen » of verse worst voor in de rekening van de spindezuster.

b) De broodvoorziening.

In het hospitaal werd alleen tarwebrood verbruikt. Het brood werd in het gesticht gebakken. Een groot deel van de tarwe werd geleverd door het hof te Schoeringe. Van de 222 hoed, die in 1546 gemalen werden in de molen van het hospitaal buiten de Smedenpoort, kwamen 83 1/2 hoed uit Schoeringe, daarbij werd 171 hoed aangekocht, daarvan kwamen 32 hoed uit Oostburgambacht, 25 uit de Oudemanspolder en 52 uit de Passegeulepolder. In deze onlangs ingedijkte polders had het hospitaal in 1523-1532 talrijke gemeten « waze » of schorren aangekocht en drooggelegd. In de Passegeulepolder bezat het Sint-Janshuis een eigen hofstede. In 1547 werden 204 hoed tarwe gemalen,

waaronder 113 uit Schoeringe, en het volgende jaar bedroeg de totale hoeveelheid gemalen tarwe 198 hoed.

Nu en dan kwam toch wit brood op tafel voor de zware zieken en in feestelijke omstandigheden, o.m. op vastenavond. De bloem werd door de bakker van het hospitaal gezift. In 1547 werd daarvoor een fijne zeef aangekocht.

c) Andere voedingswaren.

Ieder jaar worden zes tonnen haring geleverd « ghevarandeert Damsche wrak ». Zij kwamen meestal uit Sluis. In 1548 werd ook een « meese » of mand droge haring en twee « meesen » sprot aangekocht. Daarenboven vinden wij ieder jaar de levering van een of twee « grouve » tonnen Hollandse zalm uit Breda.

Over de leveringen van verse vis weten wij niets, omdat deze door de meester aangekocht werd.

Veel eieren werden verbruikt, die meestal geleverd werden door het hof te Schoeringe. Van de 2150 eieren in 1546 verbruikt, kwamen er 1900 uit Schoeringe. Het volgende jaar werden er 3800 verbruikt.

In vroeger eeuwen was de vasten zeer streng. Om het vlees en de zuivel te vervangen werd « vastenspyse » aangekocht, namelijk vijgen, dadels, amandels en noten om de eentonige dagelijkse kost wat aan te vullen. In 1548 werden daartoe twee vaten rozijnen, vier vaten vijgen en dadels, een vaatje blauwe rozijnen en twaalf pond amandels aangekocht, met de vermelding dat zij bestemd waren « ten oorbore vanden broeders, zusters ende ziecken binden vastene ».

Als groenten vinden wij eerst en vooral erwten en bonen. Ieder jaar wordt een vijftal hoed bonen aangekocht voor de keuken. Grote hoeveelheden kabuiskolen, tussen 600 en 900 per jaar, werden ook gekocht. De moestuin van het hospitaal leverde zekere andere groenten, die vermeld staan in de rekeningen van de spindezuster, namelijk radijnen, ajuin, wortels, karoten, rapen, komkommers, waterkers, salade en zurkel.

Er werd soms fruit uitgedeeld dat uit de boomgaard kwam. In 1546 had deze weinig fruit gegeven. Twee Brugse manden appelen werden op de markt gekocht, daarenboven werd nog anderhalve ton « vorte appelen » aangekocht « omme in 't hof te zayene », waarschijnlijk voor de varkens. Wij vinden nog de vermelding van uitdelingen van mispels, peren en pruimen.

De spinderekeningen bevatten ook de aankoop van veel suikergoed. In 1547 b.v. 61 pond broodsuiker, 2 pond kanariesuiker en tamelijk veel siroop. Daarbij kwamen nog talrijke « lyfcoucken » of honingkoeken, alsook « tregie, vierzaden » en ander suikergoed. Met Witte Donderdag werden krakelingen uitgedeeld; in 1546 : 350 stuks.

Iedere week wordt een zekere hoeveelheid bastaardwijn en mostaard vermeld. In 1548 bedroegen de leveringen van mostaard 6 lib. 4 s.

Veel zout werd aangekocht zowel voor de keuken als voor het inzouten van de geslachte dieren. Een kuiper leverde ieder jaar zes tonnen azijn.

Voor het bereiden van de eetmalen werden veel specerijen aangekocht : peper, muskaatnoten, kappers en andere. Deze, evenals het suikergoed, de citroenen en de sinaasappelen, werden geleverd door een kruidenier, die terzelve tijd apoteker was. De geringe hoeveelheid opgediende sinaasappelen, twaalf op Pasen 10 april 1547, laten ons besluiten dat zij alleen bestemd waren voor de broeders en de zusters of voor de gasten.

In 1546 wordt zeven pond rijst aangekocht en in 1547 zestien pond, waarmede rijstpap gemaakt werd. Deze behoorde zeker tot de fijnste lekkernijen. Is het misschien daarom dat ons volk vroeger over de hemelse geneuchten vertelde dat men er rijstpap zou eten met zilveren lepels ?

In buitengewone omstandigheden moest de pasteibakker leveren : « diverssche venoizoen-pasteyen, kyecken-pasteyen, taerten, vlaen en andere ghebacken ». Dit toont ons dat de pasteibakker ook vleeswaren bereidde, nevens de

taarten en de vla's. Waarschijnlijk was dit gebak niet bestemd voor de zieken. In 1548 immers staat bij deze post geschreven : « zoo wel ten broeders als ten zusters ».

d) Boter en kaas.

In die tijd, toen de aardappel nog onbekend was, werd veel brood geëten. Daartoe behoorde, buiten de vastentijd, boter en kaas, die ten dele geleverd werden door het hof te Schoeringe. Andere boter werd aangekocht in de omgeving van Diksmuide, waar ieder jaar een broeder met twee wagens heentrok, om de boter te halen. In 1547 werd 6935 pond boter verbruikt, waarvan 2067 pond geleverd door Schoeringe. Hetzelfde jaar werden 3232 pond koeienkaas en 263 schapenkazen verbruikt. In 1546 leverde Schoeringe 32 tonnen karnemelk.

e) Drank.

De enige beschikbare drank voor de gewone man was bier. Koffie en tee kende men nog niet. Het hospitaal bezat een eigen brouwerij, die jaarlijks tussen 30 tot 34 brouwten bier leverde. In 1547 was er op een dag geen bier meer in voorraad, daarom werd een ton « waghebaert » bier aangekocht in de brouwerij Den Anker.

De gerst nodig voor de brouwerij werd ten dele geleverd door het hof te Schoeringe en ten dele aangekocht, vooral in de polders van de Oudeman en van de Passegeule. B.v. in 1546 werd 288 hoed gerst gebruikt; 105 hoed kwam uit Schoeringe en 130 hoed werd aangekocht in de Oudemans- en Passegeulepolders. Daarenboven werd 914 pond hop gekocht. De gerstemout, die aangeschaft werd, kwam uit Engeland; in 1547 honderd hoed.

Er werd waarschijnlijk ook veel wijn gedronken in het hospitaal, maar de hoeveelheden zijn ons niet bekend, daar de wijn aangekocht werd door de meester, wiens rekening niet bewaard werd.

5) *Verwarming en verlichting.*

Voor de verwarming en de verlichting werd bijna alles

geleverd door de bezittingen van het hospitaal.

Wat de verwarming betreft, werd geen turf meer gestoken omdat de moeren uitgegraven waren. Maar de talrijke bossen te Eeklo (Veldekensdamme) en in de streek van Aartrijke, Snellegem en Zedelgem, zorgden niet alleen voor het hout nodig voor het bouwbedrijf en voor de meubilering, maar leverden ook het brandhout voor de talrijke open haarden, de fornuizen van keuken en brouwerij en de oven van de bakkerij.

In 1546 leverden de bossen uit de streek van Aartrijke 11.000 bundels boomhout en 13.000 bundels tailliehout. De pachter van het goed te Veldekensdamme leverde 139.000 « bonden onder ryssen ende fasseelen ». Voor de keuken werden ieder jaar 15 tot 16 hoed « buscoolen » aangekocht.

De verlichting gebeurde met olielampen in de kerk en in het hospitaal, waarvoor gedurende de jaren 1546-1548 respectievelijk 31, 54 en 23 stoop olie werden aangekocht. Voor het overige werden roeten kaarsen gebruikt, die vervaardigd werden met het roet van de in het hospitaal geslachte dieren. Ieder jaar werden 180 pond kaarsen vervaardigd, het overige roet werd verkocht aan de kaarsgieter, die de kaarsen vervaardigde.

6) *Geneeskundige zorgen.*

Slechts eenmaal vinden wij de betaling van het pensioen van de heelmeeester, namelijk in de rekening van 1546 « Meestere Clacis van de Leene, chirurgien, over zijn pensioen ende salaris van de ziecken, miserabelen personen die int hospitaal binnen desen jaere ghecommen ende gheleghen hebben : 168 lib. ». In de twee volgende jaren wordt hij in de bursiersrekening niet vermeld, alhoewel het woord « pensioen » wijst op een vaste aanstelling met jaarwedde.

Maar in ieder van de drie rekeningen komt voor « Jan van der Plancke, appotecaris, van diversschen medecynen, drancken, recepten ende andere omme ten behoufve ende

secourse vanden ziecken int hospitaal ghelevert : 159 lib. 16 s. 6 d. par. ». Het volgende jaar levert hij voor 169 lib. 14 s. 6 d. « medecynen, drancken, recepten ende andere », en in 1548 levert zijn weduwe voor 148 lib. 16 s. 6 d. « drancken, recepten, inleppen ende diverssche medecynen ».

Dezelfde Jan van der Plancke leverde ook de specerijen en de zuidervruchten voor de keuken van het hospitaal. Maar hiervoor wordt hij altijd bestempeld als « cruudenier », zodat de toenmalige apothekers veeleer te vergelijken waren met onze drogisten.

In het hospitaal werd waarschijnlijk ook gebruik gemaakt van geneeskundige kruiden, daar de zusters over een « cruudtuun » beschikten, die onafhankelijk was van de moestuin.

Wat de inrichting van de chirurgie betreft, werd in 1547 de haard verlegd « int surgiens camerkin ». Dit schijnt een klein lokaal te zijn, niet te vergelijken met de huidige operatiezalen van het hospitaal.

Vermelden wij hier ook de jaarlijkse aankoop bij een zeepzieder van zes tonnen « croonzeepe ».

Buiten de geneeskundige zorgen aan de zieken werden ook de dieren verzorgd. Voor het vee was dit het werk van de « maerschalcck » of paardensmid, die in 1546 : 9 lib. 10 s. betaald werd « omme zekere cuere te diversschen stonden binnen desen jaere ghedaen onze ossen ende melcoeyen, die gheinfecteert waeren van den longherhoeste, midtsgaders daertoe ghemaect diverssche drancken ». Hij ontving ook nog een lib. « over tcruiden van onze zwynen die gheinfecteert waeren vanden brande ».

7) *Het veevoeder.*

Voor de talrijke rij- en wagenpaarden, melkkoeien, ossen en varkens van het Sint-Janshospitaal zelf was een grote voorraad veevoeder nodig, die ten dele geleverd werd door het hof te Schoeringe en ten dele aangekocht.

De haver kwam meestal uit Schoeringe. In 1547 leverde het 200 hoed en werd er 85 hoed aangekocht. Voor de

varkens werd in 1546 acht hoed bonen geleverd en een hoed roggemeel gekocht.

Het hooi kwam uit de moere te Eeklo, waar tien gemete hoogras opgedaan werd. In 1546 werden 1200 bundels riet aangekocht als veevoeder voor de winter, en Schoeringe leverde dit jaar 1200 « cruudtschoven », 1000 « manghelinghe schoven », 600 boonschoven en 600 vitseschoven.

Voor het mesten van de slachtdieren had het hospitaal in 1546 : 15 gemete grasland gepacht te Oostkerke bij Diksuijde en 4 gemete te Lampernisse. Het grootste deel van de slachtdieren werd naar Zuienkerke gebracht, waar bij het hof te Schoeringe, uitgestrekte vette weiden lagen, namelijk 16 gemeten die aan dit hof gepacht werden. Om de slachtdieren nog beter te mesten, werden in de weiden te Zuienkerke bonen en erwten geplant.

Wat opvalt is dat zekere vruchten reeds aangekocht werden, wanneer zij nog op het land groeiden, b.v. in 1547 vier gemete rogge, 2 gemete « cruudt » voor de paarden en 280 roeden bonen.

8) *De werken uitgevoerd in het hospitaal.*

Al de bouwwerken in het Sint-Janshuis werden uitgevoerd door ambachtslieden uit de stad, maar de grondstoffen : hout, steen, kalk en ijzerwerk werden hun door het gesticht geleverd. Iedermaal er een groot werk uit te voeren was, werden de nodige bomen of « bullen » in de bossen van het hospitaal geveld, en hetzij aldaar, hetzij op het werk gezaagd in « rebben, barden, planken », enz. B.v. in 1548 wordt 48 s. betaald aan twee zaggers « van elc twee daghen ghezaecht ande trappen omme eenen wentelsteeghere »; en 16 lib. 4 s. aan twee zaggers « van elc 13 1/2 dagen te zaghene : stylen, rebben ende eecken bart ». Wanneer de bomen gezaagd werden in de bossen, werd voor de werklieden « broot, bier, bueter, caes ende anders » geleverd.

Slechts eenmaal in de drie jaren wordt vreemd hout uit de Baltische zee aangekocht voor 207 lib. par., namelijk in

1548 een honderd « waghescot », een groot honderd « trap-raven » en een groot honderd « oostersche deylen ».

Soms werd oud materiaal aangekocht, namelijk drie koppen oude « brycsteen » , voortkomende van de afbraak van een huis in de Oude Zak.

De gebouwen werden gedekt met tegels en ook met riet, dat ieder jaar in belangrijke hoeveelheden geleverd werd door Schoeringe. Alleen de dikste stammen werden gebruikt voor het dekken, de dunste werden gebruikt als veevoeder.

9) *Het materiaal aangekocht voor het hospitaal.*

In de uitgaven voor « diversschen dinghen » vinden wij de opsomming van het materiaal dat voor het hospitaal werd aangekocht : zadels en stijgbeugels, nieuwe wagens, grauwe en gele « pye » voor de dekens van de wagenpaarden, touwen en repen, kuipen en tonnen, nieuwe zesters, emmers, biertonnen, twee wijntonnen waarmede een melkstande en een waterstande vervaardigd werden, drie nieuwe kruiwagens, ketels en ijzeren potten, allerlei manden, kanevets (grof linnen uit hennep) waaruit zakken genaaid werden voor de brouwerij en de bakkerij, bezems, spaden, schoppen, gaffels, vorken, een kerfzaag met een erbij behorende vijl, andere vijlen, boombijlen, gewone bijlen, een snoeimes, tangen, sikkels om gras te snijden, roosters, een groot en zes kleine staanijzers voor de vuurhaarden, een vuurschop, twee ijzeren lepels voor de keuken, zes ijzeren kaarsensnuiters, twee essen vleesblokken en vijf koeibellen.

In de keuken werden regelmatig aarden potten aangekocht alsmede veel houten plattelen en houten lepels.

Jaarlijks werden tinnen stopen, kannen en plattelen, die versleten waren, bij de tinnenpotgieters verwisseld tegen nieuwe, mits het betalen van een zekere som.

10) *De bezittingen van het hospitaal.*

Iedere bursierrekening heeft een hoofdstuk over de herstellingen aan de huizen die het hospitaal te Brugge verhuurde, een ander voor de herstellingen aan het hof te

Schoeringe, en een derde hoofdstuk voor de grote herstellingen aan de hofsteden van het hospitaal. Hier werden de gewone onderhoudswerken door de pachters ter plaatse besteld en dan in rekening gebracht. De grote bouwwerken werden echter ondernomen door het Sint-Janshuis zelf, dat de grondstoffen en de arbeidskrachten leverde.

In dit laatste hoofdstuk hebben wij een volledige opgave van de hofsteden van het hospitaal, namelijk te Zuienkerke : de hoven te Nieuwenhove, te Mariemoens (nu Marie-mont), te Overheede; te Oedelem : het meeste goed en het minste goed; te Eeklo het goed te Veldekensdamme en te Moere beide langs de Lieve; het goed te Stalhille; het goed te Leke; het goed ten Duufhuuse te Keiem; het goed te Lampernisse; het goed te Zedelgem; het goed te Snellegem; het goed ten Briele te Sint-Michiels en het goed in de Passegeulepolder, tussen Sint-Kruis en Waterlandkerkje; daarbij kwam nog de windmolen buiten de Smedenpoort. Daarenboven bezat het Brugse hospitaal nog de gebouwen en de landerijen van het vroeger hospitaal te Maldegem. Dit gasthuis werd in 1275 gesticht voor ten minste dertien zieken, door kanunnik Arnulf van Maldegem, die aan dit gesticht een flinke dotatie schonk en het beheer ervan toevertrouwde aan het Brugse Sint-Janshuis. In het begin van de XVIe eeuw was dit hospitaal afgeschaft en veranderd in pachtgoed. De zieken van Maldegem werden naar het Brugse Sint-Janshuis overgebracht door de zorgen van de pachter van het hospitaal te Maldegem, die ook belast was met het doen celebreren van de missen aldaar gefondeerd. Zo lezen wij in de rekening over 1547 dat de pachter aldaar 7 lib. 4 s. betaald werd « van 12 zieke persoonen van Maldeghem hier binnen den godshuuse gebrocht, dewelcke die van den Godshuuse gheobligiert zyn by oude fondatie te halene ofte betalene over t'bringhen, van elcken persoon 12 s. par. ». Hij werd ook nog 120 lib. par. betaald om gedurende vijf jaar aan « diverssche capellanen van Maldeghem van twee messen de weke, die van ouden tyden ghefondeert zyn te

doene int hospitael te Maldeghem te 24 lib. tsiaers ».

Het Sint-Janshospitaal bezat nog talrijke renten en cijzen te Brugge, in het Brugse Vrije en in het Veurneambacht, die ingedeeld waren in vijf kwartieren : noord, oost, west, Maldegem en de stad Brugge. Voor ieder kwartier bestond een afzonderlijk cijns- en renteboek. Rond 1550 werden de landerijen van het hospitaal opnieuw gemeten door de gezworen landmeter van het Brugse Vrije François van der Poorte. In 1546 werd de oosthoek gemeten, namelijk 585 gemete 111 roeden land, en 245 gemete 98 roeden belast met cijzen en renten. De westhoek werd gemeten door Jacop Wilssen, gezworen landmeter van Veurneambacht. Daar bedroeg de oppervlakte van de landerijen en van de cijnsgronden 889 gemete 182 roeden.

In 1547 werd de hoek van Maldegem gemeten door F. van de Poorte, maar de oppervlakte staat niet aangegeven, en het volgende jaar kwamen de bossen en de velden tussen Aartrijke en Zedelgem aan de beurt.

11) *De kapel.*

Slechts een van de bursiersrekeningen, namelijk die over 1548, geeft ons enkele inlichtingen over de kerkelijke diensten in het hospitaal (kosten van den choore tsiidert den overlyden van broeder Lievin Ghyselen -meester- de anno 1548).

Het pensioen van de pastoor bedroeg 56 lib. par.

Zoals wij hoger zagen heerste de pest in het hospitaal en was er een meid uit de keuken die aan deze kwaal leed. Daarom werden in 1548 vijf gezongene missen gecelebreerd « jeghens de peste », waarvoor de drie celebranten samen 5 lib. ontvingen. Diezelfde priesters hadden ieder donderdag de H. Sacramentsmis gezongen, en werden daarvoor 19 lib. 4 s. vergoed.

De orgelist moest spelen in de kerkdiensten op al de feestdagen, alsook in de pestmissen en de H. Sacramentsmissen, wat hem een vergoeding van 4 lib. 16 s. bracht. Het pensioen van de koster bedroeg 21 lib. 12 s., terwijl

de « costerinne » het moest stellen met 6 lib. Zij was ook belast met het onderhouden van de lampen, zowel in de kerk als in het hospitaal, waarvoor haar 33 sch. betaald werd.

Er werden nog 36 s. uitgegeven voor hostiebrood, « nieuwelen » (ouwels), een witte duif die met Sinksen in de kerk was opgelaten, en ook voor het afhalen van het H. Chrisma in de kerk van Sint Salvator.

Al het metaalwerk van het koor, alsook de grote kandelaaar, werden tweemaal per jaar « gescuerd » door een geelgieter.

De levering van waslicht bedroeg 125 pond, acht pond toortsen en zeven pond offerwas. Er werden ook nog stallichten geleverd voor het vigilie en de uitvaart van de overleden meester. De gezamenlijke levering van het was kostte 85 lib. 1 sch.

De priesters van het hospitaal predikten waarschijnlijk niet in de kerk van het gasthuis, want het klooster der Predikheren werd 52 s. vergoed om « binnen den godshuuse over andere weke preken » op zon- en feestdagen.

12) *Het vervoer te water.*

In de XVIe eeuw waren al de wegen, buiten de steden, aardewegen. Zelfs binnen de stad Brugge waren nog een groot deel van de straten zonder verharding. Wij zien dan ook dat het hospitaal regelmatig schippers huurt om de lasten te vervoeren, afkomstig uit gewesten waar waterwegen voorhanden waren. Zo wordt de tarwe en de gerst uit de Oudemans- en Passegeulepolders per schip naar het hospitaal gebracht, waar ze, in het beluik zelf van het hospitaal dat langs de Reie ligt, konden afgeladen worden.

Het waren slechts heel kleine bootjes, die konden varen op de kleine waterwegen met onvoldoende waterpeil, zoals die toen bestonden. Bij voorbeeld, in 1547 brachten twee schippers 68 hoed of 1116 $\frac{1}{2}$ hl. tarwe uit de Oudemans- en Passegeulepolders, en twee andere schippers 143 hoed of 245 Hl. gerst uit dezelfde polders. De pachter van de

hofstede te Veldekensdamme (Eeklo), die ieder jaar meer dan honderdduizend bundels brandhout leverde, moest dit brandhout per wagen naar de dijk van de Lieve brengen, van waar het per schip naar het hospitaal vervoerd werd.

Zelfs voor zeer korte afstanden werd beroep gedaan op schippers. In 1548 kon het hospitaal te Brugge drie kopen oude « brycsteenen » bemachtigen, die voortkwamen van de afbraak van een huis in de Oude Zak. Dit huis paalde van achter aan de Reie, en de stenen werden te water naar het Sint-Janshuis gebracht. Dit zelfde jaar werden in het hospitaal bouwwerken uitgevoerd. Daar er een nieuwe dreef aangelegd werd op het pachthof ten Briele te Sint-Michiels (nu La Brugeoise), had men aldaar zand in overvloed, en kon men er afstaan aan het hospitaal. De pachter van ten Briele moest dit zand vervoeren naar de barm van de Zuudleye, de huidige Gentse vaart, waar twee koggen het gingen halen en naar het hospitaal brachten.

a) *Bronnen.*

De rekeningen van de bursier over de jaren 1546, 1547 en 1548 worden bewaard op het Rijksarchief te Brugge in portefeuille nr. 1900 van de Aanwinsten; deze van de spindezuster over 1546 en 1547 in portefeuille nr. 1902 van de Aanwinsten.

De aldaar ontleende gegevens kunnen gemakkelijk teruggevonden worden. De rekeningen van de bursier zijn ingedeeld in hoofdstukken over het leveren van ossen en koeien; van schapen en varkens; van boter en kaas; van tarwe, rogge en erwten; van haver, gerst, mout en hop; van uitgaven voor andere voedingswaren; van oogstkosten; van brandhout; van verbruiksbelastingen; van onderhouds- en bouwwerken aan het hospitaal; aan de huizen te Brugge; aan het hof te Schoeringe; en aan de andere pachthoven; en eindelijk de uitgaven voor kleine aankopen en kleine werkjes.

De rekeningen over 1546 en 1547 bevatten tot slot een hoofdstuk over de leveringen gedaan door het hof te Schoeringe. Deze over 1548 bevat een laatste hoofdstuk over de uitgaven voor de kerkdiensten.

b) *Maten en gewichten gebruikt in de rekeningen.*

Landmaten van het Brugse Vrije : Een gemet = 4423 m² 68. Een roede = 14 m² 75.

Inhoudsmaten (te Brugge) : Een stoop = 1,79 liter. Een zester = 16 stoop = 28,57 liter. Een viertale of mate = 42,34 liter. Een hoed = 171,43 liter.

Gewichten (te Brugge): Een pond = 0,464 kgr. of 16 oncen. Een onse = 29 gram. Een seysoen = 5 gram. Een steen = 4,78 kgr. of 6 pond. Een wage = 180 pond of 83,52 kgr. Een ghetuyghe (Veurne) = 90 pond of 15 steen of 41,76 kgr.

Munten: Een pond (lib.) paris = 20 schellingen paris. Een schelling paris = 12 deniers paris. Een lib. paris = 1/12 lib. groten.

c) *Over de aankoop* door het Sint-Janshuis van « waze » in de Oudemans- en Passegeulepolders in 1523-1532 (§ 4, b), zie Rijksarchief te Brugge, charters, bl. nrs 2774, 2786, 2793 en 2806.

J. DE SMET.

De merken van het Iepers Edelsmedengilde

I. *Het Stadsmerk.*

Het oudste stadsmerk is het dubbel kruis uit het stadswapen van Ieper. Dit wapen werd reeds gebruikt als zegel in 1199 en verder gedurende de 13^e en 14^e eeuw¹. Dit merk staat afgedrukt op de eerste koperplaat met de meesterstekens, die uit 1525 dagtekent² (zie afb. 1 en 2).

Op 20 oktober 1608 verscheen een « Edikt en ordonnantie » van de Aartshertogen voor de goud- en zilversmeden, dat op 14 april 1612 met 14 artikelen werd aangevuld³.

Volgens Art. VII van die aanvulling moest men, naast het gewoon stadsmerk, dat men tot dan toe gebruikte, een tweede slaan, verschillend van het eerste⁴.

Het zilversmedengilde van Brugge nam als tweede merk een kleine gotische b met kroon en dit wanneer als dekenletter een kleine gotische d gebruikt werd (van 2 september 1611 tot 2 september 1612) en Cornelis Blommaert deken was van het zilversmedengilde⁵.

In het Gentse gilde moet het ook in 1612 geweest zijn. Voor het eerst komt als tweede stadsmerk een gekroonde G voor, wanneer de dekenletter K gebruikt werd en dheer Franchois Vander Cruysen « heuverste » was.

1. de Ghellynck Vaernewijck, *Sceaux et armoiries des Villes... de la Flandres*, Parijs, Desclee De Brouwer, 1935, p. 386 en vlg.

2. Platen in het Jubelpark te Brussel. Afb. in *Tablettes des Flandres*, t. V (Brugge, 1953), p. 96, 104, 112, 120, en in de Catalogoog: *Tentoonstelling van Iepers en Rijsels edelsmeedwerk, Juni 1958*.

3. Edikt gedrukt bij Rutgeert Velpius te Brussel 1608, en Ampliatie bij Jan Van den Steene te Gent 1612. *Placcaert-boecken van Vlaenderen*, t. II, f° 445-456 en 456-460.

4. Ampliatie van 1612, art. VII.

5. Zie: *Biekorf*, 1950, blz. 249.

Bij deze merken staat geen jaartal genoteerd, maar bij de dekenletter M staat het jaartal 1614 en bij P het jaartal 1617. Dan moet L gebruikt geweest zijn in 1613 en K in 1612⁶.

Het is dus het tweede gilde, dat aanstonds in 1612 het tweede stadsmerk gebruikte.

Wanneer de andere gilden hun tweede stadsmerk gebruikten, daarover zijn we niet zo goed ingelicht. De grote reden is dat er geen kunstgewrochten bewaard of bekend zijn van 1611-12.

Het vroegst bekende edelsmeedwerk van Doornik, waarop als tweede stadsmerk een gekroonde T voorkomt, is een kelk uit de St. Brixiuskerk van Doornik van 1614-15.

Voor Ieper is het oudst bekende werk een ciborie uit de St. Nikolaaskerk van Ieper uit het jaar 1623. Daarop komt als tweede stadsmerk de Y voor. Maar we mogen veronderstellen dat Ieper ook reeds in 1612-13 als tweede stadsmerk de gekroonde Y gebruikt heeft.

Op de eerste plaat van de Ieperse meestermerken staan links van het jaartal XV° XXV (1525) de nieuwe stadsmerken (afb. 1).

Het gekroond dubbel kruis en de gekroonde Y zijn dezelfde niet als die welke voorkomen op de ciborie van de St. Nikolaaskerk (1623).

Kanunnik Crooij geeft als stadsmerk nr. 4 dit uit 1625 terwijl hij als nr. 5 dit van de eerste plaat overneemt. Dit laatste zal wel het tweede stadsmerk geweest zijn dat onmiddellijk gebruikt werd na het edikt van 1612⁷ (zie afb. 3).

Omstreeks 1664 werden de twee stadsmerken op de achterzijde van de derde plaat geslagen. Boven het dubbel kruis in een schild staan drie puntjes naast elkaar en boven de Y een kroon met drie puntjes in het midden, twee onder

6. J. Casier, *Les orfèvres flamands et leurs poinçons*, Gent, 1914, Pl. IX v°. In de inhoudstafel werd het jaar ingevuld tussen haakjes (1612).

7. L. & F. Crooy, *L'orfèvererie religieuse en Belgique*, Brussel, 1911, p. 106, fig. 4 & 5.

en één er bovenop (afb. 4). Rond 1684-85 staan weerom de beide stadsmerken, maar het been van de Y staat omgekeerd, doch boven beide staan drie puntjes naast elkaar (afb. 5). Tussen de gotische dekenletter C, die er tweemaal geslagen is, staan tweemaal de stadsmerken en beide zijn verschillend (afb. 6).

Door het verdrag van Nijmegen (17 september 1678) werd Ieper en zijn kasselrij frans gebied. Het gilde behield zijn eigen stadsmerken, niettegenstaande het min of meer afhankelijk was van Rijsel.

Veurne, die reeds in 1668 onder frans bewind stond, was vroeger afhankelijk van het Brugse gilde. Het kon nog niet met zekerheid worden uitgemaakt of het afhankelijk was van Ieper of Duinkerke. Dit laatste gilde gebruikte wel zijn eigen stadsmerk, maar was toch afhankelijk van Rijsel.

Een nieuwe verordening van Karel II, zoon van Filips IV, duidde in art. 14 het aantal goud- en zilversmeden aan, die er in ieder stad mochten zijn. In Brugge was dit : 20, in Diksmuide, Oostende en Nieuwpoort : elk 2⁸. Ieper en Veurne worden er niet in vernoemd, omdat ze onder frans bewind stonden.

Na het Verdrag van Rijswijk (20 sep. 1697) en het grensverdrag van Rijsel (3 dec. 1699) kreeg het Iepers gilde een nieuw stadsmerk nl. het gekroond dubbel kruis tussen Y en P (afb. 7). Dit werd gebruikt tot 1713, jaar waarin Ieper door het verdrag van Utrecht (11 april) onder Oostenrijks bewind kwam te staan.

Vanaf 1714 werd weerom het dubbel kruis en het tweede stadsmerk Y afzonderlijk geslagen, maar vanaf 1716 tot 1744 werd het been van de Y gedraaid (afb. 8).

Van 1744 tot 1748 werd de stad weerom door de fransen ingenomen. In deze jaren werd weerom het stadsmerk uit de periode 1699-1713 gebruikt. Dit kon opgemaakt worden omdat twee kunstwerken uit die periode gevonden werden en de dekenletters dezelfde niet zijn als in 1699 en 1700.

8. *Placcaert-boecken van Vlaenderen*, t. IV, f° 1272 en volgende.

Het meesterteken, dat er bij geslagen is, is dit van Jan-Baptist De Somer, die maar meester geworden is in 1710 (afb. 9 van Stadsmerk - dekenletter en meesterteken).

In een verordening van 19 september 1749, door keizerin Maria Theresia uitgevaardigd, zegt art. XXI dat ieder meester goud- en zilversmid zich moet voorzien van een nieuw « poincoen ofte teecken »⁹.

Vanaf 1750 heeft het Iepers gilde een nieuw tweede stadsmerk gebruikt. Het dubbel kruis werd behouden, maar Y werd vervangen door een leeuwje op zijn geheel (afb. 11). Deze beide stadsmerken werden gebruikt tot 1794, toen onze gewesten onder frans bewind kwamen.

De fransen, die in 1791 eerst in eigen land, en daarna in de bezette gebieden, de gilden en de merken hadden afgeschaft, brachten de merken weerom in bij wet van 19 brumaire jaar VI (9 nov. 1797).

Vanaf 1797 tot 1808 gebruikte men voor de departementen een aanzienlijke gebaarde mannenbust (vue de face) in een ovale omlijsting. De cijfers, die links en rechts van het hoofd stonden, duiden de stad aan. Voor Ieper wat het 54 met sterretje; voor Brugge 54 (afb. 12).

Van 1809 tot 1814 was het de kop van een oude man met baard, naar links gericht in een ronde omlijsting of een gehelmde mannenkop naar rechts gedraaid, volgens het gehalte zilver. In het eerste merk stond het getal links en rechts in de ronde omlijsting, in het tweede samen boven in de helm. Voor Ieper werd 56 gebruikt en voor Brugge 56*¹⁰ (afb. 13).

Toen ons land onder Hollands bewind kwam, werden geen stadsmerken meer gebruikt. Bij koninklijk besluit van 14 sept. 1814 werd voor de Zuidelijke Provincies als waarborgteken voor het zilver een gesloten hand, die een staafje omvat, voorgeschreven. Dit in een rond schild. Bo-

9. *Placcaert-boecken van Vlaenderen*, t. V, 2e Deel, f° 270-286.

10. Een afbeelding van die nieuwe franse keurmerken in 1809 gebruikt, vindt men in: *19° Ecuus zilver*, Phoenix pockets, N 103, afb. 14.

ven de duim van de gesloten hand staat A d.i. « argent ». Was het zilver van eerste gehalte dan gebruikte men als tweede merk het cijfer 1 in een kroon. Dit merk had een rechthoekige omlijsting met bolle hoeken. Voor zilver van tweede gehalte was het het cijfer 2 tussen twee gekruiste palmtakken in een vierkante omlijsting^{10bis}.

II. De Dekanaatsletters.

Bij de vernieuwing van de eed of het bestuur van het gilde, d.i. wanneer een nieuwe deken met de vinders en warandeerders werd verkozen, werd een letter van het alfabet geslagen.

Die letter is de dekanaatsletter en kwam overeen met het jaar, waarin het ambt van de deken uitgeoefend werd.

De eed van het Brugse Zilversmedengilde werd vanaf 1363 tot 1374 regelmatig op 2 februari vernieuwd¹¹. Vanaf 1398 tot 1627 (enkele onregelmatigheden uitgezonderd) gebeurde dit op 2 september. Vanaf 1627 tot 1750 was het heel wisselvallig¹¹.

Voor die eerste periode werd dus een letter van het alfabet gebruikt b.v. vanaf 2 febr. 1363 tot 2 febr. 1364, terwijl voor het tweede tijdstip b.v. van 2 sep. 1398 tot 12 sept. 1399. Gewoonlijk werden maar 24 letters gebruikt, daar J en U niet in aanmerking kwamen.

Voor de dekanaatsletters van het Ieperse Zilversmedengilde hebben we geen houvast, bij gebrek aan archivalische bronnen, daar het Iepers Stadsarchief onder de eerste Wereldoorlog vernield werd en bij gebrek aan edelsmeedwerk vóór 1623, waarop een opschrift voorkomt. Vóór dit laatste tijdstip kan zelf niet met zekerheid de datum van de dekanaatsletter bepaald worden.

Op de voorzijde van de eerste plaat met de Ieperse mees-tertekens, staan bovenaan, naast het oudste stadsmerk volgende gotische hoofdletters A, B, C, E, H, I inrechthoekige

^{10bis}. E. Voet Jr., *Nederlandse goud- en zilvermerken 1445-(95)*, 2^e druk ('s-Gravenhage, 1951), Pl. III tegenover blz. 63.

¹¹. Stadsarchief Brugge, registers van de wetsvernieuwingen over 1363-1374; 1378-1627; 1627-1750.

omlijsting (afb. 14). Boven op de plaat staat het jaartal XV^c XXV (1525) in gotische romeinse cijfers.

Indien we veronderstellen dat als dekanaatsletter in 1525 de gotische A gebruikt werd en ieder jaar een ander letter geslagen werd, dan zou de gotische Z, die op de monstrans van de St.-Bavokerk te Watou voorkomt, ongetwijfeld tot dit eerste alfabet behoren en zou men 1548 kunnen voorstellen. Het gaat echter niet op wat de gebroeders Crooy voorstelden, n.l. de eerste 9 letters ieder over een tijd van één jaar te laten lopen en de overige over twee jaar¹². Ze meenden echter dat op die platen enkel de namen van de dekens voorkwamen. Dit zal verder bij de meestertekens op punt gesteld worden. Een ander bewijs wordt verder ook geleverd bij enkele families van zilversmeden vooral door Van der Meersch.

Op die eerste plaat staan nog vijf andere dekanaatsletters n.l. A B C N en K in gewone drukletters. Waarschijnlijk behoren ze zelf niet tot hetzelfde alfabet. De omlijsting is helemaal anders bij de eerste drie dan bij de laatste twee (afb. 13).

Tot welk alfabet ze behoorden en welk jaartal ermede overeenstemt kon niet worden uitgemaakt.

Een onvolledig alfabet kon worden opgemaakt, met behulp van werken voorzien van een opschrift. De hoofdletters komen telkens in een ronde omlijsting voor. Voor 1623 - 24 zou I gebruikt zijn geweest. Voor 1624 - 25 : K, voor 1625 - 26 : L, voor 1626 - 27 : M, voor 1627 - 28 : N, voor 1628 - 29 : O, voor 1629 - 30 : P, voor 1630 - 33 : Q, voor 1633 - 34 : R, voor 1634 - 35 : S.

Wanneer dit alfabet begon en eindigde is onmogelijk uit te maken. Een nieuw alfabet is begonnen rond 1664. Daarvan is alleen de drukletter A zonder kroon geslagen op de 4e plaat (afb. 4).

Op de voorzijde van de 4e plaat komt een onvolledig alfabet voor in gotische minuskels. Na het merk van Pieter

12. L. & F. Crooy, *a.w.*, blz. 109-111.

Van de Walle 1684 komt de gothische b en na dit van Anthone Billiau 1687 de gothische C daarna de volgende letters tot O (afb. 6). Dit alfabet zou begonnen zijn in 1683 en lopen tot 1698, wanneer het onderbroken werd.

Of het alfabet vóór 1683 ten einde gelopen heeft, kan weerom niet worden uitgemaakt, omdat er geen edelsmeedwerk voorhanden is uit de periode 1635-1683.

Dat het alfabet in 1698 afgebroken werd en er dan een nieuw begon, zou dit niet geweest zijn ten gevolge van de politieke gebeurtenissen? Ieper en de Kasselrij waren sedert het verdrag van Nijmegen (10-8-1678) aan Frankrijk gekomen. Roeselare afhankelijk van Ieper, kwam ten gevolge van het verdrag van Rijswijk met het grensverdrag van Rijssel nu ook aan Frankrijk. In 1699 begint dan een nieuw alfabet met nieuw stadsmerk, nl. het dubbel kruis tussen Y en P (zie hoger).

De eerste vier dekanaatsletters zijn geschreven A, B, C, D, terwijl van af E tot I het drukletters zijn met grote kroon, waarin de gestyliseerde lelie voorkomt (afb. 7). Dit alfabet loopt tot 1713 en wordt met K onderbroken. De laatste drie dekanaatsletters lopen van 1706 tot 1713 (afb. 7).

Door het verdrag van Utrecht (11-4-1713) kwam Ieper onder de Oostenrijkse Nederlanden.

In 1714 begint een nieuw alfabet, waarvan de letters niet altijd over één jaar lopen (plaat VII). Zo werd C gebruikt van 1716 tot 1719, E van 1720 tot 1722, F van 1722 tot 1724 en L van 1728 tot 1730. Dit alfabet liep ten einde in 1742. Het volgende begon in 1743. Daarvan staan maar twee letters op de plaat nl. A en B voor 1743 en 1744.

Van 1744 tot 1749 stond Ieper opnieuw onder frans bewind. Een nieuw alfabet werd begonnen A met grote kroon, in 1745. Hoeveel letters er gebruikt werden is niet bekend. Twee ervan werden op edelsmeedwerk aangetroffen nl. A en B met grote kroon (afb. 9).

Na de verordening van 19 september 1749 door Maria Theresia uitgevaardigd, gebruikte het zilversmedengilde van

Ieper geen dekanaatsletters meer, maar vanaf 1750 de laatste twee cijfers van het jaartal. Dat van 50 tot 94 (afb. 10).

III. *Het Meesterteken.*

Er zijn zes platen bewaard met meestertekens van Ieperse zilversmeden in het Jubelpark te Brussel¹³.

Het aantal zilversmeden, in het Iepers gild toegelaten, is niet juist bekend. Heel waarschijnlijk is dit 12 geweest.

De eerste plaat begint in 1525 en loopt tot ongeveer 1562. Op de voorzijde staan de merken van 11 meesters, en op de achterzijde 11 merken; één is geschrapt. Op de achterzijde staat Jan de Guisy een tweede maal, maar met een ander merk. Als zesde op dezelfde plaat staat Herman Van Volden. In 1551 was hij warandeerder in het Brugse zilversmedengilde en is in dit jaar vertrokken¹⁴. Er zijn 4 verschillende merken van Roeland de Kien, doch of het dezelfde zilversmid was kan niet uitgemaakt worden.

De tweede plaat begint rond het jaar 1543. Deze datum staat achter het merk van Claeus. Op de voorzijde zijn 12 meestermerken geslagen en op de achterzijde ook 12, waarvan het laatste uit 1621. De voorzijde draagt weerom een merk van een Brugse zilversmid, die het gilde verlaten had, nl. Joos Random¹⁵.

De derde plaat, die in 1629 begint, eindigt in 1683. Op de voorzijde staan twee merken van 1629, vijf zonder datum, twee van 1634 en twee uit 1639.

Het vierde meesterteken is dit van Adriaen Marisael, die tussen 1641 en 1648 naar het gilde van Gent overging. Op de derde plaat recto van Gent komt hetzelfde merk voor

13. Afgedrukt in *Tablettes des Flandres*, t. V, blz. 96, 3e Pl., blz. 104, 4e Pl., blz. 112, 5e Pl. en blz. 120, 6e Pl. r°. In de Katalog van de *Tentoonstelling van Iepers en Rijsels Edelsmedwerk. Ieper 22 Juni - 15 Juli 1958*, werden al de platen afgedrukt blz. 54-60.

14. Stadsarchief, register van de wetsvernieuwingen over de jaren 1535-1571: 2 sept. 1551, f° 125: «Warandeerder: Herman Van Volden — ende midts 't vertrekken van desen Herman zo es in zijne stede ghestelt Bernaert vander Tolle».

15. Stadsarchief, register van de wetsvernieuwingen over de jaren 1535-1571: sept. 1547, f° 93 v°; 1544, f° 72.

als te Ieper ¹⁶. Op de achterkant staat een meesterteken van 1652, één van 1655, één van 1661, twee van 1663, drie van 1683 en twee zonder datum. Tussen het vijfde en zesde merk staan de twee stadsmerken en de dekanaatsletter A (afb. 4). Het derde laatste merk werd geschrapt. Het is dit van Jacques De Clerck. Hij was vroeger te Brugge gevestigd en was naar Ieper gegaan in 1683, waar hij niet aanvaard werd ¹⁷.

De vierde plaat loopt over de jaren 1683-1711. De voorkant heeft zes namen. Na het derde merk staan de Ieperse stadsmerken en de dekanaatsletters kleine gothische b en na het vierde staan tweemaal de stadsmerken en de dekanaatsletters van c tot o (afb. 5 en 6). Het laatste meesterteken is dit van Antoine De la Derrière. Hij was eerst zilversmid te Doornik en was zelfs deken van het gilde in 1674, 1682 en 1684. In 1685 leverde hij nog zilverwerk aan de stad ¹⁸. In het hogervermeld inventaris ¹⁹ komt een gedeelte voor van een aanvraag door A. De la Derrière aan het Brugs zilversmedengilde. Het jaar is onbekend waarin hij ze deed. Daar zal hij niet aanvaard zijn geweest en zal dan te Ieper zijn aanvraag hernieuwd hebben, rond 1687. De achterzijde draagt de merken van elf meesters tussen 1697 en 1711.

De vijfde plaat loopt over de periode 1714-44. Dan kwam Ieper aan Oostenrijk totdat het weerom door de franse troepen bezet werd. De eerste tien meestertekens komen reeds vóór op de vierde plaat. In 1714 zullen ze verplicht geweest zijn opnieuw hun merk te laten slaan. Van verscheidene is het een ander. Nog vijftien ander merken volgen tussen 1714 en 1744. Van enkele zilversmeden zijn er meerdere en verschillende merken geslagen.

De zesde en laatste plaat is deze van na de verordening

16. J. Casier, *a.w.*, Pl. III, recto, 2e kol., 4e merk.

17. A. Schouteet, *Inventaris van het archief van het voormalige ambacht van de goud- en zilversmeden te Brugge*, in *Handelingen Societe d'Emulation*, 1952 blz. 64, nr. 41.

18. E.J. Soil de Moriamé, *Orfèvrerie tournaisiennes du XVII et du XVIIIe Siècle à l'exposition de Tournai 1911* in *Ann. Ac. Royale*, 1912, p. 230.

19. A. Schouteet, *a.w.*, blz. 63, nr. 36/1.

van Maria Theresia. De zilversmeden moesten een nieuw meesterteken kiezen. Het is moeilijk uit te maken welke de voor- of achterkant is van de plaat. Wat echter opvalt is dat de eerste twaalf namen reeds op vroegere platen voorkwamen. Ze staan echter juist in de orde, waarin ze meester geworden zijn en de namen zijn allen in dezelfde letter in de plaat gegraveerd.

1. Joannes Baptist De Somer	Vrijmeester	1710
2. Pieter Joannes Balde	Vrijmeester	1710
3. Jan Paul Mullet	Vrijmeester	1714
4. Jan Baptist Kaes	Vrijmeester	1721
5. Caerle de Fourmestaux	Vrijmeester	1726
6. Augustinus Van der Steene	Vrijmeester	1726
7. Joannes Moreeuw	Vrijmeester	1731
8. G. Bourgoo	Vrijmeester	1734
9. Marinus Lenoir	Vrijmeester	1737
10. J.J. De Fourmestaux	Vrijmeester	1740
11. Constant Joseph Van Acker	Vrijmeester	1743
12. P. Joseph De Coene	Vrijmeester	1744

Nadien werden nog twee meestertekens bijgeslagen, dit van J(udocus) Van der Steene en van T. De Kerle. Hun namen zijn in ander schrift dan de twaalf voorgaande. Verder zijn geen ander meestertekens meer bijgeslagen geweest, hoewel er op kunstvoorwerpen merken van later datum voorkomen, waarvan de meester onbekend is.

De vijfde plaat van Gent geeft ook de zilversmeden weer met hun nieuw merk volgens het jaar dat ze meester geworden zijn. Het zijn de zilversmeden vanaf 1705 tot 14 mei 1749²⁰.

In het Munthof te Brussel worden 120 « poincoenen » bewaard, waarmede de merken geslagen werden. Daaronder zijn stadsmerken o.m. de twee van Ieper, dekanaatsletters en meestertekens.

Volgende meestertekens van Ieperse zilversmeden zijn er bewaard :

20. J. Casier, *a.w.*, Pl. V r°

Philip Joseph De Coene

Caerle de Fourmestraux

I.I. de Fourmestraux

Judocus Van de Steene

Marinus Lenoir

Pieter Joannes Balde

Jan Paul Mullet

Jan Baptist De Somer

Augustinus van de Steene

De merken van Augustinus Van de Steene en Philip Jos. De Coene zijn diegene die voorkomen op de 5e Pl. Al de andere zijn geslagen op de 6e Plaat r° en v°. Ze werden gedeeltelijk beschreven in *Catalogue des Poinçons et Matrices du Musée de l'Hotel des Monnaies de Bruxelles* door Alphonse de Witte in 1912. De meestertekens worden beschreven op blz. 134-36 doch er staan maar twee namen van Ieperse zilversmeden vermeld, nl. 48/Lenoir, en 60/J. De Somer. Daarbij worden nog 41 stempels bewaard waarvan het merk niet meer leesbaar is. Wellicht waren er nog ander meestertekens van Ieper bij. De vroegere Muntmeester Verlinde bezorgde een foto van de plaat waarop die 120 merken geslagen zijn.

De Brusselse zilversmid Sporenberg, kreeg eveneens de toelating om de merken op een kleine koperplaat van 9 x 11 te slaan en bezorgde er een foto van. Waar die plaat zich thans bevindt, is onbekend.

IV. Enkele families van Zilversmeden.

1) De Kien.

Een van de oudste families van Ieperse Zilversmeden is die van De Kien, soms ook genoemd de Hondt of Dhont. Verscheidene familieleden waren zilversmid. De oudste komen voor in de Ieperse stadsrekeningen. Het is echter onmogelijk te zeggen in welk verwantschap ze met elkaar stonden.

a) De oudst bekende is Jan de Kiens of de Hondt²¹.

21. A. Merghelynk, *Vademecum N 31 T X Comptes de la Ville d'Ypres*. T 1 tot 10 ; 530 p. met Tafel : 4° Deel 53bis en 95bis.

- b) Dan is er een Gheeraerd des Kins of d'Hondt²². Hij wordt ook in 1495 vermeld²³; mogelijk is er een tweede Gheeraerd.
- c) Roelant de Kien staat de eerste vermeld met zijn meesterteken op de eerste plaat, dit rond 1525. Dit eerste merk is een gotische hoofdletter K met boven links een R. Het zevende merk van dezelfde plaat is weerom een van Roelant de Kien, maar ditmaal is het een rechtslopende hond met R tussen kop en staart in een schildvormige omlijsting. Verder staat weerom een van Roelant, het is een gotische hoofdletter K in een vierkante omlijsting. Of het dezelfde persoon geldt, kon niet worden uitgemaakt. Het zijn in elk geval drie verschillende meestertekens.
- d) Het derde merk van dezelfde plaat is dit van Joos de Kien. In een rechthoekige omlijsting staat I.K.
- e) Nog een Roelant De Kien staat op de tweede plaat recto, nr. 3. Zijn merk is een zittende hond, de kop naar links gewend, in een schildvormige omlijsting. Rond dit schild staat de datum 1563.
- f) Op diezelfde plaat staat het meesterteken van Mattheus De Kien, die meester werd in 1581. Voor de « Bruiloftfeeste van Caerle Ryckewaert, dienare des woordts » leverde hij 2 Coppetassen²⁴. Hij was gehuwd met Maria Thevelijn. Een tweede meesterteken staat nevens het eerste met datum 1608. Hij was schepen van Ieper in 1588-89. Dit is de laatste zilversmid De Kien, die voorkomt te Ieper.

Bij de Brugse zilversmeden waren rond diezelfde tijd :

- a) Willem de Hondt overleden in 1531.
- b) Joos de Hondt warandeerder van het gilde in 1545.
- c) Jan de Hondt vermeld in een proces van 1566, dan was hij 49 jaar.

22. A.W., 4e Deel : 32 verschillende aanhalingen.

23. A. Vanden Peereboom : *Ypriana*, t. I, p. 167.

24. A. De Schrevel, *Le protestantisme à Ypres et dans les environs, de 1578 à 1584*.

1

2

4

3

5

6

Afb. 1 : Iepers stadsmerk 1525.

Afb. 2 : Iepers stadsmerk begin 1600.

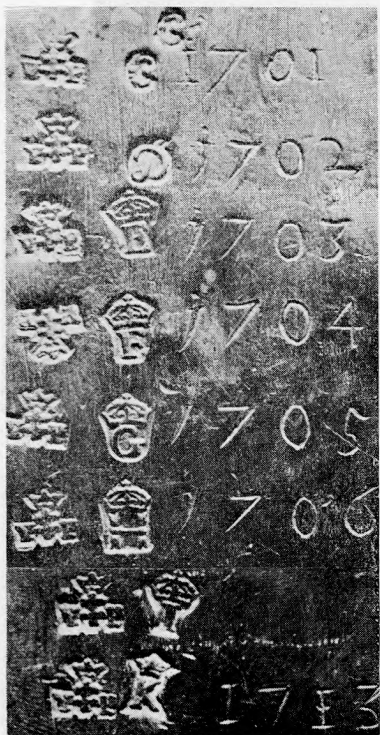
Afb. 3 : Ieperse stadsmerken 1612.

Afb. 4 : Ieperse stadsmerken en dekanaatsletter omstreeks 1664.

Afb. 5 : Ieperse stadsmerken en dekanaatsletter 1684-85.

Afb. 6 : Ieperse stadsmerken en dekanaatsletter omstreeks 1684-1697.

De merken werden ca. driemaal vergroot.

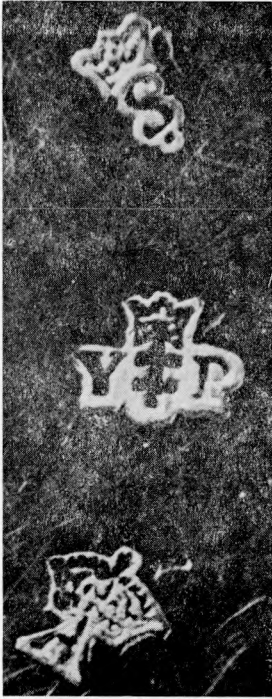

7

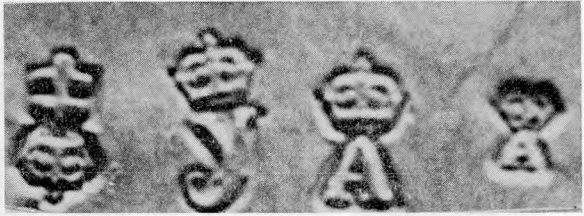

8

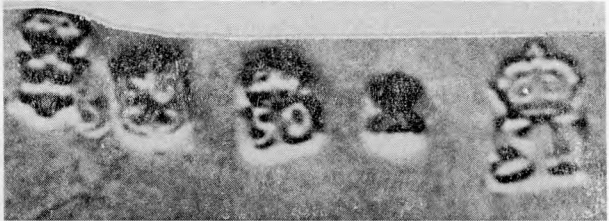
Afb. 7 : Ieperse stadsmerken en dekanaatsletters 1699-1713.
Afb. 8 : Ieperse stadsmerken en dekanaatsletters 1714-1744.

9

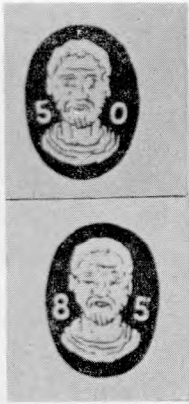

10

11

- Afb. 9 : Iepers stadsmerk, dekanaatsletter en meesterteken
(De Somer) 1745.
Af. 10 : Iepers stadsmerk, dekanaatsletter en meesterteken
(De Somer) 1745.
Afb. 11 : Iepers stadsmerk en cijfers van 1750 tot 1793.

12

13

14

Afb. 12 : Merken gebruikt van 1798 tot 1809.

Afb. 13 : Merken gebruikt van 1809 tot 1814.

Afb. 14 : Ieperse stadsmerken en dekanaatsletters 1525.

Afb. 1 tot 11 en 14 : ACL. Brussel.

Afb. 12 en 13 : *Les poinçons en usage de 1797 à 1838*, in *Connaissance des Arts*, Parijs, 1965, blz. 40.

In Doornik was er een Simon le Quien joyelier 1491 en een Gilles le Kien 1510. Ook in Kortrijk komt een tak zilversmeden Dhondt vóór o.m. Charles de Hondt, waarvan het meesterteken voorkomt op de 6e Plaat van de zilversmeden nr. 5^{24bis}. Zijn ze verwant met de zilversmeden de Kien de Hondt uit Ieper ?

2) *Van der Meersch*.

Op de platen met de meestertekens komen verscheidene meesters voor van de familie Van der Meersch.

In « *Tablettes des Flandres* », t. IV, blz. 112 en volgende, wordt de afstamming behandeld van de familie Van der Meersch afkomstig uit Nieppe, waarvan maar één, nl. Olivier aangegeven is als zilversmid²⁵.

Met behulp van deze genealogische gegevens zal getracht worden de zilversmeden, waarvan de merken op de platen voorkomen, te vereenzelvigen.

Charles III, of Caerle Van der Meersch, kleinzoon van Caerle (I) was poorter van Ieper. Hij is overleden in 1559. Hij huwde een 1e maal met Anna Van der Meersch, dochter van Jan en N. Dassonneville (+ 1551) en vervolgens met Martina le Secq²⁶. Het zal wel zijn meesterteken zijn dat voorkomt op de 1e plaat v^o, nr. 3 met zijn naam : Caerls van der Meersch. Uit het eerste huwelijk zijn drie kinderen bekend : Het is het eerste dat ons aanbelangt, nl. Charles²⁷.

Op de 2e plaat recto staat het merk van *Caerle van der Meersch*, meester-zilversmid geworden rond 1581.

Uit het tweede huwelijk zijn vier kinderen bekend :

- a) Allard²⁸. Meer staat er over hem niet aangetekend. Op de 2e plaat, recto, staat *Alart van der Meersch*, zonder merk, meester rond 1581.
- b) Olivier die in 1583 huwt met Maria Pankouke. Het zal

24bis. J. Casier, *Poinçons des orfevres flamands*.

25. *Tablettes des Flandres*, t. IV, blz. 112-121 : Fragment généalogique d'une famille van der Meersch, originaire de Nieppe, par le Baron Albert Bonaert.

26. *A.w.*, blz. 114.

27. *A.w.*, blz. 114.

ook zijn merk zijn op de 2e plaat recto en hij werd meester in 1585. Hij is de enige, die in hogervermelde genealogie als zilversmid wordt aangegeven. Hij stierf 25 januari 1601²⁹. Hij had een zoon *Olivier* gedoopt St. Maartens Ieper 25 januari 1588. Hij huwde in 1606 met Joanna van de Steene en in 1611 met Anna Vleesch. Hij zal in 1606 meester-zilversmid geworden zijn want het merk van Olivier Van der Meersch staat geslagen op de 2e plaat, verso. Zijn vader, Olivier, was reeds in 1601 overleden.

De kinderen van Olivier, de jonge, die ook zilversmid werden zijn volgende :

- a) Antoon rond 1629 gehuwd met Christine Passet³⁰. Op de 3e plaat, recto, staat het merk van Anthonès van der mès, meester geworden in 1629.
- b) Guillaume op 13 juli 1656 gehuwd met Joanna Quartiers, en overleden in 1678. In 1655 werd hij meester-zilversmid, volgens de 4e plaat, recto, waar hij vermeld staat als Guillames van Mesca. Hij had een zoon *Guilliamè* die 18 jaar oud was bij de dood van zijn vader^{30bis}. Het is waarschijnlijk het meesterteken van deze Guilliamès, dat geslagen is op de 4e plaat, recto, in 1683 en met een nieuw merk op de 5e plaat nr. 2.

De enige, welke niet kon vereenzelvigd worden is *Jan Vandermeersch*, waarvan het meesterteken op de 1e plaat, verso, staat, nog vóór dit van Caerle; mogelijk is hij zijn broeder. In 1551 is een *Jan Van der Meersch* voogd van een kind van Mahieu vander Meersch.

We kunnen dit schematisch zo voorstellen :

1. Caerle Van der Meersch + 1559
(zilversmid (1e plaat V° N. 3))
2. Caerle zilversmid rond 1581, zoon van 1. 2e Plaat R°
3. Alart zilversmid rond 1581, id. 2e Plaat R°

28. *A.w.*, blz. 114.

29. *A.w.*, blz. 115.

30. *A.w.*, blz. 117.

30bis. *A.w.*, blz. 119.

4. Olivier zilversmid 1585, id. 2e Plaat R°
5. Olivier zoon van 4, zilversmid 1606. Geb. 1588 + 1650. 2e Plaat V°
6. Antoon, zilversmid 1629, zoon van 5. 3e Plaat R°
7. Guilliams zilversmid 1635, zoon van 5. (+ 1678) 4e Plaat R°
8. Guilliams zilversmid 1683, zoon van 7. 5e Plaat

3) *Van de Steene.*

Twee stammen Van de Steene moeten onderscheiden worden.

A) De oudste : zilversmeden van het Brugse gilde.

- a) Joris Van de Steene, zoon van Christiaan was poorter van Ieper en zilversmid te Diksmuide. Hij komt niet voor op de platen der Ieperse zilversmeden, maar de Diksmuidse zilversmeden waren afhankelijk van het Brugse gilde. Hij was warandeerder van het Brugse gilde in 1648. Zijn eerste vrouw is gestorven 16 april 1661³¹. In 1664 hertrouwde hij met Petronelle Caura en koos « poorterie » te Ieper bij Pieter Vandesteene³². In de rand van het poortersboek staat : « 1672 al doot ».

6 oogst 1672 werd de huisvrouw van Joris Van de Steene te Diksmuide in de kerk begraven en 17 van de zelfde maand hij zelf³³. Hij had twee zonen die zilversmid waren.

- b) Pieter Ignatius eveneens poorter van Ieper en zilversmid te Diksmuide. Hij was gehuwd met Marie Françoise Voormersch in 1673 en hertrouwde in 1698 Marie-Barbara Van de Perre. Hij staat afgeschreven als poorter 1718³⁴.
- c) Ferdinand was poorter van Ieper en zilversmid te Roeselare, waar hij ook het poorterschap aannam. Hij was gehuwd in 1673 met Petronelle Deryckere³⁵. Bij de

31. J. Weale, *Les églises du doyenné de Dixmude*, p. 72 — 1660-61.

32. Haghepoorters van Ieper, t. IV, 2e Deel, f° 445.

33. J. Weale, *a.w.*, blz. 76.

34. Haghepoorters van Ieper, t. IV, 2e Deel, f° 445.

35. Haghepoorters van Ieper, t. IV, 2e Deel, f° 446.

- dood van zijn vrouw waren de voogden van zijn kinderen Pieter Ignatius Van de Steene zilversmid te Diksmuide en Joannes Deryckere zilversmid te Kortrijk³⁶.
- B) De jongere generatie, zilversmeden van het Iepers gilde.
- d) Augustinus van de Steene werd zilversmid te Ieper in 1726, zijn merk staat geslagen op de 5e plaat nr. 16 en zijn nieuw merk na 1749 op de 6e plaat nr. 6. Van hem is in het Metropolitan Museum te New-York een theebus bewaard uit 1739 (nr. 48 : 187.879). Hij was gehuwd met Catharina Theresia Keingnaert. Drie zonen-zilversmid zijn van hem bekend.
- e) Judocus - Augustinus geboren te Ieper en zilversmid te Roeselare, waar hij op 21-6-1768 poorter werd na ont-poorterd te zijn te Ieper. Hij huwde in dit jaar met Laurentia Joanna Spillebout, dochter van Niklaas en van Joanna Maria van Gobbelschroy, een voorname Roeselaarse familie³⁷. Zijn merk komt voor op de laatste plaat nr. 13.
- f) Frans Xaverius was zilversmid te Roeselare en woonde op de westzijde van de grote markt³⁸.
- g) Karel Van de Steene woonde te Diksmuide, waar hij zilversmid was. Hij leerde zijn ambacht bij Eugeen Mullet, zilversmid te Roeselare, en kocht er in 1777 zijn alaaam af³⁹. Hun meestertekens zijn niet bekend.
- 4) *De Somer*.

Jan-Baptist De Somer, zoon van Lieven en kleinzoon van Pieter werd te Ieper geboren rond 1679⁴⁰. Hij werd er meester-zilversmid in 1710. Zijn meesterteken komt verscheidene malen voor : een eerste maal op de 4e plaat verso nr. 10 met één merk, een ander maal op de 5e plaat nr. 7

36. Stadsarchief Roeselare 934 Weezerie — (1681-90), nr. 239.

37. G. Marechal, *De Poorters van Roeselare*, blz. 61.

38. Stadsarchief Roeselare, boek 700, f° 224 v°, en 701, f° 247.

39. Stadsarchief Roeselare, boek 702, f° 281 v°.

40. *Tablettes des Flandres*, deel V, biz. blz. 118 en volgende.

met drie verschillende merken en een derde maal de eerste op de 6e plaat van 1750 met zijn nieuw merk. Hij huwde met Margriet De Langhe, die overleed 30 november 1724 en vervolgens met Marie-Isabelle De Meezemaker. Hij overleed 4 oktober 1750. Uit zijn eerste huwelijk had hij 6 kinderen o.m. Marie-Margriet, die huwde met Filip Jozef De Coene, die zilversmid werd in 1744. Zijn merk staat het voorlaatste op de 5e plaat, het voorlaatste op de 6e plaat en derde laatste op dezelfde plaat verso. Uit zijn tweede huwelijk had hij nog drie kinderen waarvan Martinus-Robert, geboren 18 oktober 1730, zilversmid werd in 1752 en in 1754 huwde met Marie-Josphine Matthys. Zijn merk is niet bekend.

V. De « Subalterne » steden van het Ieperse zilversmedengilde.

Door Subalterne steden verstaat men steden, waar zilversmeden werkten, die ingeschreven waren in het Iepers zilversmedengilde.

De eerste stad is :

A) *Roeselare* met volgende zilversmeden :

- 1) *Ferdinand van de Steene*, zoon van Joris vestigde zich als zilversmid rond 1672⁴¹.
- 2) *Balthazar le Roy of de Roy* werd meester-zilversmid in het Iepers gilde in 1710. Zijn meesterteken is geslagen op de 4e Plaat, verso nr. 8. In een akte van prokuratie van 12 mei 1733 lezen we dat hij zilversmid was te Roeselare.
- 3) *Eugeen Hyacinthus Mullet* zoon van Leonard, van Roeselare werd poorter te Ieper 10 oktober 1761 en was zilversmid te Roeselare. Hij was gehuwd met Marie-Caroline Picavet uit Veurne. Hij koos « poorterie » te Ieper bij zilversmid Verbrugge⁴². Bij hem leerde Karel Vandesteene in 1777 zijn ambacht en hij verkocht hem zijn alaam. In 1786 woonde hij op de Oostkant van de

41. Zie Families 3/ Van de Steene A/e.

42. Haghepoorters Ieper IX.

- Noordstraat. Tot 1791 staat hij vermeld als poorter van Ieper - « Silversmit ».
- 4) *Judocus Augustinus Vandesteene* werd poorter te Roeselare 21 juni 1768⁴³.
 - 5) *Frans-Xaverius Van de Steene* was zilversmid te Roeselare en woonde aan de westzijde van de grote Markt⁴⁴.
 - 6) *Karel Van de Steene* eveneens reeds behandeld bij 3/ Familie Vandesteene B/g.
 - 7) *Paul-Joseph Delevoy* werd geboren te Ieper en als poorter aanvaard te Roeselare 26 februari 1777⁴⁵. Hij was gehuwd met Maria Jacoba Nono.
 - 8) *Martinus Lenoir*, zoon van Marinus zilversmid te Ieper, werd te Ieper ontpoorterd 24 mei 1787 en poorter van Roeselare 9 juli 1787. Hij was gehuwd met Anna Theresia Van de Walle⁴⁶. Hij vestigde zich als zilversmid te Roeselare. Eerst kocht hij 2 huizen, die de noord-westhoek van de Mariastraat uitmaakten en daarna een huis op de grote Markt in 1784, dat hij zelf bewoonde⁴⁷. Bij zijn ontpoortering had hij drie kinderen : Jozef, Maarten en Frans. *Maarten* huwde met Laurence-Amélie Rodenbach, dochter van Pieter en werd ook zilversmid.

In de hollandse tijd woonden er te Roeselare drie zilversmeden met de naam Lenoir op de Markt.

- 9) *Constant Jozef Van Acker* was goud- en zilversmid. Hij woonde in 1787 bij Judocus Van de Steene in de Noordstraat.
- 10) *Ignas Vermander*, zoon van Jan Baptist was geboren te Roeselare. Hij was vrijmeester goud- en zilversmid geworden in het gilde te Ieper. Dit is bekend uit een getuigenis van 17 maart 1794⁴⁸.

B) *Poperinge*.

Weinig zilversmeden uit Poperinge zijn bekend. Einde

43. Zie Families 3/ Vandesteene B/e.

44. Zie Families 3/ Vandesteene B/f.

45. G. Marichal, *a.w.*, blz. 21-22.

46. G. Marichal, *a.w.*, blz. 41 Haghepoorters Ieper, deel IX.

47. Stadsarchief Roeselare,boek 704/082.

48. Stadsarchief, Roeselare, boek 705, f° 345 v°.

augustus 1700 waren moeilijkheden ontstaan omdat zilverwerk van lager gehalte gemaakt werd bij verscheidene zilvermeden. De eed van Rijsel samen met die van Ieper moesten er zich naartoe begeben. Zij moesten zich terugtrekken en de aangeslagen voorwerpen teruggeven. Dit op bevel van de magistraat ⁴⁹.

De enige met bekendheid is *Henri Boeys*. Hij is geboren te Poperinge (St. Bertinus) 10 augustus 1754 als negende kind van Joannes en Elisabeth Tanghe. Zijn vader stond bekend, zoals de overlijdensakte meldt, als « famosus faber aerarius », koperslager. Hij huwde 2 december 1783 met Maria Joanna Platteau uit Roeselare. Hij was reeds meester-zilvermid vóór 1781, want er is reeds werk van hem bekend uit dit jaar. In en rond Poperinge wordt er edelsmeedwerk van hem aangetroffen. Hij overleed te Poperinge 27 januari 1831. Hij had maar één zoon Jan-Henri Boeys te Poperinge (St. Bertinus) geboren 6 juli 1785 ⁵⁰.

In Winoksbergen wordt nog een plaat met meestermerken bewaard uit het begin van de 19e eeuw. Daarop komt het merk voor van J.H. Boeys. In de St. Maartenskerk te Winoksbergen was een reliekschrijn van de H. Winok, gemaakt in 1823 door Boeys, vader en zoon ⁵¹. Zijn zuster Angèle was in 1765 gehuwd met Frans De Puydt.

Haar zoon *Jan-Frans De Puydt*, geboren te Poperinge (St. Bertinus) 3 april 1767 en gehuwd met Bénédicta Bonte, was eveneens zilvermid te Poperinge. Zijn meesterteken is niet bekend en geen werk kon hem worden toegeschreven.

Dit zijn de enige tot nu toe bekende zilvermeden te Poperinge.

De volgende stad mag niet als echte Subalterne Stad beschouwd worden, maar er zijn Ieperse zilvermeden, die er hun ambacht uitgeoefend hebben.

49. J. Descamps, *Histoire de la Corporation des Orfèvres de Lille* (1926), blz. 104.

50. Parochieregisters - Poperinge, medegedeeld door Hr Guido Boerave, waarvoor beste dank.

51. *Histoire de Bergues*, t. II, p. 179.

Het is het geval voor Veurne. De bekende zilversmeden te Veurne gevestigd, waren zilversmid in het Brugse gilde. De enige bekende uitzondering is *Pieter Lebeau*, de oude, meester geworden in 1683⁵². Van 1700 tot 1715 werkte hij bijna ieder jaar voor het kapittel van St.-Walburgis te Veurne. In de kerkrekening van 1701 uit Lombardsijde staat dat hij « Silversmit was tot Veurne ».

Drie andere zilversmeden, die te Ieper hun ambacht leerden, deden de aanvraag om opgenomen te worden in het Brugse gilde en dit werd hun toegestaan.

Het waren : Jan-Baptist Nonckle Meester 27 febr. 1722; Jan François D'Hennin Meester 1 maart 1722; en Franciscus Schoonaert Meester 17 dec. 1754⁵³. Ze waren te Veurne gevestigd*.

C. DENORME.

52. 4 Plaat, verso, nr. 1.

53. Ann. Em. 1952 : H. Schouteet, *Inventaris van het archief* (reeds aangehaald). Nr. 19 Dossier tot aanneming tot vrijmeester goudsmid te Brugge van Frans Schoonaert.

* Een woord van dank aan Weleerw. Heer A. Deschrevel en Heer O. Mus voor hun inlichtingen.

Oorkonden en Mededelingen

ONBEKENDE BRONNEN OVER DE STORMVLOED VAN 1530

In het tweede deel van haar bekende studie over Westelijk Zeeuws-Vlaanderen heeft Dr. Gottschalk enkele interessante gegevens verstrekt over de stormvloed die op 5 november 1530 zowel de Vlaamse als de Zeeuwse, Brabantse en Hollandse gewesten teisterde¹.

De aldaar meegedeelde inlichtingen hebben echter alleen betrekking op een klein gedeelte van het getroffen gebied. Daarenboven konden slechts enkele verspreide diplomatische bronnen geraadpleegd worden, terwijl de geciteerde literaire bronnen bestonden uit kronieken die eerst in de jaren vijftig en latere jaren van de zestiende eeuw opgesteld werden².

De hierna in extenso gepubliceerde documenten zijn bronnen van eersterangsgehalte zowel door het eigentijdse karakter van de bescheiden als door de bevoegdheid van de auteurs.

In totaal werden dertien archiefstukken afgeschreven. Al deze documenten werden opgesteld tussen 6 en 23 november 1530 door personen die rechtstreeks bij het bestuur van het rampgebied betrokken waren. Uit bovenvermelde data blijkt dat de meegedeelde gegevens uiteraard de eerste weergave zijn van de overstromingsgebeurtenissen. Door het feit echter dat zo vlug nieuws werd opgetekend konden niet alle details weergegeven worden. De rentmeester van Brielle dateert zijn brief aan de ontvanger - generaal « *de la Brielle en haste* »³ terwijl ook de landvoogdes Margareta betreffen-

1. Voor deze inlichtingen, zie M. Gottschalk, *Historische geografie van Westelijk Zeeuws-Vlaanderen, dl. II: Van het begin der 15^e eeuw tot de inundaties tijdens de Tachtigjarige oorlog*; Assen, 1958, pp. 168-172.

2. Slechts voor Kadzand, St. Janspolder, Nieuwvliet, Wulpen-Koezand, Gaternisse en Biervliet worden gegevens verstrekt. De eerste kroniekschrijvers waren Reygersberch van Cortgene (1551) en Marcus van Vaernewyck (1568). Zie Gottschalk, *op. cit.*, pp. 168-170.

3. Zie gepubliceerd document nr. 1.

de de stormvloed een naschrift toevoegt aan haar brief van 7 november. Uit haar schrijven aan Karel V van 23 november blijkt dat nog een relaas naar de secretaris Jan de le Sauch werd gestuurd⁴. Een week later, op 30 november, overleed deze landvoogdes.

Uit de reeds geciteerde brieven is het duidelijk dat de auteurs officiële personaliteiten waren. Naast een paar brieven van de landvoogdes Margareta van Oostenrijk treft men rapporten aan van de rentmeester van Brielle, Zeeland en Zuid-Holland; ook de ontvanger-generaal van Vlaanderen en de Raad van Holland stuurden berichten naar de Raad van Financiën; Filips Nigri, raadsheer in de Grote Raad van Mechelen, stelde eveneens een detailvol verslag op, terwijl de secretaris De le Sauch een duidelijk omschreven opdracht bij Karel V moest vervullen⁵.

Uiteraard kan men moeilijk een degelijker relaas verwachten van andere personen dan van diegene die ambtshalve maatregelen moesten treffen tegen die overstroming. Hierbij moet men vooreerst wijzen op de specifieke mentaliteit van deze leidende personen. De meesten zijn zeer bezorgd voor de moeilijkheden die ten gevolge van de ramp zullen opduiken, vooral bij het nakomen van hun domaniale verplichtingen tegenover de vorst. Tevens vormen deze bescheiden een uitstekende illustratie voor de wijze waarop in de zestiende eeuw door de overheid op een rampsituatie gereageerd wordt; hierbij komen de financieringsproblemen dadelijk in hoge mate een woordje meespreken. Tenslotte worden hier sommige sociaal-economische gevolgen scherp getekend; men verwijst naar de grote achteruitgang voor de bezittende groep, naar de nakende prijsstijgingen van graan en levensmiddelen, naar het mogelijk tekort aan werkkrachten en naar de onvermijdelijke moeilijkheden voor de bedehffingen en bedafbetalingen⁶. Vanzelfsprekend verstreken deze dokumenten ook inlichtingen voor de historische geografie.

De bescheiden berusten allen in het *Haus- Hof- und Staats-*

4. Dit relaas kon in de archieven niet teruggevonden worden.

5. Over deze secretaris, zie nadere toelichtingen in het gepubliceerde dokument nr. 8, noot 1.

6. Deze gegevens vindt men vooral in dokument nr. 8; analoge opmerkingen over de prijsstijgingen in het land van Maas, Waal, 's Hertogenbosch en Heusden, na de storm van 12 januari 1552, vindt men bij C.A. Van Kalven, *Kroniekfragment uit Grave (1552-1558)*, in: *Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap*, dl. 77, 1963, p. 192.

archiv te Wenen, reeks *Politisches Archiv*, nr. 23 ⁷. Uit de instructie van Jan de le Sauch (dok. nr. 8) blijkt dat de meeste andere brieven in origineel of kopie samen naar Karel V opgestuurd werden. Hieruit volgt dat al deze documenten samen bewaard zijn gebleven.

In de inventaris van Laenen vindt men een zeer algemene aanduiding van de brieven die hierna in chronologische volgorde gepubliceerd worden ⁸.

M. BAELDE

I

Brief van Jan Kerkwerve, rentmeester van Brielle, aan Jan Micault, ontvanger-generaal van Financiën.

Brielle, 6 november 1530. Kopie.

Mon très honoré seigneur ¹, humblement à vostre bonne grace me recommande tant que je puis.

Monseigneur, pour nouvelles vous advertiz que hier à trois heures après midi avons perdu tout le terroir autour de la Brielle ², réservé ung villaige, par inundacion de la mer. Je ne veiz jamais plus grave perte de noyement de bestes et autres inconveniens en telz cas venans et je me doubtte que tout le résidu comme le

7. Een precieze foliëring kan gegeven worden voor de instructie van Jan de le Sauch (dok. nr. 8), nl. *Politisches Archiv*, nr. 23, fos. 439-442. Voor de overige bescheiden kon deze referentie niet genoteerd omdat de microfilms deze foliëring niet aangeven.

8. Zie J. Laenen, *Les archives de l'état à Vienne au point de vue de l'histoire de Belgique*; Brussel, 1924, p. 207. Aldaar vindt men volgende vermelding: *Lettres de différents receveurs de province (Zélande-Flandre, etc.) au chef et trésorier-général; novembre*. Verdere gegevens en bronnen vindt men bij M.A. Koolen, *Vier stormvloedden in de zestiende eeuw in Zeeland*, in: *Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap*, 2e reeks, deel LXXIII, 1956, pp. 318-328, en R. Fruin, *Stukken betreffende den stormvloed van 1530*, in: *Archief. Vroegere en latere mededelingen voornamelijk in betrekking tot Zeeland*, deel XIV, 1908, pp. 135-169.

1. Jan Micault was reeds sinds 1515 ontvanger-generaal in de Raad van Financiën; hij was ook thesaurier-generaal van de Orde van het Gulden Vlies. Micault stierf te Brussel in 1539.

2. Brielle: Nederland, Z.-Holland, plaats op Voorne, ten Z. van de Brielse Maas. Men merke op dat de zeer bekende plaatsnamen verder in de voetnoten niet zullen gelokaliseerd worden.

terroir de la Gouree³, Bommene⁴ et Dierexlant⁵ sont tous noyez, la perte que y a esté est inextimable.

Le pays de Putte⁶ est entièrement inundé et aussy tous les nouveaux dicaiges.

Le pays de Hollande du cousté de la Meuse estoit en très grand péril, beaucoup de gastement de dicaige, les maisons en grant nombre sur les dicaiges abbatues, en cent ans n'est advenu le pareil.

Je me doubte aussi que le pays de Scouwen⁷ et Zuytbevelant⁸ ont esté en grant péril et crois qu'ilz sont perduz. Il nous fault prendre en gré le plaisir de Dieu, c'est nostre culpe, il nous fault amender. Je y ay perdu le meilleur. Il me fault avoir patience comme les autres.

Monseigneur, je vous ay baillé une obligacion de XVIIIe lb. qui est es mains de Lazarus Tucher⁹, je me doubte que à grant peine pourray tenir mon jour; néantmoins j'en feray mon devoir; si elle estoit en voz mains, j'en requeroye plus long jour.

J'ay baillé à monseigneur d'Ocstrate¹⁰ mes obligacions des aydes de Noël prochain, il n'y a apparence de les recouvrer, nous aurons assez affaire à recouvrer argent pour redicquer et fault bailler couraige aux bonnes gens, autrement ilz habandonneroyent. Quant je verray leur maintien après l'en advertiroy. J'espère qu'il y prende à resped comme la volonté de Dieu on ne peut.

Quant aux VI^mV^c livres que Madame¹¹ est assigné sur moy, je me doubte que ne pourray furnir la moictié et que de la reste luy conviendra avoir pacience jusques à une autrefois. Je feray mon devoir sans toutesfois déchasser les povres gens, et ou cas que ne pourroye élever mon deu, me trouveray en court pour faire mes excuses. A tant, Monseigneur, je prie à nostre Seigneur vous donner l'enté de voz désirs et à nous couraige nous remettre en devoir. De la Brielle en haste, ce VIe de novembre XXX.

Soubscript: Vostre humble serviteur, Jehan Kerkwerve.

3. Goedereede: gemeente in Z.-Holland op het eiland Goeree-Overflakkee.

4. Bommenee: dorp ten Z.O. van Brouwershaven; werd in 1682 door de golven weggespoeld; nu polder Nieuw-Bommenee op Schouwen-Duiveland.

5. Dirksland: dorp in Z.-Holland, op het eiland Overflakkee.

6. Putte: oorspronkelijk één der Z.-Hollandse riviereilanden, nu één geheel met het oostelijk deel van Voorne; men treft er het stadje Geervliet en de dorpen Spijkenisse, Hekelingen en Simons-haven aan.

7. Schouwen: Westelijk deel van het eiland Schouwen-Duiveland in Zeeland.

8. Zuid-Beveland: deel van Walcheren-Zuid-Beveland met Goes als centrum; gescheiden van Noord-Beveland door de Zandkreek.

9. Lazarus Tucker behoorde tot de bekende financiersfamilie uit Zuid-Duitsland.

10. Antoon van Lalaing, graaf van Hoogstraten, geboren in 1480, was sinds 8 februari 1522 stadhouder van Holland en Zeeland. Sedert 1515 was hij tevens hoofd van de Raad van Financiën. Hoogstraten stierf te Gent in 1540.

11. Madame was de gewone titel voor de landvoogdes Margareta.

II

Naschrift in een brief van de landvoogdes Margareta aan Karel V.

Mechelen, 7 november 1530. Origineel.

Monseigneur, sambedi dernier¹ il fit pardeça si grant oraige et tormente en mer qu'il n'est à croire. La dycke de la rivière d'Anvers du costé de Flandres est rompue; l'on dit que grant partie de Zeelande est inondé et qu'il y a grant dommaige en Flandres. Je ne suis pas bien encoires certainement informée de ce qui en est, mais que le sache vous en advertiray. Je prie à Dieu que ce ne soit pas si grant chose que l'on dit et qu'il vueille garder la reste.

III

Schrijven van Jan, heer van Bergen, aan de landvoogdes Margareta.

Bergen-op-Zoom, 8 november 1530. Origineel.

Madame, je¹ me recommande très humblement à vostre bonne grace. Aiant dernièrement receu lettres de monseigneur de Hoochstrate², m'escrivant entre autres que vous Madame m'escrivez de vos nouvelles tant de la journée prinse avec monseigneur de Gheldres³ que de nouvelles de Hollande, d'Alemagne et d'autres, mais n'ay receu voz lettres.

Madame, depuis vosdites lettres escriptes, il a pleu à Dieu nous envoyer en ce quartier une inundation d'eaues si très grande que de mémoire d'homme on n'ayt veu pareille, tellement que tout le plat pais du quartier d'Anvers, de ceste ville, de Breda, du Liesbois⁴ et de Boisleduc est totalement inondé et toutes les dicques rompues, pareillement tout le plat pais de Zeelande entièrement avecq aucunes parties des villes, aussi tout le quartier de Hollande, de Frise et là entour et grant partie des villes désolées comme je tiens, Madame, que en estes jà ou en serez bien tost advertie. Et de ma part, Madame, j'ay bien de XV à XVI dicques rompues, ne scay quant il plaira à Dieu que je les pourroy refaire.

Madame, Dieu vous a fait ceste grace que avez esté tousjours le moyen d'entretenir ces pais pardeça en paix et union, dont on est tant plus tenu prier Dieu pour vous ores nous sommes entré en guerre contre Dieu nostre créateur qui nous punist, ne scay Madame

1. Dit was de zaterdag van 5 november 1530.

1. Jan, heer van Bergen-op-Zoom, was sinds 1507 lid van de raad nevens de landvoogdes Margareta; in 1509 werd hij benoemd tot gouverneur van Namen en op 1 oktober 1531 kreeg hij toegang tot de Raad van State. Hij stierf in januari 1532.

2. Voor Hoogstraten, zie dok. nr. 1, noot 10.

3. Het betreft hier de bekende Karel van Gelre; deze had op 3 oktober 1528 vrede gesloten met Karel V.

4. Liesbosch; plaats in Noord-Brabant, ten W. van Breda.

de quel remède nous pourrez secourir, synon de prier et de faire prier pour voz povres subgetz et serviteurs. Et davantage Madame, se le pœuissiez faire que de faire envoyer ung mille ou deux de bons pionniers choizis en Brabant et autres pais, paiey pour ung mois ou deux, pour ayder les povres pais et subgetz inundez à faire regagner les pays perduz, il me samble que feriez une bonne œuvre envers Dieu et acquerriez ung grant loz⁵ desditz povres subgetz, car ne fay doubtte se vous saviez la grant désolation de tant de gens de bien, gentilz hommes et autres qui à ceste heure sont povres et destruis, vous en auriez trop grant pitié, car pour le jourdhuy il y a dix mil personnes sauvéz sur les églises, tours et combles des maisons, morans de faim et de disette, actendans que on les viengne sauver par bateaux, comme Madame le orez bien dire cy après.

Madame, ceste fortune viendra mal à point à la venue de l'empereur⁶ s'il vient pardeça, mais si fault il prendre la voulenté de Dieu en gré et en user au moins mal que on pourra. Et sur ce, Madame, je prie Dieu vous donner bonne vie et longhe.

De Berghes, ce VIIIe de novembre.

Vostre très humble serviteur⁷.

(Getekend :)

J. De Berghes.

IV

Brief van Adolf Herdinck, rentmeester van Zeeland, aan Antoon van Lalaing, graaf van Hoogstraten.

Middelburg, 9 november 1530. Origineel.

Monseigneur¹. Il a pleu à Dieu de inunder universellement tout le pays de Zeellande et partie d'Hollande et Flandres; c'est une pugnition de nostre Créateur. Je² ne croy point que l'on troeue par escript que samblable inconvénient admet oncques de vous escripre quelque bien je ne sauroie, chascun est empeisché en son quartier et fait du mieulx qu'il peut. Nous espérons gagnier et tenir le pays de Walcheren mais nous ne sommes point asseurez, Dieu nous en donne grace.

Monseigneur l'admiral³ est bien perplex, il a cuy⁴ de perdre ses

5. loz of los : oud Frans woord voor gloire.

6. De komst van Karel V naar de Nederlanden was toen reeds nakend; de vorst kwam te Brussel aan op 25 januari 1531.

7. Deze zin werd eigenhandig door Bergen geschreven en ondertekend.

1. Voor Hoogstraten, zie dok. nr. 1, noot 10.

2. De toenmalige rentmeester was Adolf Herdinck; hij oefende dit ambt uit van 1517 tot 1537.

3. Adolf van Bourgondië, heer van Beveren, Vere, Vlissingen, Brouwershaven en Westkapelie, geboren in 1489, werd in 1518 benoemd tot admiraal van Zeeland in opvolging van zijn vader Filips, aan wie de admiraalstitel erfelijk toekwam. Deze Filips was gehuwd met Anna van Borssele, oudste dochter van Wolfert van Borssele, heer van Vere, Vlissingen, enz. Adolf van Bourgondië werd op 1 oktober 1531 lid van de Raad van State; hij stierf in 1540.

villes de Flissinghes et de la Vere mais il y a pour rien la dycke de Walchere a esté rompue en plus de vingt lieux et est le pays tout en eauwe, mais nous n'avons que ung trou ouvert qui sera difficile à gaignier; je m'y emploieray jusques à la mort avecques les biens que Dieu m'a presté tant pour le service de l'empereur comme pour saulver mon bien; ce seroit grant dommaige perdre ung tel yslé.

Touchant voz subjectz de Borssele⁵, je les assisteray du mieulx que je puis, mais je ne puis partir hors du pays de Walchere jusques à ce qu'il soit gaigné ou perdu. Je prie à Dieu qu'il nous vueille aider et à vous, Monseigneur, donner bonne vie et longue.

De Middelbourg, d'un cœur perplex, ce IXe de novembre XVe et XXX. Monseigneur, je vous eusse plustost escript mais je n'ay point eu de logir et aussy vous nous ne povez aydier, et mauvaises nouvelles viennent à temps assez. Il y a ung bien, nous n'avons point perdu de genz au pays de Walchere.

V

Schrijven van Pieter de Greboval, ontvanger-generaal van Vlaanderen, aan de Raad van Financiën.

Brugge, 9 november 1530. Kopie.

Mes très honnouréz et doubtéz seigneurs¹, très humblement et obéissamment à voz bonnes graces supplie² estre recommandée.

Mes très honnouréz seigneurs. Dimenche dernière³, estant adveny de l'inconvénient advenu par la grande et haulte marrée de la rompture d'une dicque estant derrière le grant chasteau de l'Escluze, par où l'eauwe est entrée à si grant habondance que toutes les terres du costé d'oost jusques à l'église d'Ardebourg⁴ en sont esté inondées, me suis à dilligence trouvé audit Escluze, là où me suis employé au mieulx qu'ay sceu, et pour faire avec l'assistance et aydes de messeigneurs de Millisant⁵ et de Middelbourgh, ensamble le receveur de ladite ville, pour faire restairer ladite dicque, en sorte que à l'assistance de IIIII à V^e personnes comme laboureurs, ma-

4. cuy : voltooid deelwoord van het oudfrans cuider, synoniem voor croire en présumer.

5. Borssele was eertijds een afzonderlijk eiland maar werd in 1680 door indijking aan Zuid-Beveland gehecht.

1. In 1530 was Antoon van Lalaing, graaf van Hoogstraten, hoofd van de Raad van Financiën; Jan Ruffault was thesaurier-generaal van deze instelling.

2. Pierre de Greboval was ontvanger-generaal van Vlaanderen tot 1543; op 3 maart van dit jaar werd de algemene ontvangerij van Vlaanderen gesplitst in een ontvangerij voor West-Vlaanderen en een ontvangerij voor Oost-Vlaanderen. Zie Gachard, *Inventaire des archives des chambres des Comptes*, 1845, dl. 2, pp. 33-34.

3. Deze zondag is te dateren op 6 november 1530.

4. Aardenburg: gemeente in Nederland, Zeeland, Zeeuws-Vlaanderen, ten Z. van Sluis.

5. Mëlissant is een plaats op Overflakkee, ten NW. van Dirksland.

nouvriers et dicqueurs, qu'avions prins et mis en œuvre nuyt et jour, ladicté dicque a esté escoupée tellement que l'eau ne l'a encoires surmonté, et si avons bon espoir en Dieu de la tenir, pourveu qu'elle soit renforcée selon que l'ouvrage le requiert, ce qu'il faudra faire à toute dilligence sans y riens esparagner, autrement y a apparence grande d'estre emportée par la première haulte marée et la moindre tempeste que pourroit survenir, enquel cas, que Dieu ne vueille, l'entier pays jusques la ville de Gandt seroit en dangier d'estre inundé, et oultre ce que le grant chasteau seroit en mille dangers d'estre enfondré et abbatu ès premiers trois ou quatre haultes marées, par ce qu'il n'y a que une simple dame d'entre les fosséz dudit chasteau et le trou, là où à présent est faite ladicté dicque, de laquelle dame estoit desjà emportées de l'eauwe plusieurs grandes flacceaulx et par ce que grandement a foblye, que seroit ung dommaige inestimable. Pour à quoy obvyer, me suis advanché de furnir à quatre à cinq cens florins que ont esté emploiez tant au paiement du sallaire des povres manouvriers que ont besongnié à diligence nuyt et jour, comme pour vitailles et autrement que ne se peut recouvrer sans argent comptant, sur espoir que ne ferez difficulté de me donner lettres d'ordonnance pour mon indempnité; pour laquelle, messeigneurs, vous supplie très instamment, et que la puis avoir à diligence par le présent porteur, parlant sur l'année avenir ou ainsi que bon vous samblera, tant de ladite somme que des deniers qu'il faudra encoires desbourser présentement pour parachever ledit ouvrage, lequel montra bien en tout par exécution de gens de bien, eulx à ce cognoissans, de deux à trois mil florins; et avant ladite ordonnance, je feray mon extrême et léal devoir de trouver deniers pour furnir, ce que toutesfois pourra mal; faicte faire postposer et remettre aucuns assignéz sur mon traitement, je feray au mieulx que je pourray, dont, messeigneurs, et de tout ce que dessus en toute humilité vous advertiz, et en oultre que je fusse venu en personne devers vous pour cest affaire et autres, ne fust que je crains que par mon absence ledit ouvrage en pourra estre reculé, suppliant pourtant me tenir pour excusé, et au surplus sur moy commander voz bons plaisirs, pour lesquelz accomplir me mectray en debvoir avec l'ayde de nostre Seigneur auquel, mes très honnouréz seigneurs, je prie vous importer sa grace ⁶.

De Bruges, ce IXe de novembre XV^eXXX.

Soubzscript: Vostre très humble et très obéissant serviteur.

P. de Greboval, receveur général de Flandres.

VI

Brief van Adolf van Bourgondië, heer van Beveren, aan Jan Micault, ontvanger-generaal van Financiën.

Zandenburg, 11 november 1530. Kopie.

6. Bij ordonnantie van 23 mei 1531 werden te Gent een gansen reeks financiële maatregelen uitgevaardigd «by advyse van den hoofden ende lieden van onsen raede ende financiën»; zie daarover *Gottschalk, op. cit.*, p. 169, n. 1, met verwijzing naar *Plakkaatboek van Vlaanderen*, d. I (2), p. 398 en vlgd; deze ordonnantie vindt men ook gepubliceerd in *Recueil des ordonnances*, reeks 2, deel 3, pp. 173-174.

Monseigneur le recepveur¹. Je² vous mercye de voz nouvelles de Romme laquelle a esté bien visité comme je veu, mais se Dieu l'a bien il me semble qu'il ne nous a point oblyé, car tout ce povre pays de Zeelande est tout en aremie et comme une avec la mer, Dieu par sa grace y vueille remédier. Aussi a Flandres souffert de grans dommaiges et Hollande pareillement et tout pays de mer. Parquoy il me semble qu'il n'y a nulle apparence de pouvoir donner plus nulles aydes à l'empereur en longtemps... nous attendre de lever nul scoht³, car sont ce que l'on pourra lever en ce povre cartier de Zeelande, ne scay s'il pourra souffire pour refaire les dicques, si elles sont refaisables, et paier les charges dont nous sommes chargez paier audit empereur, dont faut annoellement paier les rentes qui sont bien grosses. Vous envoy que avions des biens en Zeelande en scaurons bien à quel pris, graces à Dieu, à qui il a pleu le faire, car plus est en luy.

Subscript : Adolf de Bourgoingne.

A Zandenburg⁴, le XIe de novembre an trente.

VII

Schrijven van Crispijn van Buscheys, ontvanger van Zuid-Holland, aan de Raad van Financiën.

Den Haag, 12 november 1530. Kopie.

Seer voersienighe wyse heere¹, ic gebiede my zeer dienstelyc in U goede gracie.

Die van den rekeningen² hebben my gesommeert metten anderen rentmeesters myn staet te maken, daer of ic mynen ontschult scryve aen myn heeren van den financiën, want ic en zal oe wel te verduchten is, geen ofte weynich ontfanck hebben, zoo wel van den jaere XXX daer of ic myne obligacien gegeven hebbe als tjair XXXI toecomende, want tghehele quartier daer ic ontfanck of hebbe

1. Voor deze ontvanger-generaal, zie dok. nr. 1, noot 1.

2. Voor de heer van Beveren, zie dok. nr. 4, noot 3.

3. Schot: geschot of belasting voor zorg aan waterlopen en voor onderhoud van dijken. Een onleesbaar geworden tekstgedeelte en het gebrekkig Frans zijn oorzaak van de vreemde constructie van deze zinnen.

4. Zandenburg is een voormalig kasteel bij Vere, residentieplaats van de heren van Beveren en oorspronkelijk een bezitting van Wolfert van Borsselen; zie daarover ook dok. nr. 4, noot 3.

1. Over deze heren van de Raad van Financiën, zie dokument nr. 5, noot 1.

2. Het betreft hier de Rekenkamer voor Holland-Zeeland, gevestigd te Den Haag en opgericht door Filips de Goede in 1446. Meer inlichtingen vindt men bij R. Fruin, *De Rekeningen en andere stukken in 1607 uit de Hollandsche rekenkamer naar de Zeeuwsche overgebracht*. Den Haag, 1909, p. 4.

is al innegebroken, behalven Schoonhoven³ en Gorchem⁴, te weten den Rynck van Putte⁵ daer Geervliet⁶ inne staet, dwelck zeer quaet zal zyn te bedycken, ende voort alle de polres uit lant van Putte als Westenblick, Corendyck, Piershil, Oelkensplate⁷ mit allen die oiyenlanden dairan, Charoloyslant⁸, Poertegael⁹, Roon¹⁰, Alblasserwaert¹¹, Zwindrecht¹² oud ende nyen Stryen¹³. In desen voirseide landen es zo groot verdriet dattet niet scryvelyck en is, want de beesten die niet verdroncken en zijn en weten die luyden eten noch drincken te besorgen, 't voeder es bedorven ende 't water es zeer sout.

Bidde daeromme zeer oitmoedelyck dat myn heere 't beste wilt doen van my te ontlasten vanden obligacien by my gegeven. Ic zal metten anderen rentmeesters hoven comen om secours aen myne heere te soucken. Ic hope dat se mynder ontfermen zellen want myn goet en souder niet veele inne helzen, dat weet God die U edele voersienige wyse heere bewaren wil in saligheden.

Gescreven in den Hage, den XIIe in novembri anno XXX.

De rentmeester van Voirne nae ic verstaen hebbe es zyn quartier oock meest al inne gebroken¹⁴.

Aldus onderscreven : Uwe onderdanige dienaer, Crispyn Buscheys.

VIII

Instructie van Jan de le Sauch betreffende zijn opdracht bij Karel V.

Mechelen, 16 november 1530. Origineel.

Advertissemens pour maistre Jehan de le Sauch¹, secrétaire de l'empereur, de ce qu'il aura à remonstrer et exposer à Sa Majesté

3. Schoonhoven : stad in Z.-Holland aan de Lek.

4. Gorchem : oude spelling voor Gorinchem, stad in Z.-Holland aan het Merwedekanaal.

5. Putte : zie dok. nr. 1, noot 6.

6. Geervliet : gemeente in Z.-Holland aan de Bornisse op Putte ; vóór 1500 belangrijke haven en tol.

7. Van deze vier polders blijven nu nog de gemeenten Piershil in Z.-Holland ten Z.W. van Nieuw-Beijerland en Ooltgensplaat, eveneens in Z.-Holland op het oostpunt van Overflakkee.

8. Charlois is een voormalige gemeente op Ysselmonde ten Z.W. van Rotterdam.

9. Poortugaal : gemeente ten Z.W. van Rotterdam.

10. Rhoon : gemeente, eveneens in Z.-Holland, Z.W. van Rotterdam, ten N.O. van Poortugaal.

11. Alblasserwaard : gemeente in Zuid-Holland, ten O. van Zwijndrecht over de Merwede ; zie ook nr. 12.

12. Zwijndrecht is gemeente in Z.-Holland, op Ysselmonde, tegenover Dordrecht.

13. Strijen : gemeente in Z.-Holland, Z.O. van Hoekse Waard.

14. Zie daarover dok. nr. 10, noot 1 en dok. nr. 1, passim.

1. Jean de le Sauch was sinds 1517 secretaris in de Geheime Raad ; op 1 oktober 1531 werd hij bevestigd als secretaris in de

de par Madame, sur ce qui est survenu depuis sa dépesche de la préveille de saint Martin².

Premiers, que ladite dame a reçu lettres de monseigneur de Berghes³ du dommaige des inundacions advenues en Brabant par la plus grande tempeste et tourmente de mer, dont de vivant d'homme on a ouy parler, desquelles luy a envoyé copie et encoires présentement s'envoye l'original⁴.

Item, monseigneur de Bevres, qui représente le premier en l'estat de la noblesse et le plus riche du pays de Zeelande, escript par ses lettres la grant désolacion de la généralité du plat pays dudit Zeelande, comme ledit De le Sauch entendra par le double d'une lettre dudit seigneur de Bevres, qu'il a escript au recepveur général des finances, dont le double⁵ est joint à ce présent mémoire.

Item, que le recepveur de la Bryelle escript l'estat du pays de Voirne et de la Brielle selon aussi que ledit de le Sauch entendra par le double⁶ d'une lettre, escripte par ledit recepveur au recepveur général, aussy cy joint.

Item, de Hollande que le quartier de Dordrecht et de Zuythollande, Putte et Stoyr est inondé sans autres lieux, comme pareillement ledit De le Sauch entendra par le double⁷ d'une lettre, escripte par le receveur de Zuythollant audit recepveur général, que pareillement s'envoye avec ce présent mémoire.

Item, que au pays de Flandres vers le quartier de Biervliet, l'Excluse, Bouchoute, Ostende, Neufport, Dunkerke et là entiers y a dommaige fort grant et inextimable et selon le rapport de Nigry, ayant esté envoyé par Madame audit pays de Flandres, se treuve bien la quart partye dudit pays inondé voyres plus, le double duquel rapport⁸ s'envoye avec ledit mémoire.

Item, que le grant chasteau de l'Excluse a esté en danger d'estre emporté et abbatu par l'eaue, ne feust esté la diligence du recepveur général de Flandres qui, pour son devoir et acquit, y a envoyé gens et argent, comme ledit De le Sauch entendra par ung double⁹ de lettres escriptes par ledit recepveur général à messeigneurs de Finances. Sur laquelle lettre madite dame a incontinent escript à monseigneur de Gavre¹⁰, gouverneur de Flandres, faire toute extrême

nieuwe Geheime Raad en werd dan tevens controleur van het zegel. Hij stierf op 17 mei 1539. Jean de le Sauch vervulde verscheidene diplomatieke opdrachten.

2. St. Martinus valt op 11 november; de datum is hier dus 9 november 1530.

3. Voor de heer van Bergen, zie dok. nr. 3, noot 1.

4. Uit deze en analoge volgende notities blijkt duidelijk dat de door ons gepubliceerde bescheiden allen precies de hier aangehaalde documenten zijn. Daaruit is het nu ook duidelijk dat deze rapporten allen samen bewaard zijn gebleven. Het hier vermelde origineel is het hierboven meegedeeld dokument nr. 3.

5. Zie het dokument nr. 6.

6. Zie het dokument nr. 1.

7. Zie het dokument nr. 7.

8. Zie het dokument nr. 11.

9. Zie het dokument nr. 5.

10. Jacob van Luxemburg, graaf van Gavere, heer van Fiennes, was op 12 juli 1517 zijn vader als gouverneur van Vlaanderen opge-

diligence de réparer la ruïne, advenue audit chastel, et à le mettre en bonne scurté et d'y exposer des biens de l'empereur jusques à II^m III° florins, ou ce qui sera nécessaire, dont l'on a envoyé ordonnance audit recepveur général de Flandres.

Item, que toutes les villes et subgetz desditz pays de Brabant, Flandres, Hollande, Zeelande et autres sont tant estonnéz de ladite inundacion, qu'il n'est possible de plus, et non seulement les présens de veoir les ruynes et désolacions, mais aussi bien les absens d'en oyr parler.

Item, que les adommaigéz ont perdu les fointz de leur revenu de la despouille de l'aoust XXX qui estoit ès granges.

Item, ont perdu les avestures de leurs terres qu'ilz espiéroient despouiller l'aoust XXXI.

Item, ont perdu toutes leurs provisions et vivres.

Item, plusieurs ont perdu leur bestial et noyé biens meubles.

Item, leurs maisons empourtéés et celles qui sont demouréz en nature fort adommaigéz. Et que pis est y sont demouréz plusieurs hommes, femmes et enfans noyéés, pensans résister à la mer. Et en effect se treuve que ceste inundacion a fait plus de dommaige que toute la guerre qui a regné depuis X ou XI ans. Parquoy si la venue de l'empereur pardeça estoit bien nécessaire, encoires l'est elle plus pour donner espoir et confort à ses povres subgetz ainsi désoléés.

Item, que tous les subgetz desditz lieux inondéz font leurs devoirs pour recouvrer le pays inondé et l'asseurer se nouvelle tormente survenoit.

Item, que par faulte d'argent et de gens on ne sauroit ou pourroit si bien pourveoir à la préservacion du pays que la nécessité le requerroit.

Item, pour par madite dame adviser le meilleur remède en cest affaire qui tant importe à l'empereur, elle a envoyé ses commis en Flandres et Zeelande, qui sont les pays les plus adommaigéz, pour conforter les désoléés et savoir les remèdes pour recouvrer le pays estant soubz eaue et préserver la reste.

Item, a escript en Brabant et Hollande où a de groz dommaige pour en savoir encoires mieulx la vérité. Car chacun jour on raporte à madite dame tant de nouvelles de la perte inextimable advenue par lesdites inundacions, qu'on ne se scet encoires bonnement arrester pour en savoir bien affirmativement et particulièrement escrire à l'empereur.

Et pour en estre mieulx acertenéé, madite dame a fait dépescher ses lettres à messieurs de Nassau¹¹ et de Berghes¹² et ceulx de la loy d'Anvers pour Brabant, à Monseigneur de Gavre¹³ pour Flandres, aux président et gens du conseil en Hollande pour le pays de Hollande, au seigneur de Bevres¹⁴ et au recepveur de Zeelande pour

volgd. In 1531 werd hij lid van de Raad van State en hoofd van de Raad van Financiën. Hij overleed op 22 juli 1532.

11. Hendrik, graaf van Nassau, geboren te Siegen in 1483, werd in 1505 Vliesridder en stadhouder in Gelderland; op 30 september 1515 werd hij stadhouder van Holland, Zeeland en Friesland. Hij stierf op 11 september 1538.

12. Zie dokument nr. 3, noot 1.

13. Zie hierboven, noot 10.

14. Zie dokument nr. 4, noot 3.

le pays dudit Zeelande, pour avoir juste informacion sur lesdits dommaiges et les moyens de recouvrer le pays des fraiz et coustanges pour ce à desbourcer et où et comment il se pourra prendre, et aussi tost qu'elle aura lesdites informacions au vray, elle en advertira ledit seigneur empereur.

Auquel ledit De le Sauch pourra dire que madite dame entend par les pitoyables clameurs et plaintes que le jour précédent ladite inundation l'empereur avoit esditz pays plusieurs notables gens d'église, nobles personaiges, bourgeois, gens mécanicques¹⁵, laboureurs et autres subgetz riches, piussants et opulans, qui pour le jour ensuyvant de ladite inundacion sont povres désolés et indignes, mourans de faim et de soif, ayans perdu oultre leurs biens, femmes, enfans et famille.

Item, que les bourgeois des villes de Brabant, Flandres, Hollande et Zeelande, qui n'avoient nulles terres sur la mer, ont néantmoins perdu plusieurs rentes qu'ilz avoient sur les villes et terres desditz pays inondés, et plusieurs d'icelles villes y avoient de grans biens en censés et autrement. Enoultre par lesdites inundacions tous grains et vivres estans es lieux d'icelle sont gastéz et perduz, et se les subgetz n'eussent esté secouruz de vivres par ceulx des villes d'Anvers, Malines et autres lieux, ilz feussent mors de faim. Tous vivres sont renchériz esditz pays non adommaigéz du tier denier, et renchérissent de jour en jour, et n'y a nulle difficulté que pour trois ans advenir il soit possible de savoir eschever la chierté des vivres esditz pays.

Item, que madite dame est fort triste et desplaisante de veoir le pays de son gouvernement ainsi troublé et désolé, car de jour en jour elle n'a que demandes et doléances des adommaigéz, et entre autres que lesditz adommaigéz qui sont en grant nombre requièrent respitz et estatz de paier leurs debtes à ceulx qui résident esditz pays adommaigéz et non adommaigéz. Et est bien empeschée d'y pourveoir, car si elle les refuse, elle les désespère et si n'auront moien de paier, et si elle les accorde, elle oste aux autres subgetz leurs biens et substance.

Item, que madite dame voyt et congnoit assez par ce que dessus que les ouvertures par elle baillées oudit De le Sauch ne seront bonnement ne légierement practicables tant en l'accord des aydes que en la finance de L^m escuz et parties de drap et soye de laynne et autres demandées par l'empereur.

Car le pays de Brabant est fort chargé et adommaigé par lesdites inundacions de sorte que il y a petit espoir d'en savoir tirer aucune chose de cler, et au lieu que madite dame avoit fait compte que l'empereur eust peu demander aux estatz dudit pays de Brabant II^cLM livres pour les graces adjudgés revenir à cent et cinquante mil de cler, il se voyt apparemment que l'on n'en tyrera la moitié, que ne souffira pour furnir au paiement des rentes courans sur lesdites aydes au deu des gensdarmes et au traicement de monseigneur de Gheldres¹⁶, sans ce qui est desjà anticipé sur lesdites aydes à accorder.

15. Synoniem voor gens de stil, geschoolde arbeiders of ambachtslieden.

16. Zie dokument nr. 3, noot 3; door het verdrag van 1528 was aan Karel van Gelre een jaargeld van 16.000 Brabantse guldens toegewezen.

En Flandres ne sera pas mieulx mais plustot pis, d'austant qu'il y a plus de dommaiges et inundacions que en Brabant, et si voudront ceulx dudit pays que partye de ce qu'ilz accorderont se convertisse à la refection des dyckes comme en semblable cas a esté plusieurs fois fait parci devant qu'il n'y avoit à dix fois près austant de dommaiges que à présent.

Et en Hollande ne se scaura tirer ung patart ny de Zeellande encoires moins pour les causes dïctes.

Des autres pays c'est si petite chose par dessus les charges que y sont qu'il ne peult ayder.

De travailler les seigneurs adommaigéz par obligacions ne autrement pour l'anticipation des cinquante mil escuz et autres partyes que l'empereur demande, il sembleroit auditz seigneurs que on ne seroit fondé et que on les devroit plustot consoler et assister en leurs grans dommaiges et travail pour recouvrer le leur que de les travailler.

Et les autres qui desjà sont obligéz de les requérir d'obligacion sur obligacion seroit paine perdue, car ilz n'aueroient crédit pour y estre desjà bien avant, et non savoir surquoy eulx acquicter et estre tenuz indempnes, aussi la pluspart d'eulx ont grosses pertes par les inundacions que dessus.

De toutes lesquelles choses madite dame a bien désiré que l'empereur soit adverty par ledit De le Sauch avant faire quelque dépesche sur sadite charge, craindant comme il est vray semblable que nul fruit s'en ensuyvroit ne d'accord d'aydes ne respondant desdictes deux parties l'une desditz L^mescuz et l'autre desditz drap et soye de laynes et autres parties de linges pour les causes que dessus, et que les pays sont pour ce temps tant estonnéz que on ne le scauroit bonnement escrire comme se démontre par les lettres desditz seigneurs de Bevres et de Berghes, et aussi les coppies des lettres des receveurs qui s'envoyent présentement avec cestes avec le rapport dudit Nigri¹⁷.

Et aussi tost que madite dame scaura le fons et vérité de ce que dessus, elle en advertira l'empereur afin que il ne soit abusé en ses affaires dont elle seroit merrye.

Fait à Malines, le siezième jour de novembre MV^c et trente.

(Getekend :)

Marguerite; Des Barres¹⁸.

IX

Aanhef van een brief van de landvoogdes Margareta aan Karel V.

Mechelen, 16 november 1530. Kopie.

Monseigneur, je vous ay par maistre Jehan de le Sauch, vostre secrétaire, adverty de l'inundacion advenue pardeça et présentement envoye audit De le Sauch ung mémoire sommaire¹ de ce qu'en

17. Zie dokument nr. 11 passim; voor de persoon Nigri, ibidem, noot 1.

18. Des Barres was de persoonlijke secretaris van de landvoogdes Margareta.

1. Zie dokument nr. 8, passim.

ay depuis entendu, et comme je treuve voz affaires disposéz pour de tout vous advertir, vous suppliant, monseigneur, le vouloir oyr et entendre les inconvéniens et piteuses clameurs de voz subgetz qui ont bien besoing de vostre présence, confort et ayde. Je rendray tout extrême devoir, monseigneur, de les consoler et remédier aux ruynes et désolacions attendant vostre venue, et vous advertiray de ce que en scauray plus avant et des remèdes qui si pourront donner...

X

Brief van de Raad van Holland aan de Raad van Financiën.
Den Haag, 16 november 1530. Origineel.

Hoeghe eedele ende mogende heere. Wy gebieden ons met aller reverencie aen uwer excellenties. Dezelve believe te weten dat wy up huyden ontfangen hebben brieven van onsen medebroeder in Rade, Andries Vander Brouchorst, die ons uit zeker scryft vande groote miserie ende armoede di er is in den landen van Voern¹, doer den overval van den watere die in desen landen lest gebuert is den V^on dach deser maent, als dat tgeheel lant van Voern alsoe wel ande zuytwestzyde als oick aende oistzyde van Vlackee², tlant vanden Goedereede³ ende Bommenee⁴, geïnundeert is vanden watere, uuytgesondert alleen vyff oft zes cleyne polders, ende dat duer dese inundatie noch gebuert zyn andere inconvenienten, te weten dat die landen die besonken zyn, qualicken hoer water konnen quyt worden, ten anderen dat het coern dat God verleent heeft den voerleden zomer soe besouten es vanden vloedwatere inden stapelen, die veele ende meest alle wech gedreven zyn, ende die zelve stapelen die noch staen en mach men doer die naticheyt van tcoern geen broet backen, ende ten derden dat die beesten meestal verdroncken zyn, ende die beesten die te lyve gebleven zyn, die sterven doer den dranck van tzoute water, sulcx datter geen substantie inden landen en is daermen gelt of maken mach omme die dycken te repareren ende de brengen in hoer oude groote. Oick mede omme den grooten noot diër in de voirseide vloed geweest is optie dycken van Delflant⁵ ende Maesdyck⁶, zoe hebben wy daer gesonden onsen medebroeder, meester Aernt Sandelin, omme inspectie daer van te nemen ende mit den dyckgrave, heemraeden ende ingelanden te voirsien tot reparacie vande selver dycken, welcke onse medebroeder daer bevonden heeft die dycken zeer gebroken ende soe desolaet, dat op beyden zyden vanden steenendyck, leggende omtrent

1. Voorne : één van de Z.-Hollandse riviereilanden met Brielle als hoofdplaats.

2. Flakkee : Zeegat bezuiden Voorne ; aan de overzijde liggen enige eilandjes, genoemd Overflakkee. Sedert de 18e eeuw vormen deze door bedijking één geheel.

3. Zie dok. nr. 1, noot 3.

4. Idem, noot 4.

5. Delfland : streek bestaande uit 68 polders met Delft en Den Haag als voornaamste centra.

6. Maasdijk : buurt onder 's-Gravenzande bij Naaldwijk in Zuid-Holland.

Maeslant ⁷, den dyck een groote lenchte off gespoelt ende op een voet of anderhalf nae doergebroke was, daerinne zy terstont mit naersticheyt ende menchte van volcke geremedieert hebben.

Gescreven in den Hage, den XVI^{en} dach in novembre anno XXX.

Uwer excellenties zeer goetwillige dienaeren d'eerste ende andere die raiden des Roomscher Keyzers in Holland.

(Getekend :)

J. de Jonge.

XI

Rapport van Filips Nigri, raadsheer in de Grote Raad van Mechelen.

Mechelen, 17 november 1530. Origineel.

Je, Philippe Nigri ¹, conseiller et maistre des requestes ordinaire de l'empereur nostre sire en son grant conseil à Malines, ensuivant l'ordonnance de nostre très redoubtée dame, en date du VIIe de ce présent moys de novembre XVe et XXX, par laquelle elle m'ordonnoyt aller en Flandres et à diligence enquester des pertes et dommaiges y nagueres advenus par la dernière grosse inundation, adviser de remède et provision convenable pour le recouvrement des terres inondées et pour la scureté et conservation du pays et repos des subjectz.

Le VIIIe dudit moys, je me suis transporté à Gand vers Monseigneur de Fiennes ², gouverneur, et les président et gens du conseil illecq, leur présenter les lettres de crédençe à eulx adressantes et leur exposer madite crédençe tendant aux fins que dessus. Surquoy ledit gouverneur me respondit qu'il remerchioit humblement madite dame de la souvenance qu'elle avoit dudit pays et de son bon vouloir, si firent ceulx dudit conseil. Et pour satisfaire à ma demande dirent que desjà avoient envoyé députés sur les lieux inondées pour consoler et aider les adommagéz, les pourveu d'aucuns vivres et secouru à leur povoir, et que lesdits députéz en brief seroient de retour, desquelz me communicqueroient le besongne, par lequel porroye entendre les dommaiges advenus, et après adviser tous ensemble quelz remèdes et provisions seroient nécessaires. Lesdits députéz estans de retour, en ma présence ilz ont fait leur raport et déclaration par articles desditz lieux inondées, et sur aucuns desditz articles aurons advisé selon que en la fin d'iceulx est contenu, desquelz articles la teneur s'ensuit.

7. Maasland : gemeente in Z.-Holland ten N.W. van Vlaardingen.

1. Filips Nigri, afkomstig van Boulogne, geestelijke en doctor in de rechten, was sinds 31 maart 1522 raadsheer in de Grote Raad van Mechelen. In 1532 werd hij Kanselier van het Gulden Vlies en in 1535 lid van de Raad van State en van de Geheime Raad. Nigri werd met vele belangrijke opdrachten belast. Hij stierf te Brussel op 4 januari 1563.

2. Zie dokument nr. 8, noot 10.

Les parties inondées en Flandres.

Commenchant du costé de noort de la ville de Tenremonde, les paroisses de Hamme³, partie de Thielrode⁴, Thamise⁵, Baersele⁶, Rupelmonde, Crubeke⁷, Burchte⁸, Zwyndrecht⁹, Melsele¹⁰, Callo¹¹, partie de Bevere¹², Verrebroec¹³ et Kieldreyt¹⁴, tout au terroir de Wase le baz jasoit que ces parties soyent inondées, toutesfois les particuliers gens de biens du pays ont intencion de eulx ayder et recouvrer à leur despence sans despence de l'empereur si avant qu'il soit possible.

Et pour ce faire est nécessaire faire deffence de non transporter les boys et rys du pays de Flandres hors dudit pays et autres parties contenues en une minute mise en la fin de mon procès verbal.

Item, du costé d'oost de Tenremonde de tout le bas jusques en Anvers bien mal recouvrable.

Car l'eauwe est si impétueuse et large qu'elle ne se peult arrester, mais la généralité du pays n'en peult avoir dommaige; en ce pays sont comprins Bourhem¹⁵, Hingene¹⁶, Heyke¹⁷, le Wert¹⁸ et Spiersbrouck¹⁹.

Item, le total terroir de Saeftinghes²⁰, où sont deux grosses paroisses.

L'on a envoyé messire Jehan van Zamslach furni des deniers par l'aide de monseigneur de Fiennes, et a l'on espoir de le recouvrer ce que est nécessaire, autrement le pays en auroit grand dangier.

Item, le total mestier de Hulst, réservé la ville et Stoppeldicke²¹, qui sont environnéz d'eaue, où sont cinq grosses et belles paroisses.

L'on espère comme au premier article. Les subjectz demandoient le prévoist des maréchaux pour refréner les larrons qui pillent les povres gens, à quoy monseigneur de Fiennes a desjà pourveu.

Item, le poldre de Namur et Merlamont²², appartenans à l'empe-

3. Hamme : gemeente in O.-Vlaanderen, arr. Dendermonde.

4. Tielrode : O.-Vlaanderen, arr. St.-Niklaas, kant. Temse.

5. Temse : idem, arr. St.-Niklaas.

6. Waarschijnlijk Baastode, O.-Vl., arr. en kant. Dendermonde.

7. Kruike : O.-Vl., arr. St.-Niklaas, kant. Temse.

8. Burcht : Antwerpen, arr. en kant. Antwerpen.

9. Zwijndrecht : idem.

10. Melsele : O.-Vl., arr. St. Niklaas, kant. Beveren-Waas.

11. Kallo : idem.

12. Beveren : O.-Vl., arr. St. Niklaas.

13. Verrebroec : idem, kant. Beveren.

14. Kieldrecht : idem.

15. Bornem : Antwerpen, arr. Mechelen, kant. Puurs.

16. Hingene : idem.

17. Eiken : gehucht van Hingene.

18. Weert : Antwerpen, arr. Mechelen, kant. Puurs.

19. Spierbroek Polder : gehucht van Bornem ; zie noot 15.

20. Saaftingen : landstreek ten N.O. van Zeeuws-Vlaanderen, in 1583 verdronken.

21. Stoppeldijk : voormalige gemeente in O. Zeeuws-Vlaanderen ; sinds 1936 opgenomen in de nieuwe gemeente Vogelwaard.

22. Polders gelegen in Oostburg-ambacht ; de polder van Namen

reur seul, sont esté inundées, lesquelz néanmoins sont rassurées quant au tour contre la mer, mais les dicques se doivent refaire qui cousteront une grande somme de deniers.

Les autres poldres à la neuse du quartier d'Oost, appartenans à l'empereur seul, sont tout inundées, le Meulenpoldre et le poldre de Grouninghe²³, appartenant aussi à l'empereur seul, la ville et terroir de Biervliet²⁴, laquelle ville et terroir se sauveront pour trois mille florins, et les povres gens feront la reste quant ores ne baneront que eauwe et y metteroyent tout leur vaillant, ilz les faudra secourir à diligence.

Item, le poldre de la Trinité²⁵, combien que n'ayt esté inundé, néanmoins est environné d'eauwe et les dicques entièrement endommagées.

Pour ces parties faudra dix mille florins et l'on espère remectre tout à seur t si l'on ne met les Meulen, Groeninghe et Neuse poldres à seur, c'est pour perdre tout le pays.

Item, au mestier d'Axelles²⁶.

Ceux des trois paroisses, assçavoir Nottelle, Handyck et Zaemslach²⁷, s'aideront eulx mesmes moyennant que l'empereur face les poldres, nommés en l'article précédent, car sans sauver lesditz poldres, leur cas ne serviroit de riens; et quant à la reste de Axel Ambocht, assavoir la ville et paroisse d'Axelles, l'Oostenblyc et Zuiddorpe²⁸, ensemble le mestier d'Assenede et Bouchaute, ilz ont baillié certain escript à monseigneur de Fiennes, sur lequel l'on les a offert secourir de deux mille cinq cens livres tournois pour les hastives réparations, sauf de les rendre à certain jour et moyennant caution; toutesfois les deux mestiers d'Assenede et Bouchaute n'ont eu dommaige préjudiciable au pays, car leur dommaige est advenu en poldres particuliers au dehors de la lantdycke.

Item, au mestier d'Assenede, les paroisses de Vremdyck²⁹, Cadebeke, Willemscercke³⁰ et une grande partie de la paroisse de Assenede.

Cest article ne concerne à la généralité du pays, mais le dommaige des particuliers qui ont dicqué les poldres par dehors de lantdicke contre la mer. Nota que Willemscercke est ung poldre de mille mesures de terres, dont le tiers appartient à l'empereur.

Item, au mestier de Bouchaute, la Phelippine³¹ que est au dehors de la lantdicke et appartient aux particuliers, par quoy ne touche l'empereur.

wordt ook soms vermeld als Kleine Gerard de Moorspolder of Kleine Polder.

23. Beide laatstgenoemde polders liggen nabij Hoek in Zeeland, tussen Philippine en de Braakman.

24. Biervliet : Nederland, prov. Zeeland, kanton Oostburg.

25. Triniteits- of Drieuldigheidspolder : ligt thans op Triniteit, een gehucht onder Terneuzen.

26. Axel : centrum van Oostelijk Zeeuws-Vlaanderen.

27. Zaamslag : gemeente ten N. van Axel ; Nottelle is waarschijnlijk een vervorming van Otene, gelegen ten Z.O. van Terneuzen.

28. Zuiddorpe is een gemeente op Zeeland, ten Z. van Axel.

29. Vremdijk : plaats in Assenede-Ambacht.

30. Willemskerke : een parochie in Assenede-ambacht.

31. Philippine : dorp in Zeeuws-Vlaanderen, ten N. van de Oostvlaamse gemeenten Boekhoute en Assenede.

Item, au quartier du Francq, Cassant ³², Vulpen ³³, tout le pays de l'Escluse jusques à Ardemborch ³⁴, et tous les poldres estans hors de la grande dicke, tellement qu'il n'y a riens demouré; et ladite grande dicke est rompue en plusieurs lieux, et le pays inondé environ deux lieuwes, mais ladicte dicke est depuis ung petit rassurée; l'eau se s'escoulera par tamps. A la dicque derrière le grant chasteau à l'Escluse y a eu ung merveilleux trou, lequel eust emporté une des tours, si remede n'y eust esté mis incontinent.

Item, du costé de west de l'Escluse, tous les paroisses de là jusques la paroisse de Duzelle ³⁵, que est pareillement inondé, qui est à une petite lieuwe de Bruges.

Item, la viese ville d'Ostende et est la nouvelle ville en grand danger, et se d'aventure elle n'est tot secourue, le terroir du Francq de ce costé et la chastelenye de Furnes seront en très grand dangier.

Combien que l'on espère que tout est préservé.

Item, le quartier de Gravelinghes est du tout inondé dont l'on a eu tousjours peur, ensamble plus que la moictié de la chastelenie de Bourghorgh, et est la reste et Berchambocht ³⁶ en très grand dangier.

Item, le pays de l'Angle ³⁷, Bredenarde ³⁸ et autres là entour.

Item, la terre d'hoit et toute la terre englesse ³⁹ est inondée jusques aux portes de Calais.

Après laquelle déclaration, ainsi baillié et advis sur aucuns articles en communicquant avecques lesdits seigneur gouverneur et gens du conseil, me suis enquis quelle provision l'on porroit donner, tant pour reconquister ce qui est recouvrable du pays perdu et inondé, comme pour conserver la reste en estat. Sur quoy ay entendu de eulx que en cas samblable et en telle proplexité, l'on est accoustumé députer incontinent quelque notable personnage et d'auctorité, prins avecques luy tel adjoint que bon luy samble, pour soy transporter sur chacun lieu adommaigié, ayant commission et pouvoir de faire réparer à diligence les trous des dicques dudit pays, contraindre les paysans y besongner, apporter vivres et matériaux à ce servans, taxer les journées et vivres, et faire telles ordonnances touchant la réparation qu'il voyt au cas appartenir.

Aussi se debvroient publier placquars, faisant deffence de non transporter aucuns boys creus audit Flandres hors dudit pays, servant à la réparation, comme zinck, rijs et dijckhout. Que ledit boys, batteaulx, charettes, camyons, brouettes, pallotz, perches et autres

32. Kadzand : gemeente in West-Zeeuws-Vlaanderen aan de Belgisch-Nederlandse grens.

33. Wulpen : voormalig eiland in de buurt van Kadzand, verdrongen in 1570.

34. Aardenburg : zie dokument nr. 5, noot 4.

35. Dudzele : gemeente in West-Vlaanderen, arr. en kanton Brugge.

36. Bergen-Ambacht : omschrijving met Sint-Winoksbergen als hoofdplaats.

37. Pays de l'Angle : Land van de Hoek, gelegen ten W. van St.-Omer met de gemeenten Saint-Folquin, Sainte-Marie, Saint-Nicolas en Saint-Omer-Capelle.

38. Land van Bredenarde : streek met de gemeenten Audrincq, Nortkerque, Polincove en Zutkerque.

39. Streek gelegen nabij Calais, van 1347 tot 1558 in Engels bezit.

instrumens nécessaires à dicquer, ne se vendissent plus cher qu'ilz faisoient au jour de ladite inundation, qui fust le Ve dudit moys de novembre.

Aussi que vivres, servans aux dicqueurs et autres y besognans ou entendans, se vendissent au pris et taux qui estoit avant ladite inundacion, le tout jusques à ce que ledit pays seroit secouru, et que les trous des dickes fussent remplis.

Faudra aussy ordonner que ceulx qui auront boys, servans à dickage, soyent tenuz les vendre à pris et estimation acoustumée aparavant l'inundation avantdicte.

Que les maronniers ayans navires ou bateaulx seront constraindables d'amener lesditz bois et autres nécessités pour l'ancien sailaire, joinct que si par tempeste ou orage lesditz bateaux ou navires périssent, ledit pays sera tenu de leur rendre l'estimation.

Et par ce que d'aller sur lesditz lieux et faire les réparations susdites sans argent ce seroit chose impossible, il faudra trouver une bonne somme de deniers comptans de dix ou douze mille florins; lesquelz se recouvront sur le pays pour autant que le contingent de ceulx qui auront leur terres assurées porra monter, et la resté si avant qu'il porra concerner les terres appartenans à l'empereur seul, comme Biervliet, les poldres de Namur ⁴⁰, la Trinité ⁴¹ et autres comme il samble doit estre à la charge dudit seigneur empereur seul, à quoy fault entendre à diligence pour éviter les grans et énormes dangiers apparens.

Fait à Malines, le XVIIe jour de novembre XVe et trente.
(Getekend :) Nigri.

XII

Uittreksel uit een brief van de landvoogdes Margareta aan Karel V.

Mechelen, 20 november 1530. Origineel.

Monseigneur. J'ay receu les lectres qu'il vous a pleu m'escrivre du IXe de ce mois, après avoir par vous ouy le seigneur de Praet¹, sur ce que luy avoye requis vous dire de ma part de l'estat de voz finances de pardeça, et de la difficulté de trouver les cinquante mil escuz que désirez vous estre furniz, par lesquelles voz lettres me mandez entre autres choses que, nonobstant tout ce que vous ay fait dire par ledit seigneur de Praet, et quelque nécessité qu'il y ait ès choses de pardeça, je face avec ceulx de vosditz Finances que comme qu'il soit ladite somme soit furnye et payée...

Surquoy, monseigneur, quant je dépeschoy maistre Jehan de le

40. Zie noot 22.

41. Zie noot 25.

1. Lodewijk van Vlaanderen, heer van Praet, was sinds 1517 gewoon raadsheer in de Geheime Raad. In 1531 werd hij Vliesridder, in 1536 lid van de Raad van State en in 1540 hoofd van de Raad van Financiën. In 1544 werd hij tevens stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht. Hij stierf op 7 oktober 1555. Hij was één der invloedrijkste raadsheren van Karel V.

Sauch² pour aller devers vous, j'avoie espoir, comme aussi avoient lesditz de voz Finances, de dresser ce que dessus à vostre désir par le moien des obligations des seigneurs et bons personnaiges, nommé ou billet que ledit De le Sauch a pourté, lesquelz l'on eust peu practiquer à baillier leurs dites obligations sur promesse de les acquerir des premières aydes que pensoye vous pourroient estre accordées par voz pays de pardeça, selon le concept et advis que icelluy De le Sauch vous a pourté. Mais il a pleu à Dieu nous en oster le moien, comme dernièrement vous ay escript par l'inundacion qui advint pardeça il y eust hier quinze jours, laquelle a fait tant de dommaige en voz pays de Brabant, Flandres, Zeelande et Hollande, que il n'est à croire, et si n'est heure ou jour qu'il n'en viengne nouveaulx advertissemens et plaintes, si que au lieu de demander lesdites aydes, voz povres subgetz desditz pays me importunent extrêmement d'estre secouruz et aydez.

Quant à Flandres, selon le rapport de maistre Phelippe Nigry³, vostre conseiller, que j'ay dernièrement envoyé audit De le Sauch pour vous monstrier, et que j'ay depuis entendu d'aucuns bons personnaiges dudit pays, il y a plus de la quarte partye inundée, et convient présentement avoir XV^m livres sur voz finances, pour commencer à y réparer voz terres sans l'ayde de voz subgetz dudit pays. Et pour y faire besongner à extrême diligence et pourveoir à toutes choses sur ce nécessaires et requises, ay fait dépescher commission et pover bien ample sur mon cousin le conte de Gavre⁴, les président et recepveurs des demeyne et aydes dudit pays de Flandres et autres bons personnaiges d'icelluy pays.

De Zeelande, je y feray dépescher semblable commission et pover sur mon cousin le seigneur de Bevres⁵ et autres personnaiges qu'on congnoistra estre à ce duysans, pour recouvrer dudit pays ce que s'en pourra recouvrer. Ceulx de Zierikzee⁶ ont envoyé vers moy pour estre assistez de quelque bonne somme de deniers pour employer à la réfection de leur dyckes, disans absolument que sans estre aydez ils seront contrains habandonner le pays.

Ceulx de Hollande ont escript au conte de Hoochstrate⁷, gouverneur dudit pays, les lettres que je vous envoie par le contenu desquelles (que ledit seigneur de Praet vous scaura bien donner à entendre) scaurez l'estat enquoy ilz dient estre ledit pays. Pour lequel feray dépescher semblable pover et commission que j'ay fait pour Flandres. Aussy feray je en Brabant où j'ay envoyé commissaires pour s'informer des inundacions dudit pays. L'on dit que en Frize et Overysseel a aussi de grans dommaiges, dont ne suys encoires adverty au vray. Et est la chose la plus pitéable que homme veit oncques des lamentacions, clameurs et plaintes de voz povres subgetz desditz pays, que tous demandent d'estre aydez et ne scay ou fuier ung florin pour ce faire, et que pis est à cause du grant nombre de gens et de bestes qui ont esté noyez; et à faulte d'assistance et d'estouff-

2. Zie dokument nr. 8, noot 1.

3. Zie dokument nr. 11, noot 1.

4. Zie dokument nr. 8, noot 10.

5. Zie dokument nr. 4, noot 3.

6. Zierikzee: gelegen in Zeeland op het eiland Schouwen-Duiveland.

7. Zie dokument nr. 1, noot 10.

fes pour refaire les dyckes, fait vraysemblablement à doubter que plusieurs terres et quartiers inondéz demeurront perduz. Et encoires les bestes qui ont esté saulvées et non noyées meurent toutes par faulte d'eaue douce et de fourraige, que viendra de plus mal à propos du monde pour les povres gens qui recouvreront leurs terres, lesquels ne scauront comment les labeurer à faulte de chepaige.

Et selon les advertissemens qu'on a présentement, se treuve que ce que perd Vostre Majesté seul monte plus d'ung million d'or, sans la perte de vosditz subgetz qu'est inestimable.

J'ay envoyé en Anvers pour savoir si entre les marchans se pourroit recouvrer quelque bonne somme de deniers sur le scelle des villes, pour aider vosditz subgetz inondéz à recouvrer leurs terres. A quoy se treuve grosses difficultéz. Et mesmes lesditz marchans ne se veulent contenter des obligations desdites villes, ayns les veulent avoir de bourgeois et autres personnes particulières...

Vostre très humble tante ⁸.

(Getekend :)

Marguerite.

XIII

Brief van de landvoogdes Margareta aan Jan de le Sauch. Mechelen, 23 november 1530. Origineel.

Maistre Jehan¹. Les commissaires que avions envoyé pour visiter les inundacions advenues en Brabant et Zeelande sont retornez et nous ont fait rapport de ce qu'ilz ont trouvé, lesquels vous envoions par escript, et en iceluy sont declarées les provisions que avons commencé d'y donner, vous ordonnant monstret et faire entendre le tout à l'empereur afin qu'il fache ce qui en est et aussi qu'il connoisse que il ne fault espérer nulles aydes dudit pays de Zeelande en long temps, et peu de Brabant, et par conséquent Sa Maté ne pourra estre seur de ce qu'il désiroit avoir pardeça, dont nous desplaît tant que plus ne pourroit. Nous ferons donner tous les meilleurs remèdes que possible sera selon nostre povreté pour recouvrer les pays inondéz, que direz aussi à Sadite Maté. Nous escrire bien amplement et le plus souvent que pourrez pendant que serez pardelà et à Dieu, maistre Jehan, qu'il vous tiengne en sa garde.

De Malines, le XXIIIe de novembre XV^cXXX.

(Getekend :)

Marguerite. Des Barres².

8. Eigenhandig door de landvoogdes Margareta geschreven en ondertekend.

1. Zie dokument nr. 8, noot 1.

2. Zie dokument nr. 8, noot 18.

A P P O O R T
EEN TERM UIT DE KERKELIJKE BOEKHOUDING
IN VLAANDEREN 1300-1600

Uit mlat. *apportus*, *apportatus*, *apportagium*, met bet. inbreng, offergift, heeft zich een term van kerkelijke administratie en boekhouding ontwikkeld die als *aport* reeds omstreeks 1300 in Vlaanderen (graafschap) voorkomt. Du Cange vermeldt voor het jaar 1143 de romaanse term *apport* met bet. offergift, aalmoes van kerkelijke aard ¹. In de 14e eeuw in Frankrijk is *apport* de benaming van offeranden die door pelgrims in bedevaartkerken of -kapellen aan de daar vereerde heiligen worden aangeboden. Offergiften in *natura* die, in de algemene gang van ontwikkeling, weldra — althans in de steden — door giften in geld vervangen worden. Het *ofr. apport* wordt soms synoniem van «bedevaart», en een bedevaartkerk geldt als een «*église de grand apport et grande dévotion*» ².

De vroege mnl. vorm *aport* wordt opgevolgd door de vormen *apport*, *appoort*; de 16e eeuw levert op sommige plaatsen de vorm *rappoort*. De meervoudsvorm is *appoorte*, *appoorten*.

Een juiste bepaling van de term *appoort* heeft een zeker belang niet alleen voor de economische geschiedenis van een kerkelijk instituut, doch ook voor de geschiedenis van het dagelijks godsdienstig leven in een parochie of gemeenschap. Het *appoort* uit de kerkrekeningen wordt immers ook al experimenteel gebruikt als een bron voor de quantitative geschiedenis van het kerkelijk leven (o.m. de berekening van het effectieve kerkbezoek).

Verdam I 436 geeft als bepaling van *appoort*: «Vrijwillig geschenk, offerande aan geestelijke gestichten of personen». Om een bepaling te formuleren beschikte Verdam over niet meer dan drie teksten, alle drie uit Brugs archief, bekend gemaakt door archivaris Gilliodts en toegelicht door Gailliard. Het materiaal van Verdam was al te beperkt om

1. Du Cange, *Glossartum*, s.v. *apportus*, coll. *apportagium* en *apportatio*. — Niermeyer, *Lexicon Minus*, Leiden, 1954, citeert een karolingische oorkonde van 921 met *apportatus* = offergift van de gelovigen; de term *apportus* met dezelfde bet. wordt er op de 12e eeuw gesteld.

2. Godefroy, *Dictionnaire* I 348; Huguet, *Dictionnaire* I 264.

de geografische spreiding en de evolutie van de betekende zaak in een bepaling te kunnen betrekken ³.

Als inleiding tot een duidelijke bepaling worden hier nu een vijftigtal teksten samengebracht, chronologisch gespreid over nagenoeg 300 jaar. In de ruimte bekeken zijn de steden Gent, Brugge, Kortrijk, Menen en Diksmuide op onze (nog aan te vullen) apoort-lijst aanwezig. Ook dorpskerken uit verschillende hoeken (Lede, Heule, Oostkerke bij Diksmuide) brengen dankbare gegevens aan.

Het spreekt vanzelf dat alleen een bepaling uit concrete, goed gesitueerde en gedateerde, en sociaal omschreven gegevens, de gewenste kijk kan bezorgen op de evolutie van de zaak die door de term apoort wordt gedekt. En dat de term apoort — zoals iedere term in historische projectie — naar gelang de omstandigheden van tijd, plaats en personen, — een variabele en telkens opnieuw te controleren inhoud dekt.

Chronologische lijst van teksten

1311 Brugge. — In de St.-Baseliskerk, gelegen bij het Ghiselhuis op de Burg, wordt de H. Bloedrelikwie vereerd. De kerk, een grafelijke stichting, is geen parochiekerk, heeft echter haar eigen (twee) kerkmeesters die de rekening van hun beheer jaarlijks aan de stadsmagistraat voorleggen. De inkomsten liggen in het «aport» van de verering der relikwie; de inbreng wordt onder de ontvangsten in de stadsrekening ingeschreven: «Item ontfanghen vanden aporte van Sinte Baselis bin desen jare, bi Willem van Gotham, 1137 lb. 2 s. 4 d.» ⁴.

1367 Rijsel. — Een kerkrekening (van de St.-Pieterskerk?) geciteerd door Du Cange noemt onder de ontvangsten de inbreng van een devotiekapel: «Item pro apportu capellae in die S. Michaëlis, 24 sol.» ⁵.

1380 Kortrijk. — De rekening van de kerkfabriek (Computatio de bonis fabricae) van de O.L.Vrouwewerk (kolle-giaal, geen parochiekerk) opgemaakt door deken Jodocus van Menen, boekt het belangrijke offergeld neergelegd bij de O.L.Vrouwenrelikwieën en ingezameld door de «begina»

3. *Woordenboek Ned. Taal*, Supplement I (1960), kol. 1438 weet, uit een paar Vlaamse teksten, de term apoort niet nader te bepalen.

4. Gilliodts, *Inventaire de Bruges* I 303.

5. Du Cange s.v. apportus.

ofte altaarverzorgster. «Item receptum de apportatu B. Mariae per beginam, 139 lb. 5 .»⁶. De kapittelkerk van O.L.Vrouw was geen parochiekerk en had dan ook geen kerkmeesters. Het offergeld of «apport» werd er aangeboden bij de kerkdis van de steeds aanwezige «begijne», vrouwelijke bezoldigde kerkbediende, die er ook het altaarwas verzorgde.

1402 Brugge. — De kapel van het St.-Janshospitaal heeft inkomsten van het kerkwijdingsfeest en van het «apoort» op zekere andere feestdagen. Onder de ontvangsten komt volgende post: «Van onser wyhinghe ende vanden apoorte dat binnen den iare incommen es ten boffette bi broeder Jacob vander Stove, 24 lb. 3 s. 8 d.»⁷.

1407 Brugge. — Het tekort van de rekening van de St.-Baseliskerk (H. Bloed) wordt door de magistraat aangezuiverd en verschijnt aldus in de stadsrekening; het totaal van het «aport» ligt ditmaal beneden de uitgaven: «Ghegheven den heer Jacop van Teimseke ende den heer Jacop van den Heede, kercmeesters van tSinte Basile, van dat zy meer betaelt hadden danne ontfanghen van aporte, van (uitgave voor) waslichte, van lamptesmoute, van eere glasveinstre die zy stenin van nieuix daden maken al tarnasch ende vanden glase ende van andren costen 74 lb. 17 s. par.»⁸.

1418 Brugge. — Aanzuivering van het tekort van de St.-Baseliskerk (H. Bloed) door de stadsmagistraat: «Ghegheven Anthonis vanden Vagheviere ende Janne van Aertike, kerkmeesters tSinte Baselis, van dat zy binnen desen jare meer ute gegheven hebben van waslichte, van lamptesmoute ende van anderen cleenen costen ghelyc dat zy tresoriers te rekeninghe ghebrocht hebben, danne ontfanen vanden apoorte van S. Baselis voorseit dat daer incomt ten

6. *Handelingen van de Geschied- en Oudbeidkundige Kring van Kortrijk*, Nieuwe Reeks, VII, 1928, p. 63. — De term *apportatus* in de fabriekrekening van de Kortrijkse kapittelkerk is uitsluitend de inbreng van de relikwieverering. De verering van de H. Katharina en de oprichting in 1450 van de bloeiende St.-Katharinagilde liggen weerspiegeld in de opbrengst van het apportatus. De apportatus-tabel bij J. Toussaert, *Le sentiment religieux en Flandre*, Parijs, 1963, p. 138, is dan ook voor bereking van «parochiaal» kerkbezoek volstrekt waardeloos.

7. SJH (= Archief St.-Janshospitaal), Rekening 1402-1403, f. 38.

8. Gilliodts, *Inventaire de Bruges* IV 419.

'heleghen bloede, 34 lb. 10 s. par.» (Stadsrek. 1417-1418, f. 110).

Een gelijkaardige post komt voor in de rekeningen van de jaren 1418-1422 ⁹.

1419 Gent. — Een overeenkomst van 14 november tussen de paters Augustijnen en de confrerie ofte «gulde van Onser Vrouwen ten droghen Boome» regelt de verdeling van het «apport». De gildebroeders, die hun «gulde» houden in de kerk van de Augustijnen, bezitten een relikwie die op zekere feestdagen «getoogd» wordt. De religieuzen hadden dan «alc goede Vrindaghe, Paeschdaghe, Sinxendaghe, Kerstdaghe ende aller onser Vrouwen daghe dat men tvorseide reliquie toogde, thalve apport van den gheven datter in quam». Daags voor Triniteit en «als men Onser Vrouwen ten droghen boome ommedraecht» hadden de gildebroeders «tapport gheheelike». Daaruit was een geschil ontstaan : de paters maakten aanspraak op geheel «tapport van alle den vorseiden daghen». Na wijs beraad beslissen de schepenen van Gent «dat tapport van de vorseide reliquie» op Triniteit en op Onze Lievevrouwedagen geheel aan de gilde zal toekomen ; op al de andere dagen van «toning» der relikwie «sal tapport van den selven reliquie de vorseide religieusen gheheellix toebehooren» ¹⁰.

1443 Brugge. — De rekening van de St.-Jakobskerk (parochiekerk) heeft de volgende ontvangposten ¹¹ :

«Item van apoorte up aller heiligen dach (1443) 6 sc. 7 d. gr. Item van tapoort upten kersdach (1443) 8 sc. Item ontfanghen vanden apoorte van seynene up onser vrouwen dach ter lichtmesse (1444) 4 sc. 9 d. Item van apoorte upten goedenvidach 26 sc. Item vanden apoorte upten sacramentsdach 5 sc. 10 d. gr.».

1444 Brugge. — Uit de kerkrekening van dezelfde St.-Jakobskerk, kapittel ontvangsten :

«Item ontfaen vanden apoorte van seynene upden meydach anno 44, tsermoen betaelt, net blivens, 16 gr.» ¹².

9. Gilliodts, *a.w.* IV 420.

10. A. Keelhoff, *Geschiedenis van het klooster der PP. Eremyten Augustynen te Gent*, p. 84-85 (Gent 1864).

11. RAB (= Rijksarchief Brugge). St.-Jakobskerk, Kerkrekening 1443, f. 1v-2v.

12. RAB. St. Jakobskerk, Kerkrek. 1444, f. 2.

1445 Brugge. — Uit de rekening van dezelfde St.-Jakobskerk :

«Item tapoort up den paesdach van seynene, 10 s. 10 d. gr. Item van den apoorte binder wyhinghe net blivens, 3 s. 2 gr.»¹³.

1446 Brugge. — Uit de rekening van het St.-Janshospitaal (vgl. hiervoor sub anno 1402) :

«Van appoorte ter widinghe ende inde goede weke, 10 lb. 3 s. p.

Vanden blocke upde lycstede ende up de caernier, 12 lb. 4 s. p.

Vanden appoorte in sinte cornelis capelle als over sgodshuus helt, 8 sc. p.

Vanden appoorte bider vrouwen bin desen jare ontfaen 12 lb. p.»¹⁴.

De twee laatste posten betreffen de aloude verering van de H. Cornelis in de kerk van het hospitaal, dat de inkomsten van de Sint-Corneliskapel deelde met de confrerie van deze heilige. (Met de verering van St. Cornelis was deze van St. Geleyn verbonden).

1457 Gent. — In de St.-Michielskerk (parochiekerk) wordt de nachtelijke kruisverering van Goede Vrijdag (het «crupe-cruce») overgelaten aan het toezicht van de kerkbaljuw en andere dienaars. Dit blijkt uit de volgende uitgaafpost van de kerkrekening : «Jan Tollins, den baeliu, van goeden vrindaghe tsnachts dat hi sat ten apoorte, met sinen medepleghers, 20 gr.»¹⁵.

1466-1602 Lede bij Aalst. — Het Renteboec van de St. Maartenskerk (parochiekerk en vermaarde bedevaartkerk van O.L.Vrouw) noteert in 1448 dat «alle d'appoert dat komt in de kerke van Lede es haer alleene.» Dit appoort werd door pelgrims uit Vlaanderen en Brabant ingebracht.

De kerkrekeningen boeken van 1466 tot 1793 het bedrag van het ingebrachte offergeld. De formulering is : «Vanden aporte int letrijn, 517 pond» (1467) ; «van apoorte int letrijn ende inden stoc, 506 pond» (1467) ; «vanden

13. Id. Kerkrek. 1445, f. 4v-5.

14. SJH. Rekening 1446, f. 48. — Carnier : beenderhuis. Lycstede : dodenhuisje.

15. F. De Potter, *Gent van den oudsten tijd...* VII 458 (Gent 1896).

apoorten int letrijn en inden stoc, 560 pond» (1468). En zo voort, ieder jaar tot in 1545.

Van 1548 voort spreekt de rekening van : «in appoorte metten blocken» (1548) of «vanden appoorte in blocken» (1566), onderscheiden van de «appoorte gedurende de novene», die veruit de grootste som (390 lb. in 1548) opbrengen.

In 1598 wordt het geofferd pluimvee onder de post van «appoorten» meegerekend.

Eerst in 1599 verlaten de kerkmeesters hun letrijn of buffet om nu zelf om het offergeld in de kerk om te gaan : «ten ommeganghe» is in 1599 onderscheiden van «uit den blok». Een paar jaren nog verschijnt de term «van apporten by ommeganghe» (1601) of «van apporten ten ommeganghe» (1602), wel onderscheiden van het geld uit de blok en de giften in natura. Daarna blijft de term apport geheel achter en wordt vervangen door «ommeganc»; als instrument in de hand van de «ommegaenders» verschijnt nu de «schaele»¹⁶.

1469 Menen. — De rekening van de St.-Vedastuskerk (parochiekerk) boekt de «Ontfanc van den apoorte vanden graciën ende pardoenen ... (40 dagen aflaat) ten outaere van Onser Vrouwen ... sichtent kersmesse anno 1468 tot kerssavont 1469, 22 lb. 8 s. par.»¹⁷.

1470 Gullegem. — De rekening van de St.-Amandskerk (parochiekerk) stelt de ontvangsten in twee wel onderscheiden hoofdstukken als volgt :

I. Ontfaen van den ommeganghe, vanden beckinen ende vanden blocken vander keercke.

Ontfaen van ommeganghe achter de keercke ; ... huten beckene mids den cleenen keerssen ; ... hute Onser Vrouwen bloc ; ... hute sente Blasibloc ; ... hute sente Anthonis ende sente Cornelis bloc ...

II. Ontfaen van aporte dat voor Onser Vrouwen ende voor Sente Amants (outaer) incommen es ... :

ontfaen van broode, van coorne int vat, van coorne inde schoven, van bonen, van aerweten, dat voor Onser Vrouwen ende voor sente Amants incommen es ...».

16. J. De Brouwer, *Geschiedenis van Lede*, p. 393-394 (Lede 1963).

17. Rembry-Barth, *Histoire de Menin* IV 564 (Brugge 1881).

(Volgen nog : vlees, kiekens, boter, eieren, kaas, peren, appels, rapen, vlas, wol) ¹⁸.

1471 Brugge. — De rekening van het St.-Janshospitaal boekt de ontvangsten «van den appoorte ter wydinghe, elleven duust maechdendaghe ende goeden vryndaghe» ¹⁹.

1480 Dadizele. — Jan van Dadizele noteert in zijn gedenkschriften over de «Staet van Dadiselle»: «Het is een scone pelgrimage, groot appoort, soon kercke daer men doet alle daghen de vij. ghetyden, de hoogmesse met dyaken, subdyaken ...» ²⁰.

1487 Brugge. — De gilde van de Librariërs heeft haar altaar in de abdij van den Eekhout. De rekening van de gilde heeft de volgende post: «Item ontfaen van aporte, van offermiten etc. 3 sc. 4 d. gr.» ²¹.

1490 Diksmuide. — De kerkmeesters Jan Causteel en Lodewijc Doncke van de St.-Niklaaskerk (parochiekerk) vatten de ontvangsten van hun rekening samen: de hoogste som komt van de sepulturen (316 pond), gevolgd door de «ontfanc van appoorte» (189 pond), de landpachten (159 pond), de erfrenten (132 pond), de huishuur (78 pond).

In de «appoorte» zijn meegerekend: het offerwas en de «appoorte» opgebracht door een uitlening van een relikwie van Sint-Blasius, alsook hetgeen «dat in alle de bussen vander kercken ghevonden was Witten Donderdaghe achternoens» ²².

1491 Kortrijk. — De «costerlinghe» van het Begijnhof brengt ongeveer 20 pond par. in «van rapoorten» bestaande uit penningen ontvangen op bepaalde feestdagen. De som wordt ingeschreven in de rekening van het Begijnhof ²³.

1494-1495 Brugge. — De rekening van de St.-Jakobskerk heeft een rubriek «Ontfanc» met volgende titel:

18. F. De Potter, in *Annales Soc. d'Emulation* XX, 1868, p. 159-160.

19. Gilliodts, *Inventaire de Bruges*, Introduction p. 96.

20. Kervyn de Lettenhove, *Mémoires de Jean de Dadizele*, p. 140 (Brugge 1850; uitg. Soc. d'Emulation).

21. *Le Beffroi* IV 314 (Brugge 1873).

22. W.H.J. Weale, *Les églises du doyenné de Dixmude*, p. 3, 8 (Brugge 1874).

23. A. Viaene, *Het Begijnhof van Kortrijk in 1491*, in *Biekorf*, 57, 1956, p. 258.

«Eerst van diverschen graven, uutijnghen, gheluden ende datter ancleeft, testamenten, appoorten ten ommeganghen inde keerke, van nataelwijne ende zeinghelde ten feestelyke daghen ende anders».

Daaronder de volgende ontvangposten betr. appoorten en zeineghelt (zegenpenningen, gegeven bij de verering van relikwieën) :

«Ontfaen vanden zeineghelde ten hooghen outare ende ten cruce up den goeden vrijdag, 19 s. 3 d. gr.

Ontfaen van appoorte van dat keercmeesters ommeghynghen paesschedaghe, 13 s. 3 d. gr.

Ontfaen synxen daghe vanden appoorte vanden ommeganghe by keercmeesters, net 13 s. 8 d. gr.

Ontfaen sacramentsdaghe vanden appoorte by keercmeesters vanden ommeganghe, 5 s. 2 d. gr.

Ontfaen den keercmessedach van zeynene ten hooghen outare, daer af betaelt de predicare ende andere costen van hoeden van rosen, blyft 19 gr. ende $\frac{1}{2}$.

Den zelven dach niet ommeghegaen.

Ontfaen up sente Jacobs dach vanden appoorte vanden ommeganghe, daer of betaelt de zanghers, reste net 2 s. 8 d. gr.

Up den zelven dach ontfaen ten hooghen outare van zeinghelde, daer of betaelt drie roesin hoeden om de drie zanten bachten hooghen outare ende de kinders, reste net 3 s. gr.

Ontfaen onse vrouwendaghe half oest vanden appoorte inghebracht by keercmeesters, 6 s. 6 d. gr.

Ontfaen aller helighen daghe vanden appoort by keercmeesters vanden ommeganghe, de zanghers daer of betaelt, reste net 9 s. 2 d. gr.

Ontfaen kersdaghe vanden appoorte by keercmeesters, de zanghers betaelt, net 11 s. 4 d. gr.»²⁴.

1496 Gent. — In het Sint-Elisabethbegijnhof bestaat een fundatie van het H. Kruis. Daarin wordt bepaald dat de betrokken begijnen (H. Geest-joncvrouwen) «zullen de priesters haren lonen gheven vanden apporte des Cruen, naer huerlieder discretie». Het «Cruce» is hier de H. Kruisrelikwie die in het bezit was van de begijnen der fundatie²⁵.

24. RAB. St. Jakobskerk. Rekeningen (gebonden) nr. I, kerkrekening 1494, f. 2-6v.

25. J. Bethune, *Cartulaire du Béguinage de Sainte-Elisabeth à Gand*, p. 180 (Brugge 1883; uitgave Soc. d'Emulation).

1499 Brugge. — Tussen de abdijs van den Eekhouten en de gilde der Librariërs, die hun altaar in de abdijkerk hebben, wordt een akkoord gesloten. De Librariërs zullen «alleene hebben, heffen ende behouden alle tappoort ende incomste ende andre devote ghiften die thuerliedier outaer commen sal, wat dat zij, was, vlas, ghelt of anders, also wel dat commen sal van zeynen up Sinte Berthelmeus dach (patroon van het klooster) als up andren daghen, niet uutghesteken dan allenlike de offermijten die commen sullen ten vorseiden outaere van allen den messen die men binnen den iare aldaer ten zelven outare celebreren sal, also wel vanden messen van Requiem als van andren messen, die sal tvorseid convent alleene hebben ende behouden, ende ooc mede half de offerkeerssen die van vrienden ende maghen ghebrocht zullen worden ten vorseiden outaer als men eenighe zielmessen celebreren zal van eeneghen overleden ghildebroeders ofte ghildezusters, ende anders negheene»²⁶.

1503 Brugge. — De Sint-Jakobsgilde in de St.-Jakobskerk wordt door de ontvanger van de kerk in de rekening ingeschreven wegens betaling van 20 s. gr. «over dat sy (de ghildebroeders) jaerlicx gheven der fabrike van luminaris, gheluidt ende apport up sente Jacobs dach»²⁷.

1510 Brugge. — Tussen proost en kapittel van de O.L. Vrouwekerk (parochiekerk) en het ambacht van de goudsmeden wordt op 1 april een overeenkomst gesloten betr. het gebruik en beheer van de kapel van «Onse Vrouwe van Melanen» in genoemde kerk. Een artikel van die overeenkomst bepaalt een fifty-fifty verdeling van de offer- en zegenpenningen van het Mariabeeld in die kapel: «Voort zoo zullen de vorseide Goudsmeden bewaren of doen bewaren alle zwaerte of zelve of goude penninghen comende van apoorte of van zegeningh ende telken Kersmesse ende Sinte Jansmesse de fabrike daerof rekeningh doen daerof de vorseide kercmeesters hebben sullen de rechte heltscheede ter kerken behouf ende de Goudsmeden dander heltscheede...» J. Gailliard, *Inscriptions funéraires Notre-Dame* 278; Brugge 1866.

1510-1517 Brugge. — De rekeningen van de St.-Jakobskerk vertonen een verschuiving in de terminologie: de

26. *Le Beffroi* IV 333-334 (Brugge 1873).

27. RAB. St.-Jakobskerk, Rekeningen nr. I, f. 131v (1503).

«ommeganc» wordt niet langer «appoort» genoemd, en «appoort» verschijnt ook als equivalent van «zeyneghelt» ofte «seynggelt».

«Ontfaen vanden ommeganc up onser vrouwendach lichtmesse by kerkmeesters ommeghegaen, 10 s. 8 d. gr.» (1510)
 Ontfaen van den ommeganc upden paesdach (1510) by kerkmeesters, 17 s. 4 d. Ontfaen van apporte ten hooghen autare, 4 gr.

«Ontfaen van appoorte ende van zeyneghelde neffens tcruce inde voorckerke geduerende de pardoenen de somme van 24 s. 11 $\frac{1}{2}$ d. gr.» (1516)²⁸.

1517 Brugge. — Tussen de kerkmeesters van de St.-Jakobskerk en de zorgers van de St.-Jakobsgilde is een nieuwe regeling tot stand gekomen betreffende de verdeling van de jaarlijks «appoorten» van de gilde. Dit blijkt uit volgende post : «Ontfaen up sinte Pieters dach vander ghilde van synt Jacobs vanden appoorte van zeyneghelde ten hooghen outare up synt Jacobs ende synte Christoffels dach toter octave incluz ende van tghuent dies die van der ghilde ooc ontfaen hadden binden gheheelen jare ... volghende den contracte met hemlieden ghemaect by manniere van premie byden welcken gheseyt es dat de appoorten hem deelen sullen alf ende alf, ende hier mede zo zyn die vander ghilde ongehouden te betalene de 20 s. gr. die zy ghehouden waren jaerlicx der fabrycke te ghevene. Dus hier in ontfanghe de somme van 28 s. 1 d. gr.»²⁹. Te vergelijken met de bovenstaande tekst uit 1503.

1512-1529 Brugge. — In de rekening van het St.-Janshospitaal worden de volgende ontvangsten ingeschreven : (1512). «Van appoorte uutten blocke ter carniere up alderzielen dach 9 lb. par. — ten hooghen houtaer 2 lb. — upden goeden vrindach ter carniere 4 lb. 10 s. — uutten blocke upde lycstede, 3 lb. 10 s. 6 d. ...».

(1529). Ontfaen van appoorte ten hooghen altaere ende ter carniere midsgaders tappoort vanden goeden vrindach, alder cruceen dach ende up alder zielen dach ...»³⁰.

1513-1535 Heule. — De rekening van de St.-Eutropiuskerk (parochiekerk) stelt het «appoort» in een afzonderlijke

28. Idem f. 212v, 214, 342v, 345 (1510-1516).

29. Idem f. 369 (1517).

30. SJH. Rekeningen 1510-12 (14), f. 164 ; 1529-30, f. 120.

rubriek, nl. «tguunt datter inkomt der kercken in vleessche, hoenderen, kieckens, buetere ende anderssins». Dit «apoort» blijkt in pacht uitgegeven te zijn. De pachters betalen jaarlijks een globale som :

(1513). «Ontfaen van Maykin van Dale, van apoorte van desen gheheelen jare 197 lb. par.

(1535). «Van apoorte vanden gheheelen jare (pachter is Gillis van der Beke), 208 lb. par.

Van apoorte up sent Eudrops dach ende in de Meydaghen (jaarlijkse begankenis), 37 lb. par.

Ontfaen up Amandsdach van apoorte 11 lb. 6 s. 11 d. par.».

Een afzonderlijke post boekt in 1535 voor «metten beckene ommegaende in de kercke» een som van 18 lb. par.

Het «crupene ten helegghen cruce» op Goede Vrijdag was niet in de verpachting begrepen en wordt dan ook niet bij het apoort gerekend ³¹.

1526. Gent. — De rekening van het Godshuis de Leugemeete te Gent heeft de volgende uitgaafposten : «Betaelt Bavin de Bisschop scrynwerckere van eenen apoortberdekine te makene, 4 gr. Item Pieter de Brune schildere van tzelve berdekin te schildene, 6 gr.» ³². - Dit berdekin was het houten bord waarmede in de kapel bij de provendiers van het godshuis werd omgegaan om kerkgeld.

1535 Brugge. — «Ontfaen van apporte ende zeyneghelde upden meydach (1 mei) ten hooghen outhare *niet*, midts datmen niet ghezyndt en heift. (Niet)». In deze post uit de rekening van de St.-Jakobskerk wordt apport gelijkgesteld met zeyneghelt ; de Meidag was geen dag van «ommeganc» voor de kerkmeesters ³³.

1549 Brugge. — Uit de rekening van het St.-Janshospitaal : «Ontfaen uut den blocke van sente Cornelis ende sente Gheleyn cappelle van apoorte dit jaer, mids dat zy niet ghevisiteert en es, dus hier : niet. - Ontfaen van apoorte ten hooghen houtare ende ter carniere midsgaders

31. F. De Potter, in *Annales Soc. d'Emulation* XX, 1868, p. 149-151.

32. Baron Bethune-A. Van Werveke, *Het godshuis van Sint-Jan en Sint-Pauwel te Gent*, p. 181 (Gent 1902 ; uitgave Mij Vlaamsche Bibliophilen). Vgl. *Biekorf* 64, 1963, p. 95.

33. RAB. St.-Jakobskerk, Rekeningen nr. II, f. 275 (1535).

tappoort van den goeden vrindach, alder crucen dach ende alder zielen dach ... 14 lb. 11 s. 6 d. p.».

De St.-Corneliskapel blijkt ook in latere jaren verlaten te zijn. De rekening van 1565 noteert onder de rubriek : «Ontfanck van appoorte, offerande, provens ende testamente» de volgende post : «Ontfaen uut den blocke van sinte Cornelis ende sinte Ghelein by apporte dit jaer '65 : niet». De blokken van beender- en dodenhuis daarentegen brengen in dit jaar, samen met het «appoort ten hooghen autaere, ter carniere up den goeden vrindach ende alderzielendach» een totaal van bijna 14 pond par. op ³⁴.

1550 Diksmuide. — In november ontvangen de kerkmeesters van de St.-Niklaaskerk een bedrag van 9 pond par. uit «appoorte ter reparatie van den sacramenthuse» ³⁵.

1567-1571 Oostkerke (bij Diksmuide). — De kerkmeester van de St.-Faraïldiskerk (parochiekerk) brengt de volgende ontvangsten in rekening :

«Ontfaen over trappoort van Sint Veerle (1567), 4 lb. par. Ontfaen van Alexander Marche, van de kieckens van Sinte Verle 9 lb. 5 s. 6 d. par. - Ontfaen van Poetge Waermoes, over trappoort van Sinte Veerle, 20 sc. par.» ³⁶.

De personen Marche en Waermoes zijn de pachters resp. van de «levende herten» van Sint Veerle en van het appoort, d.i. de overige offeranden ³⁷.

1571-1573 Woumen. — De kerkrekening van de St.-Andrieskerk, opgemaakt door kerkmeester Victoor Schoutheeten, geeft de volgende totalen van de inkomsten (afgerond) :

«Van landtspachten ende cheynsen	590 pond par.
Van rappoorten	464 pond par.
Van renten	109 pond par.»

Het detail van de rappoorten noemt :

«trappoort van Onse Vrouwe 16 lb. 165 s. - trappoort van Sint Andries, 4 lb. 17 s. - trappoort van de pelders, 8 lb. 8 s.».

Het peldergeld (van de uitvaarten) wordt hier als appoort behandeld.

34. SJH. Rekeningen 1549-50, f. 93v ; 1565, f. 92v, 95.

35. Weale, *Eglises Dixmude*, a.w. p. 15.

36. Weale, *idem* p. 384, 387.

37. *Biekorf* 66, 1965, p. 182-183.

In de rekening van 1573 verschijnen «trappoort van Sinte Katherijne» en «trappoort van tHelich Cruus» elk met een som van een paar ponden par. ³⁸.

1575 Diksmuide. — De belangrijke O.L.Vrouwegilde in de St.-Niklaaskerk heeft haar eigen boekhouding; de rekening is opgesteld door Maerten Christoffels, deken van de confrerie. Onder de inkomsten komen, zoals steeds, de landpachten vooraan (43 pond), gevolgd door 28 pond «uut den appoorte met de busse». Ook hier worden sommige diensten (missen en loven) rechtstreeks «ghenomen uut den appoorte» en derhalve niet in rekening gebracht ³⁹.

1603 Zarren. — Kerkmeester Marchelis de Castekere van de St.-Denijskerk (parochiekerk) brengt in rekening een ontvangst van 15 lb. 12 s. par. «van appoorte in de schaele». Een nederig bedrag vergeleken met de inkomst van de landpachten (414 pond) en met de 158 pond opgebracht als huishuur. — Omstreeks 1590-1600 komt hier, en elders in het Diksmuide, de omhaling «met de schaele» (ook «schale van devotie») invoege ⁴⁰.

Besluit. De bovenstaande teksten laten nu toe een omstandiger bepaling van appoort te ontwerpen, bepaling waarvan de grote trekken door verder archivalisch onderzoek alleen kunnen bevestigd worden.

Kenmerken van appoort zijn de volgende :

1. Appoort is oorspronkelijk een offergift door gelovigen neergelegd aan of bij het altaar (beeld, relikwie) van een vereerde heilige.
2. Die offergift wordt aangebracht in natura of in geld. Het offeren in natura houdt lang stand op het platteland; in de steden neemt klinkende munt al vroeg de plaats in van dieren, vruchten en derg.
3. Appoort is geenszins eigen aan de parochiekerk. Zowel kloosterkerk, hospitaal, gasthuis en godshuis als gilde of broederschap nemen appoort of appoorten in ontvangst voor een bepaalde verering. Over het corporatieve appoort van ambacht en gilde spreken verscheidene teksten heel duidelijk : Gent 1429 (Drogenboomgilde); Diks-

38. Weale, *Eglises Dixmude*, a.w. p. 456, 461, 472.

39. Weale, *idem* p. 102, 105.

40. Weale, *idem* p. 479. — De «schaele van de kercke» te Esen in 1633; de «schale van devotie» te Klerken in 1633; *ibidem* p. 208, 225.

muide 1575 (O.L.Vrouwegilde) ; Brugge 1487 en 1499 (Librariërs), 1510 (Goudsmiden), 1446 en 1549 (St.-Corneliusgilde), 1503 en 1517 (St.-Jakobsgilde).

4. Het appoort komt in de rekening van de «fabriek» (fabrica) van de kerk of kapel. De giften worden ontvangen en beheerd door de provisores : kerk- of kapelmeesters, gildezorgers (leken, geen geestelijken !), die bij het altaar van devotie hun bank (dis, buffet of lectriijn) hebben. De giften worden daar aangebracht en afgegeven. De provisores nemen de giften in ontvangst, zijn ontvangers en beheerders van het appoort. Blijkbaar tot in 1500 en later.
5. Het appoort ontwikkelt zich van «inbreng» naar «ophaling». Omstandigheden brengen mede dat de kerkmeesters — het vroegt in de steden — hun zitbank verlaten en van statische ontvangers dynamische «ommegaenders» worden op bepaalde hoge dagen van het jaar. Met berd, beurs of schaal doen ze op die dagen een ronde of «ommeganck» in de kerk. De ontvangen som heet appoort.
6. In landelijke kerken wordt het appoort in natura, vanaf de 15e eeuw, veelal in pacht uitbested.
7. Appoort omvat, naar gelang van tijd en plaats, een belangrijke verscheidenheid van giften. Sommige kerkmeesters behandelen onverschillig als «appoort» of «appoort van zeynene» de zegenpenningen opgebracht door het aanraken, kussen of «onderkruipen» van de relikwie. Andere kerkmeesters rekenen de inhoud van de «blocken» of «bussen» onder het appoort, en gebruiken dan het kollektief mv. «appoorten», waaronder dan zowel de penningen uit de «ommeganc» als het «blokgeld», het «perdoengeld» (einde 15e eeuw) als zelfs de (meestal zelfstandig geboekte) inbreng van de Kruisverering op Goe-de Vrijdag kunnen schuilen.
8. Het appoort opgebracht door het «ommegaen» in de kerk op de grote dagen (15e eeuw) wordt door de kerkmeesters dikwijls maar gedeeltelijk in de rekening opgetekend door het feit dat ze, bij het einde van de kerkdienst, de zangers direkt betalen uit de opgehaalde penningen en dan, na aftrek van die kontante betaling, alleen het resterende bedrag als netto opbrengst van het appoort inschrijven. Op dezelfde wijze gaan ze tewerk met het «zeyneggelt» (zegenpenningen) waaruit ze kontant altaarversiering, sermoen van de pater en ander

dienstbetoon betalen. Dit is het geval o.m. in de St.-Jakobskerk te Brugge ⁴¹.

Uit het bovenstaande volgt het besluit dat de inhoud van «appoort» telkens, kerk voor kerk, in de structuur van geheel de kerkrekening moet nagegaan worden ⁴². Alleen die voorafgaande controle kan duidelijk maken wat de kerkmeesters onder de term appoort in hun rekening inschrijven. En meestal zal blijken dat appoort geen betrouwbaar gegeven is om er enig aspekt van kerkpraktijk of vroomheid quantitatief mede te illustreren.

A. VIAENE

TWEE SCHILDERIJEN UIT DE VERZAMELING VAN W. DEYS († 1828) IN HET STEDELIJK MUSEUM VOOR SCHONE KUNSTEN TE BRUGGE

Van de collectie schilderijen van de stad Brugge zijn al vier verschillende catalogussen verschenen, althans wanneer wij daarbij de verzameling van de Academie voor schone kunsten rekenen. Het Stedelijk Museum, waar de verzameling thans is ondergebracht, is inderdaad de rechtstreekse voortzetting van het Museum van de Academie. De eerste catalogus verscheen in 1847 onder de titel *Catalogue des ouvrages de peinture, sculpture, architecture, gravures et dessins, exposés au Musée de l'Académie* (Brugge, A. Bogaert). De tweede zag het licht in 1861 en was het

41. De proeve van statistiek door Toussaert a.w. p. 129-137, ondernomen op basis van de kerkrekeningen van de St.-Jakobskerk te Brugge, heeft geen wetenschappelijke waarde. De slordig samengestelde tabellen zijn een aanfluiting van de historische methode en kritiek. De auteur is overhaastig tewerkgegaan, heeft de structuur van de rekening en de inhoud van de termen appoort en zeyn geld niet juist ingezien; hij heeft zelfs niet gezien dat die kerkrekeningen opgesteld zijn in ponden groten, zodat al de (verkeerd in parisis gelezen) getallen een twaalfmaal grotere waarde uitdrukken.

42. Sommige stadskerken verhuren ca. 1500 aan vrouwen individuele banken bij sommige altaren; het huurgeld wordt in een afzonderlijk kapittel (niet onder appoort!) ingeschreven. De banken in de kerk waren vooral korporatief (koorgeestelijken, kerkmeesters, dismeesters, gildemeesters en leden). Burgersvrouwen brachten wel naar het sermoeen een vouwstoeltje (z.g. «preicstoel») mede.

werk van de bekende kunsthistoricus W.H. James Weale : *Catalogue du Musée de l'Académie de Bruges. Notices et descriptions avec monogrammes etc.* (Brugge, Beyaert-Defoort — Londen, Barthès & Lowell). De derde, uitgegeven in 1931, werd opgemaakt door E. Hosten en E.I. Strubbe naar aanleiding van de overbrenging van de verzameling van de Academie naar het nieuw-opgerichte Groeningemuseum : *Stedelijk Museum van Schoone Kunsten, Brugge — Geïllustreerde catalogus* (Brugge, Desclée de Brouwer); zekende verscheidene uitgaven en werd in het Frans, het Engels en het Duits vertaald. De vierde en jongste uitgave werd bezorgd door dr. H. Pauwels : *Groeningemuseum. Catalogus* (Brugge, 1960), en voldoet terdege aan alle eisen die men aan een goede catalogus kan stellen.

Het is ons dan ook een genoegen in de gelegenheid te zijn nog een paar nieuwe, zij het dan kleine, bijzonderheden te kunnen mededelen, die toelaten de catalogus van het Brugse schilderijmuseum verder aan te vullen.

Betreffende de herkomst van het schilderij van Antoon Claeissins : „Mars omringd door de Kunsten en Wetenschappen”, zegt de jongste catalogus (nr. 65) : „Onbekend. In 1852 voor het eerst vermeld in het stadhuis ». Hieraan kan nu toegevoegd worden dat het stuk vroeger in het bezit is geweest van Willem Deys en na diens overlijden in openbare veiling is gekomen. De veilingscatalogus van de boeken en de kunstvoorwerpen door W. Deys nagelaten, vermeldt inderdaad (blz. 92-93 — tableaux n° 60) : „Un grand tableau allégorique, ayant rapport à l'ancienne splendeur de la ville de Bruges représentée dans le lointain, vue prise du canal de Gand, par Antonius Claeysens, 1605”.

Dezelfde Willem Deys bezat nog een ander schilderstuk, dat thans deel uitmaakt van het Stedelijk Museum van Brugge, namelijk : het doek van Jan Baptist Van Meunincxhove : „De Burg van Brugge”. In de catalogus van H. Pauwels (nr. 104) lezen wij dat dit schilderij vroeger tot de verzameling Steinmetz behoorde, nadien aan het Oudheidkundig Genootschap van Brugge werd geschonken en vervolgens aan de stad Brugge werd overgemaakt. Het jaartal, dat op het schilderij voorkomt, is thans moeilijk te lezen. Volgens Hosten en Strubbe zou het 1682 zijn. Pauwels las, niet zonder enige twijfel, 1672. Welnu in de veilingscatalogus van Willem Deys (blz. 91 — tableaux n° 90) wordt dit doek als volgt beschreven : „Vue de la Place du Bourg à Bruges,

par Meunincxhoven, 1672". Alle twijfel omtrent de datum is hiermede opgegeven en weten wij meteen dat het betrokken schilderij in het bezit was van Willem Deys vóór het in de verzameling Steinmetz terecht kwam.

Willem Deys was een voornaam burger van Brugge. Geboren te Roeselare op 24 juni 1760, als zoon van Willem en Margaretha Amare, was hij zich al vroeg te Brugge komen vestigen. Hij huwde met Maria Vandelannootte en woonde gedurende verscheidene jaren in het huis van de Noordzandstraat gemerkt D 3, 1. Zaakwaarnemer van beroep, behoorde hij tot de welgestelde burgerij en genoot een benijdenswaardig aanzien, wat duidelijk tot uiting kwam door zijn aanstelling tot kerkmeester van de Sint-Salvator. Hij overleed te Brugge op 26 september 1828 en liet een merkwaardige verzameling boeken en kunstvoorwerpen na, die op 25 augustus 1829 en volgende dagen in openbare veiling werd gebracht (1).

A. SCHOUTEET

EEN OORKONDE VAN 1259 BETREFFENDE DE ABDIJ TER HAGEN

Het cisterciënzerinnenconvent «Domus Gaudii» of «Ter Hagen», thans te Gent gevestigd, ontstond op de plaats Haga onder de parochie van Sint-Maarten, later genaamd Beostenblide, nabij Axel in Zeeuws-Vlaanderen. Hoe en wanneer de stichting gebeurde, is niet gekend. Zeker be-

(1) Over W. Deys, zie: Brugge, Stadhuis, bureau van de burgerlijke stand, *register van overlijdens voor 't jaar 1828*, nr. 921; Brugge, Stadsarchief, *Bevolkingsboeken 1809-1830*, reg. D 3, 1; A. Schouteet, *Gedenkwaardige aanteeckeningen van Jan Karel Verbrugge*, Brugge, 1958, blz. 101; *Catalogue d'une belle collection de livres, tant imprimés que manuscrits, parmi lesquels se trouvent beaucoup de documens précieux pour l'histoire belge, ainsi que d'éditions anciennes, suivi d'estampes, tableaux, médailles, monnaies et objets divers, délaissés par feu Mr. Guillaume Deys, dont la vente se fera publiquement, mardi 25 août 1829 et jours suivans, le matin à dix et l'après-midi à deux heures, dans la maison mortuaire, rue de la Monnaie D 3 n° 1, à Bruges, ... sous la direction de C. De Moor — Bruges, de l'imprimerie de C. De Moor. In -8°, 99 blz.* — Een exemplaar van deze catalogus wordt op het kasteel van Marke bij Kortrijk bewaard.

stond het klooster reeds in 1236, want in dit jaar werd het in de orde van Citeaux opgenomen door bemiddeling van gravin Johanna van Constantinopel en haar zuster Margaretha. Men mag aannemen dat een gemeenschap van vrome vrouwen reeds enkele jaren te voren aldaar gevestigd was.

Een lang en rustig verblijf hebben de monialen van Ter Hagen nabij Axel niet mogen beleven. Herhaaldelijk hadden zij met stormen en springvloeden af te rekenen en reeds na amper een dertig à vijfendertig jaar zagen ze zich verplicht deze plaats te ontruimen. Het hiernavolgende document van 1259 levert de uiterst bekende datum van hun verblijf aldaar.

Over deze vroege periode uit de geschiedenis van het convent Ter Hagen beschikt men slechts over schaarse gegevens ; ze werden zorgvuldig opgespoord en vakkundig aangewend in de bijdrage die L. Cnockaert voor enkele jaren aan de stichtingsperiode van het klooster heeft gewijd ¹. De auteur beschikte daarbij enkel over twee originele oorkonden en heeft de tekst ervan als bijlage aan haar studie toegevoegd. Onlangs zijn wij in het bezit gekomen van een derde originele oorkonde betreffende de stichtingsperiode van dit klooster : het betreft een akte d.d. februari 1259, waarbij de abten van Ter Duinen en Ter Doest bevestigen dat de kloosterzusters van het convent «Domus Gaudii» nabij Axel in Zeeuws-Vlaanderen geheel Vlaanderen door tolvrijdom bezaten.

De tekst van de oorkonde, waarvan wij in het bezit kwamen, was niet onbekend. In het archief van het klooster te Gent berust inderdaad een afschrift van deze oorkonde, die door de voornoemde auteur overigens werd gebruikt.

Gelet op het belang dat originele stukken onder velerlei opzichten boven afschriften opleveren, hebben wij gemeend er goed aan te doen op het bestaan van een verloren gewaande originele oorkonde te wijzen.

A. SCHOUTEET

1. L. Cnockaert, *De stichting der cisterciënzerinnen abdiij Ter Hagen onder Axel (1236) in Citeaux in de Nederlanden*, dl. IX (1958), blz. 121-131.

De abten van Ter Duinen en Ter Doest bevestigen dat de kloosterzusters van het convent «Domus Gaudii» nabij Axel in Zeeuws-Vlaanderen geheel Vlaanderen door tolvrijdom genieten.

1259 februari

- A. Brugge, stadsarchief, *charters van private aangelegenheden*. Oorspronkelijke oorkonde op perkament (h. 105, b. 190 mm.); de zegels en de staarten waaraan ze gehecht waren zijn verloren. Op de rug: «Van dat wy gheen tol schuldich en zyn in 't lant van Vlanderen. 1258.» — «Copie van certificacien van den heren van den Dunen ende der Doest van tolenen.» — «M.M.9.» (de drie aantekeningen uit de 16e eeuw).
- B. Gent, Archief Bijloke, *fonds Ter Hagen*, Carton I, nr. 7: ongedateerd afschrift op perkament, met als onderschrift: «Concordat cum originali presens copia per me Livinum de Brouwer, presbiterum ac notarium publicum teste meo sigillo presentibus appenso» (einde van de 16e of begin van de 17e eeuw). Het zegel en de dubbele staart, waaraan het gehecht was, zijn verloren. Op de rug: «Attestatie van de abten van Duynen ende Doest dat de cloosters van de linie van Clarevaux van den tolle vry syn gheheel Vlaenderen door, by ghifte van den grave. 1201 (sic).» — «M.M.4.» (begin van de 17e eeuw).

Universis Christi fidelibus, quibus presentes litteras videre contigerit, fratres (Th(eodericus) de Dunis et N(icholaus) de Thosan dicti abbates, salutem.

Cum Domus Gaudii monialium iuxta Axele sit filia Clarevallensis et molestia gravis eisdem monialibus a quibusdam exactoribus inferatur, qui iniuste ab eis thelonea, exactiones et passagia exigere non omittunt, ad petitionem dictarum monialium innotescere vobis curavimus, quod omnes domus Cisterciensis ordinis, descendentes a Clara Valle, ex dono comitum Flandrie par totam Flandriam a theloneis, exactionibus et passagiis sunt libere et absolute et super hoc privilegia dictorum comitum in domibus ordinis reservantur. Et in huius rei testimonium prefatis monialibus litteras nostras

contulimus, sigillorum nostrorum munimine roboratas, ne gravamen aliquod super privilegiis ostendendis, ordini concessis, eis inferatur. Nos vero in domo de Dunis de libertate hac duo privilegia comitum Flandrie optinemus.

Datum anno Domini M^o CC^o L^o octavo, mense februario.

Boekbesprekingen

R. DE SCHRIJVER, *Jan van Brouchoven, graaf van Bergeyck (1644-1725). Een halve eeuw staatkunde in de Spaanse Nederlanden en in Europa* (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren, nr. 57). Brussel, 1965, 528 blz.

Eén van de verwaarloosde periodes in de Belgische historiografie is ongetwijfeld de tijdspanne 1648-1713, wellicht omwille van het niet zo aantrekkelijke van de ondergang van het Spaans-Habsburgs gezag over de Nederlanden en door het ingewikkeld gebeuren tijdens de daaropvolgende successieoorlog. Het was dan ook een gelukkig opzet van dr. R. De Schrijver om een biografie te wijden aan Jan van Brouchoven, graaf van Bergeyck, een figuur die tevens de mogelijkheid bood « een halve eeuw staatkunde in de Spaanse Nederlanden en in Europa » te beschrijven.

Met dit boek heeft De Schrijver zijn naam alle eer aangedaan en een zeer grote wetenschappelijke prestatie geleverd. Onze aandacht moet echter vooreerst gaan naar de behandelde figuur. Wie was Jan van Brouchoven, graaf van Bergeyck ?

Jan van Brouchoven was de onwettige zoon van Jan Baptist, eerste graaf van Bergeyck en van Hélène Fourment, weduwe van Rubens. Hij stamde langs vaderszijde af van een bekende ambtenarenfamilie uit 's Hertogenbosch. In 1672 huwde hij met de enige dochter en erfgename van Filips Helman, heer van Leefdaal en in 1685 hertrouwt hij met Livina Maria de Beer, weduwe van Gerard van Vilsteren, heer van Laarne. Benoemd tot raadsheer van Financiën in 1668, is Bergeyck de volgende twintig jaar vooral actief als intendant. Door zijn intelligentie en werkzaamheid wordt hij al vlug een bekende figuur zodat hij in 1688 tot thesaurier-generaal wordt aangesteld. Van dit tijdstip af treedt Bergeyck op als de werkelijke « eerste-minister » van de Zuidelijke Nederlanden, waarbij dan vooral de voorzitter van de Geheime Raad en die van de junta van 1692 volledig worden genegeerd.

Na de Negenjarige Oorlog en de Vrede van Rijswijk (1697) tracht Bergeyck zijn reeds vroeger geformuleerde administratieve en militaire hervormingen door te voeren. Hij stuit echter op veel verzet, vooral ook uit Spanje, waar hij zich overigens onaanvaardbaar had gemaakt door zijn diplomatieke bedrijvigheid betreffende de vredesvoorstellen in 1696. Deze moeilijkheden leiden tot zijn ontslag in 1699... maar hij wordt opgevolgd door de graaf van Tirimont, zijn naaste medewerker.

Na de troonsbestijging van Filips in Spanje, wordt Bergeyck in de Zuidelijke Nederlanden tijdens het Anjouaans regime de feitelijke

gouverneur-generaal. Naast een militaire reorganisatie moet vooral het reglement van 1702 worden vermeld waarbij een volledige hervorming en centralisatie van de instellingen wordt doorgevoerd. Bergeyck trekt daardoor alle macht tot zich zonder enige toegeving, mede door de beschermende hand van Lodewijk XIV.

De revolutie na Ramillies (1706) maakt een einde aan Bergeycks hervormingen, behalve dan in het Zuiden, met Namen als centrum, waar Bergeyck als hoofd van de Koninklijke Raad tot 1711 nog een zekere rol speelt. Van 1707 af echter wordt hij betrokken bij vele diplomatieke missies. Na moeilijkheden met Max Emmanuel, de gouverneur-generaal, wordt hij minister en diplomaat van Filips V in Spanje, bij wie Bergeyck een verbluffend groot vertrouwen geniet. Na intriges van de prinses van Orsini aan het Spaanse Hof, keert Bergeyck in 1714 naar de Nederlanden terug. Hij sterft te Mechelen in 1725.

De auteur heeft Bergeycks leven gedeeltelijk chronologisch en gedeeltelijk systematisch behandeld in een flink uitgewerkt exposé, waarbij tezelfdertijd de zin voor het detail en de zin voor de synthese niet ontbreken. Het betoog steunt overigens op een zeer omvangrijk bronnenonderzoek; archiefdepots werden bezocht in Antwerpen, Brussel, Den Haag, Londen, Madrid, München, Parijs, Simancas, Rome en Vincennes. Het resultaat is dan ook dat men al de mogelijke inlichtingen over het leven van Bergeyck in het lijvige werk kan terugvinden, behalve dan de persoonlijke aspecten van de figuur, daar er geen bescheiden voorhanden zijn die dergelijke inlichtingen verstrekken. Daarnaast echter heeft De Schrijver niet nagelaten Bergeyck in zijn werkmilieu en in zijn tijds kader te plaatsen, zodat zowel over de vele instellingen als over de politieke, economische en militaire gebeurtenissen hoogst merkwaardige inlichtingen worden medegedeeld. Aldus is deze biografie een boek geworden waarin vele historici hun gading zullen vinden. Spijtig is hierbij dat noch een zakenregister noch een index van plaatsnamen werd opgesteld, want een dergelijk boek moet men niet alleen eenmaal grondig doornemen maar daarna beslist nog meermaals raadplegen. Ook voor allerhande gebeurtenissen waren dergelijke hulpmiddelen welkom geweest (Zie bvb. inneming van Leffinge, met bronnenopgave, blz. 366, noot 1 en het aandeel van Brugge in de economische conferenties, vooral blz. 168-169).

Na deze opmerkingen moet echter over het boek één essentiële kritische aantekening geformuleerd worden. Ons inziens heeft Bergeyck in De Schrijver niet alleen een uitstekend historicus maar tevens een gewiekst advocaat gevonden. Dit wil nu niet beduiden dat de auteur zijn « kliënt » door dik en dun heeft verdedigd. Er zijn immers vele passages aan te wijzen waar De Schrijver de aandacht trekt op de minder flatteuze aspecten van Bergeycks optreden en verwezenlijkingen. Doch - en dit is onze kritiek - bijna altijd worden dergelijke beoordelingen zeer gematigd gehouden en meer dan eens wordt de houding van Bergeyck te begripvol uiteengezet. Dit komt vooral tot uiting in de beoordeling van Bergeycks politieke loopbaan.

Met deze opmerking willen wij uiteraard niet terugkeren naar de romantische geschiedschrijving die maar al te graag de banbliksems over sommige personen liet nederdalen. Onze bedoeling is echter wel hiermede de loyaliteitskwestie, na o.m. Van Houtte en Van Kalken, nog eens aan de orde te stellen.

In het begin van de zeventiende eeuw is er inderdaad nog geen

sprake van vaderlandsliefde maar toch was er beslist in de Zuidelijke Nederlanden een zekere gehechtheid aan het Habsburgse Huis. Zelfs het principe van het dienen van « degene die meester is van het land » (zie bvb. Veenendaal) kan men wellicht nog als een uiting van een zeer verzwakt loyaliteitsgevoel kenmerken. Toch blijft er beslist ergens een grens tussen opportunistische meeloperij en bewuste collaboratie. Deze grens werd - ons inziens - door Bergeyck in de jaren 1701-1706 duidelijk overschreden. Voor de « appreciatie » van Bergeycks integriteit blijkt overigens een grondiger kennis nodig te zijn van het geheime verdrag tussen de landvoogd en de Staten Generaal in augustus 1698 en de opschorting der Compagnie, opgericht in juni van ditzelfde jaar. Wanneer de auteur schrijft over Bergeyck en zijn verhouding tot Lodewijk XIV : « Hij dient geen vreemd vorst, maar wel degene voor wie hij in de grond steeds heeft willen dienen » (blz. 459), dan moet iedere aandachtige lezer toch enigszins verwonderd zijn over een zulkdanige stellingname, zelfs al werd terecht gewezen op de zeer ambitieuze houding van de toen 56-jarige Bergeyck. Verder zou ook nog geredetwist kunnen worden over de opportuniteit en het uiteindelijk nut van het invoeren der absolutistische organen in de traditioneel sterk op niet-inmenging gestelde Zuidnederlandse gewesten.

Na dit alles stelt zich dan nog de vraag naar de waarde van Bergeyck als staatsman. De Schrijver verstrekt daarnopens een zeer genuanceerd en evenwichtig oordeel, waarbij gewezen wordt op het feit dat het einde van de zeventiende eeuw een dieptepunt betekent in Spanjes geschiedenis, waardoor de Zuidelijke Nederlanden, « een speelbal in de handen der omliggende machten », volstrekt geen gunstige bodem waren om grote staatslieden voort te brengen. Eén groot staatsman was echter ongetwijfeld Bergeyck. Het komt ons hierbij voor dat, alle uitzonderlijke kwaliteiten niet te na gesproken, de grote invloed en carrière van Bergeyck slechts mogelijk zijn geweest - een ganse reeks usurpaties is beslist uniek in de geschiedenis van de Nederlanden - precies omdat Bergeyck in een zulkdanige beroerde geschiedenisperiode heeft geleefd. Uit bovenvermelde beschouwingen moge blijken hoe belangrijk en intrigerend de figuur van Bergeyck is gebleven. Men kan slechts hopen dat nog vele « kleinere goden » uit de vergetelheid zullen worden opgehaald. Ongewijfeld verdienen vader Bergeyck, Albert van Coxie, hoofd-voorzitter van de Geheime Raad en enkele andere tijdgenoten nog nader bestudeerd te worden. Voor de toekomstige historici-biografen stellen we de studie van De Schrijver intussen zeer graag tot voorbeeld.

M. BAELDE

A. SCHOUTEET, *Indices op de Buitenpoorterboeken van Brugge, 1548-1788*. Vlaamse Vereniging voor Familiekunde. Reeks Poorterboeken van de Zuidelijke Nederlanden, I, Handzame 1965, XXV en 213 blz., 2 afb.

Deze publicatie is een eersteling, niet van de auteur, maar van de « Reeks Poorterboeken van de Zuidelijke Nederlanden », op touw gezet door de zeer actieve Vlaamse Vereniging voor Familiekunde. Dit gelukkig initiatief zal een belangrijk soort bronnen ontsluiten, niet alleen ten bate van de genealogie, maar ook van de geschiedenis in het algemeen. Brugge kreeg de eer het eerst aan de beurt te komen

met zijn buitenpoorterboeken, die bewaard zijn voor de periode 1548-1788. De registers van de inschrijvingen van de nieuwe poorters (1450-1792 met een leemte van 1497-1529) werden reeds in 1938 bewerkt door R. Parmentier, voorganger van de heer Schouteet in het Brugse stadsarchief, in zijn tweedelige *Indices op de Brugse poorterboeken*. De heer S. heeft de andere geslaagde aspecten van de werkwijze van zijn voorganger vermeden.

De hoofdschotel van de publicatie vormt de alfabetische index van de buitenpoorters, waarin kolommengewijs zijn opgenomen de naam van de buitenpoorter, in zijn originele schrijfwijze, met alle identificatiegegevens uit de inschrijvingsakten, de naam van de plaats waar hij verbleef, weer letterlijk uit de registers overgenomen, de datum van inschrijving en de verwijzing naar het folio van het register. Zeer veel andere nuttige bijzonderheden welke in de inschrijvingsakten voorkomen of in margine zijn genoteerd, werden zorgvuldig in de voetnoten verwerkt. Dit centrale stuk wordt geschraagd, enerzijds door een inleiding, anderzijds door een tweeledige nevenindex van de plaatsnamen. Achteraan krijgt men als toemaat een tabel met de jaarlijkse cijfers van de inschrijvingen, die een beeld ophangt van de numerieke evolutie van de Brugse buitenpoorterie tijdens de betrokken periode.

In de eerste van de twee toponymische indices, welke wellicht best tot één enkele hadden kunnen versmolten worden, zijn de plaatsnamen, volgens hun originele schrijfwijze, in alfabetische volgorde opgenomen, vergezeld, waar nodig, van de actuele spelling. De tweede index bevat de alfabetische lijst van dezelfde plaatsnamen, maar in moderne spelling en met lokalisatie, daarbij gevoegd het aantal buitenpoorters die er hebben verbleven en de verwijzingen naar de folio's van de registers. Die indices zijn werkelijk onontbeerlijk voor wie de hoofdex raadpleegt en, samen met de medegeedeelde cijfers, bijzonder kostbaar, omdat zij toelaten onmiddellijk enkele karaktertrekken van de Brugse buitenpoorterie in die periode vast te leggen. Een paar kleine opmerkingen mogen hier nochtans naar voren worden gebracht. Volgens noot 1, blz. 182, werd in de eerste toponymische index de « hedendaagse schrijfwijze » - wat we menen te mogen begrijpen als « officiële schrijfwijze » - aan de oude toegevoegd. In feite heeft de auteur dat voor de niet Nederlandse plaatsnamen weinig gedaan. Terwijl Arras als hedendaagse schrijfwijze voor Atrecht wordt gegeven, krijgt men niet die schrijfwijze voor Rijsel, Burchburch, Steeghers, Ekelsbeke, Berghen-in-Henegauwe, Grootsinten, enz., maar een modern Nederlandse die Nederlands sprekenden in veel gevallen wel zullen kunnen identificeren, maar anderen veel moeilijker. Hetzelfde geldt voor de tweede index. Ware het niet verkieslijk geweest de officiële, thans gebruikte plaatsnaam op te nemen? Vervolgens wekt het enigszins verwondering in de tweede index verwijzingen te vinden naar de registers en niet - wat voor de gebruiker directer nut zou opleveren - naar de bladzijden van de centrale index, waar de verwijzingen naar de folio's van de registers toch reeds te vinden zijn, zodat men bijna mag spreken van dubbel gebruik.

In de inleiding bedoelde de auteur zeker niet, en terecht, een geschiedenis van de Brugse buitenpoorterie te schrijven of zelfs te schetsen, maar wel te wijzen op de betekenis van de buitenpoorterboeken, hun structuur en eigenaardigheden te beschrijven en zijn

werkwijze toe te lichten en te verantwoorden. Hij is daar ten volle in geslaagd, zo dat een ieder die de index wenst te raadplegen er goed zal aan doen voorafgaandelijk even de inleiding door te nemen. Het zal hem eventueel behoeden voor verkeerde interpretaties.

De lectuur van de inleiding en de raadpleging van de indices en de medegedeelde cijfers tonen aan dat het werk van de heer S. niet alleen voor Brugge, maar ook voor de studie van de buitenpoorterij in het algemeen van groot belang is. Zo stelt men vast dat het niet opgaat de Brugse buitenpoorterij op dezelfde lijn te stellen (zoals J. Verbeemen doet in Bijdr. Gesch. Nederl., XII, 197) als die van andere Vlaamse steden zoals Kortrijk, Geraardsbergen, Oudenaarde, waar de buitenpoorterij immer hoofdzakelijk samengesteld was uit poorters die buiten de stad en binnen de kasselrij waren geboren en bestendig verblijf hielden. Zij werden buitenpoorter uit fiskale en juridische overwegingen. Te Brugge daarentegen, voor de betrokken periode althans, lieten zich hoofdzakelijk binnenpoorters, die de stad voor een min of meer lange periode, vooral om reden van hun beroepsactiviteit, verlieten, als buitenpoorters inschrijven. De meer uitgebreide bepaling van de buitenpoorter op bl. IX is dan ook niet algemeen geldend, maar in Vlaams verband typerend voor Brugge. Een ruwe berekening aan de hand van de cijfers van de toponymische index toont daarenboven aan dat de kleine helft van de buitenpoorters zich buiten de kasselrij of buiten het graafschap vestigde in belangrijke economische centra. De Brugse buitenpoorterij vertoont aldus dezelfde kenmerken als de Antwerpse van de XVIe eeuw af (zie J. Verbeemen in Bijdr. Gesch. Hertogd. Brab., 1958, 43-64). Doch evenals deze laatste telde zij ongetwijfeld ook tal van buitenpoorters die helemaal niet, of slechts gedurende zeer korte tijd, in de stad gewoond hadden. En waarschijnlijk was, evenals te Antwerpen, dit soort buitenpoorters vóór 1548, aanvangsdatum van de reeks registers, het talrijkst. Het zou in dat verband zeker interessant zijn geweest, én voor de genealoog én voor de historicus, indien de auteur in de centrale index, na de naam van de buitenpoorter met een beginletter had aangeduid hoe de buitenpoorter zijn poorterschap verworven had (geboorte, inwoning, huwelijk, koop plus datum, gift). Aan de hand van een op bl. XIV geciteerd voorbeeld van poorterschap door koop, ziet men dat Loys filius Gillis de Smit het poorterschap kocht op 20 jan. 1663 en reeds drie dagen later als buitenpoorter, gevestigd te Sint-Michiels, ingeschreven werd. De man heeft naar alle waarschijnlijkheid nooit te Brugge gewoond en was zeker niet de enige. Daarbij komt nog dat men hem niet met dezelfde voornaam en slechts met een benaderende datum van inschrijving terugvindt in de poorterboeken.

De enkele hierboven geformuleerde opmerkingen, die slaan op punten van eerder ondergeschikt belang en alleen mogen getuigen van de grote interesse waarmee we het werk van de heer S. hebben ingezien, doen natuurlijk niets af van de waarde van de overigens in alle opzichten zeer verzorgde publicatie. Wanneer, dank zij de V.V.F., even degelijke indices op de poorter- en buitenpoorterboeken van de andere Vlaamse steden zullen verschenen zijn, zal het mogelijk worden een genuanceerde en definitieve studie van een belangrijk aspect van de stadsgeschiedenis aan te vatten.

C. WYFFELS

F. VAN DER MEER, *Atlas de l'Ordre cistercien*. Sequoia, Parijs-Brussel, 1965, 308 blz., 878 afb., 16 fig., 13 kaarten, 7 tabellen. Prijs : 1200 F.

De Nijmeegse hoogleraar, prof. dr. F. van der Meer, heeft in de wereld der kunstgeschiedenis en oudheidkunde een zeer goede naam, niet in het minst door de uitgave van zijn merkwaardige, in verscheidene talen vertaalde «Atlas van de Westerse Beschaving» en «Atlas van de Oudchristelijke Wereld» (de laatste in samenwerking met prof. dr. Ch. Mohrmann). Onlangs verscheen van v.d.M. een nieuwe atlas, gewijd aan de kunst der Cisterciënsers. Deze atlas is een reusachtige onderneming geworden, bijna niet te verwezenlijken door één persoon.

In het tekstgedeelte wordt eerst een beknopt geschiedkundig overzicht van de Orde van Cîteaux (vanaf de stichting in 1098) gegeven (blz. 29-34) Uitvoeriger wordt daarna de Cisterciënser bouwkunst behandeld (blz. 35-58) : abdijplan, Bernardijns koorplan en de latere koorpartijen, de houding van Bernardus tegenover de kunst, baksteenarchitectuur, invloed van de Cisterciënser bouwkunst, enz. Bij deze twee inleidingen horen 514 voetnota's, die zeer veel dokumentatie bevatten (blz. 61-74). Een topografische index geeft van alle Cisterciënser kloosters, die op de kaarten vermeld worden, de ligging en de bijzonderste historische en archeologische gegevens. Het is niet te verwonderen dat een index van deze omvang onvolledig is en onnauwkeurigheden bevat. We kunnen hier o.m. wijzen op het feit dat de kerk van O.L.-Vrouw-van-Pamele te Oudenaarde beschouwd wordt als de kerk van de abdij van Maagdendale, terwijl de echte abdijkerk met een belangrijk gedeelte van het klooster op een goede honderd meter afstand van Pamele bewaard gebleven is. De stichting van de Groeningeabdij te Marke wordt honderd jaar te laat geplaatst (1328 i.p.v. vóór 1236). Van verscheidene abdijen (o.a. Guldenberg te Wevelgem, N.D. de Scourmont te Forges) wordt geen enkele datum opgegeven. De abdij van Soleilmont wordt als «abbaye intacte» vermeld, alhoewel het kompleks in 1963 grotendeels door brand werd vernield. Te Gent is de universiteitsbibliotheek sinds tientallen jaren niet meer in de vroegere Baudeioabdij gevestigd ; de gebouwen van de Bijlokeabdij zijn nu geen hospitaal, maar museum. In een zeer kritische bespreking heeft pater M. Cocheril (*L'atlas de l'Ordre cistercien*, in *Cîteaux*, 1966, blz. 119-144) nog vele andere dergelijke fouten aangestipt.

De schrijver zelf hecht wei het meeste belang aan de kaarten en het illustratiemateriaal ; in het voorwoord lezen we inderdaad : «Ce qui manquait, c'était, pour la topographie, un atlas pratique ; pour l'archéologie, non pas les plans ni les relevés, mais une illustration abondante présentée dans un seul volume». De eigenlijke atlas bevat 13 kaarten in kleur, waarop de Cisterciënser kloosters van Europa en Klein-Azië (I-XI) en de voornaamste monumenten (XII-XIII) aangeduid zijn. Daar de atlas zich uitstrekt vanaf de Middeleeuwen tot heden, lijkt het ons van weinig nut de kaarten te voorzien van de kerkelijke en politieke indelingen van een bepaalde periode. Zo liggen in kaart III — die o.m. de bisdommen Terwaan, Doornik, Atrecht en Kamerijk enkel met de Nederlandse benaming aanduidt ! — de abdij van Westvleteren in het bisdom Terwaan en de abdij Westmalle in het bisdom Kamerijk. Overzichtelijk zijn de zeven

tabellen die de filiatie geven van de abdijen t.o.v. de vijf moederabdijen Citeaux, La Ferté, Pontigny, Clairvaux en Morimond. Het zwaartepunt van het boek ligt o.i. in de 878 mooie, dikwijls onuitgegeven foto's die een indrukwekkend beeld geven van de kunst — en in 't bijzonder van de bouwkunst — der Gisterciënsers. Daarom ook mag de nieuwe atlas van v.d.M., niettegenstaande een aantal onvolmaaktheden, toch een belangrijke aanwinst genoemd worden.

L. DEVLIEGHER

P. DEBRABANDERE, *Geschiedenis van de schilderkunst te Kortrijk, 1400-1900*, dl. I Verhandelingen uitgegeven door de Leiegouw, Kortrijk 1963, 159 blz. in 8°, met 54 afb. Prijs : 120 fr.

Het « woord vooraf » vangt aan met de zin : « De evolutie van de schilderkunst te Kortrijk is een hoofdstuk van de lokale geschiedenis dat nog niet de verdiende aandacht gekregen heeft ». Het werk van P. Debrabandere is dan ook een grote leemte komen aanvullen in de geschiedschrijving van de stad Kortrijk. Wie zich voortaan bij geschiedvorsing of kunsthistorie een vraag stelt in verband met een of ander lokale schilder komt onmiddellijk terecht met het klaar ingedeeld werk dat voorzien is van een uitgebreid naamregister.

Een eerste hoofdstuk behandelt aan de hand van de bewaarde stads-en kerkrekeningen « de oudst bekende schilders (1374-1550) ». In verscheidene gevallen is het begrijpelijkerwijze onmogelijk uit te maken of de vermelde schilder werkelijk van Kortrijk was ofwel of er hij er alleen maar kwam werken. Niet alle dokumenten zijn zo uitdrukkelijk en uitvoerig als het oudst geciteerde : « 1383 - Kenlic zy etca ... dat dit es de voerwaerde die ghemaect es tusschen Boidine van Lebbeke schilder van curterike... als dat Boidin vorseit soude nemen ende hebben Neelkine Hoybande fs Lievins viiii jaer lanc met hem wonende in sinen huse ende hem syn ambacht leeren van schilderen ». Het verwondert ons dan ook dat de auteur Cornelis Hoybande niet vermeldt als Kortrijks schilder. Dat het voor die tijden niet altijd mogelijk is uit te maken of iemand schilder dan wel beeldhouwer was, kan ons verbazen, maar het staat bekend dat beeldhouwers hun eigen werk « stoffeerden » en dat schilders-met-naam het niet onder hun waardigheid achtten metalen windvanen te vergulden. Toch geloven we Lonis Cammelin eerder bij de beeldhouwers te moeten rekenen dan tot de schilders. Deze kunstenaar werd gelast met het maken van vier urslagbeelden voor de halletoren (1451), met het snijden van een nieuw St-Martensbeeld (1466) met het bijhorend « tabernacle up den hoghen choor » (1470). Waarschijnlijk gaat het hier om het nog bewaarde 15e-eeuwse gepolychromeerd beeld in de St-Maartenkerk. Het schilderen van de kraag- en sluitstenen in de huidige doopkapel (1473-74) van die kerk kan met zekerheid toegeschreven worden aan Marc van Gistel; het verwondert ons dat schrijver deze werkzaamheid niet eerder vermeldt dan een hele reeks andere werken waarvan niets meer te bespeuren valt. Zeker het doorlezen van oude rekeningen is een zware en tijdrovende bezigheid waarbij zo gemakkelijk een kleine onoplettendheid voorkomt met het gevolg dat iemand die toevallig hetzelfde bundel excerpeerde ons kan beschuldigen van onvolledigheid. Doch

we kunnen ons niet ontdoen van de indruk dat schrijver verwaarloosd heeft de publicaties van De Potter, Sevens, Caullet, De Cuyper e.a. nauwkeurig door te lezen. Ook dit is, bij gebrek aan naamregisters, lastig en vervelend maar toch noodzakelijk en lonend. In onze bijdrage over het orgel in de O.L.Vrouwkerk (G.O.K.K. 1959-60) en in de St-Maartenskerk (G.O.K.K. 1963-64) noteerden we als schilders: Willem Mathys (1500), Steven Roose (1502), Roger van de Rode (1532) en Apollo van Troys (1655) die schrijver in de loop van zijn onderzoek niet heeft ontmoet.

Het tweede hoofdstuk loopt « van het midden van de 16e tot het einde van de 17e eeuw ». Hier staat schrijver reeds op vaster voet omdat voor de periode heel wat werd aangetekend door Karel van Mander en omdat ons van na de Geuzentijd verscheidene werken bewaard zijn gebleven. In dit deel schetst de auteur o.m. het leven van de Ryckere, Vlerick, van Mander, de Keuninck, de Coninck, Savery en behandelt de schilderwerken die van hen bewaard zijn gebleven. We zijn hem hiervoor zeer dankbaar. Doch bij het nemen van enkele steekproeven blijkt dat ook hier niet alles benut werd. Wie een bepaald geschiedkundig onderwerp aanvat moet beginnen met de bibliografie na te gaan. Had schrijver de « Boekenschouw » van Allossery en de « Repertoria » van de Wachter nagekeken dan had hij daarin verwijzingen gevonden naar bijdragen die ongebruikt bleven o.m. G. Gaultet, *Mélanges et documents relatifs...* (G.O.K.K. 1909-1910), H. Hymans, *Notes sur quelques œuvres d'art...* (Bull. Comm. Royale Bruxelles 1885), F. vanden Bemden, *Peintres à Courtrai* (Petite Revue ill. de l'art et de l'arch. en Flandre, Gand 1901), F. De Potter, *Tableaux de Bernard de Ryckere* (Mess, des sc. hist. et des arts, 1876). Ook de *Biographie Nationale*, de *Biographie des hommes remarquables de la Flandre* evenals de Schilders-Lexikons Thieme-Becker, Bénézit, De Seyn of Swillens (Prisma 1957) dienden geraadpleegd; zelfs de monografieën over de gemeenten van de kasselrij of arrondissement Kortrijk hadden in het onderzoek moeten betrokken worden. Natuurlijk vergt zoiets veel speurzín en geweldig veel tijd zodat het bijna onmogelijk wordt zoiets alleen aan te kunnen. Om het reeds gepresterde dient schrijver geprezen en gelukkigewens! In verband met dit hoofdstuk nog een aanvulling: waar schrijver vermeldt (blz. 39) dat Karel van Mander op het einde van 1582 naar Brugge trok, staat bekend dat hij zijn intrek nam bij zijn vakgenoot Paulus Weys die hem werk bezorgde.(1)

Tijdens de 18e eeuw leunt de schilderkunst aanvankelijk aan bij de grootmeesters van de vlaamse barok om stilaan te verwateren tot een zielloos classicisme. Eerst met het begin van de 19e eeuw vangt de bloeiperiode aan van de Kortrijkse schilderkunst die haar hoogtepunt bereikte in de landschap- en dierenschildering van een J.-B. De Jonghe en een L. Robbe; de portretkunst werd voortreffelijk beoefend door F. De Witte en L. Vermote. Wij betwijfelen of het mogelijk is alle werken van een schilder te achterhalen en op te sommen, doch we vinden o.m. in de catalogus (die ook in het nederlands werd uitgegeven) van de tentoonstelling « Kortrijk door

(1) R.A. Parmentier, *Bronnen voor de geschiedenis van het Brugse schildersmilieu in de XVIe eeuw*, in Belg. tijdschr. voor Oudheidkunde en Kunstgeschiedenis, jg. XI (1941), blz. 29.

de eeuwen heen » (1902) nog heel wat niet vermelde schilderijen in partikulier bezit. Het werk van G. Eeckhoud *Les peintres animaliers belges*, Bruxelles 1911, evenals de bijdrage F. De Vleeshouwer, *Kortrijkse schilders van P. Vlerick tot J. Speybrouck*, in *West-Vlaanderen* (1958) dienden geraadpleegd en vermeld.

Al deze op- en aanmerkingen dreigen wellicht de indruk te wekken dat het boek beneden de verwachtingen blijft. Niets is minder waar! Kortrijk is voortaan de enige stad in Vlaanderen die kan roemen op een monografie van haar schilders en dit dank zij de warme interesse en de noeste arbeid van P. Debrabandere. Dat zijn werk beantwoordde aan een behoefte en dankbaar werd aanvaard wordt bewezen door het feit dat de editie zo goed als uitverkocht is. We wensden dan ook binnen afzienbare tijd een aangevulde en bijgewerkte heruitgave te zien verschijnen die stellig zal uitgroeien tot een standaardwerk waaraan geen enkele Kortrijkse geschiedschrijver zal kunnen voorbijgaan.

A. DESCHREVEL

E. DHANENS, *Het Retabel van het Lam Gods in de Sint-Baafskathedraal te Gent, Inventaris van het Kunstpatrimonium van Oostvlaanderen*, dl. VI, Gent, 1965, 122 pp., 2 tekeningen en 41 platen, waaronder 2 in kleur.

Er is reeds zoveel literatuur over het Lam Gods retabel verschenen en, in de laatste twintig jaar, over het ontstaan van het meesterwerk en zijn betekenis, zo weinig authentiek wetenschappelijk werk geleverd en daarentegen zoveel sensatie verwekt, dat het van de pers komen van de studie van mejuffrouw Dr. Elisabeth Dhanens met opluchting mag worden begroet. Ditmaal biedt een nieuwe publicatie over het onderwerp alle kansen om een einde te stellen aan de vele dwalingen en vergissingen die voornamelijk Emile Renders met zijn *Hubert van Eyck, Personnage de Légende* (Parijs-Brussel 1933) in het leven riep. Een onhoudbare thesis met haar ongerijmde gevolgen, die enkele vorsers al te blindelings voor waar hebben opgenomen.

In de reeds aanzienlijke reeks van de uitgegeven inventarissen van het kunstpatrimonium van de provincie Oost-Vlaanderen, heeft E. Dhanens dus, omwille van zijn uitzonderlijk belang, aan het altaarstuk van Hubrecht en Jan van Eyck een speciale aflevering gewijd. Gelijktijdig uitgegeven met het Ve deel van de reeks, dat het bezit van de Sint-Baafskathedraal te Gent behandelt, groeide zodoende de studie over het Eyckiaans meesterwerk uit het substraat van de gehele geschiedenis van de kerkelijke instelling. Inderdaad het Lam Gods is het glorievol exponent van het burgerlijk mecenaat dat zich in de parochiale gemeenschap zo schitterend kon ontwikkelen.

Het was volstrekt onvooringenomen dat E. Dhanens haar onderzoek volbracht en er de resultaten van mededeelde, zij ontweek geen aspect van het veelluik, noch liet geen probleem in de schaduw, zelfs niet de tot dan toe onaangeroerde vraagstukken. Zo krijgen wij een gans nieuwe kijk op het oeuvre, niet in het licht van schrijvers verbeelding maar in de heldere klaarheid van hetgeen het meesterwerk en zijn bronnen zelf mededelen.

Vooreerst bespreekt Dr. Dhanens uitvoerig het quatrain, de vier latijnse verzen die de lijsten der onderste buitenluiken dragen. In

deze tekst erkent de auteur de eigentijdse bron die alle objectieve gegevens bevat over de opdrachtgever, de auteurs en de voltooiingsdatum. In geen geval zijn deze verzen een latere Gentse vervalsing, zoals Renders voorhield. Het enige natuurwetenschappelijk onderzoek dat in dit verband exacte gegevens aanbracht, hetgeen uiteraard gevergd is, besloot tot de oorspronkelijkheid van het quatrain. Het was nl. het onderzoek van E. Bontinck (cf. J. Duverger, 1945), wijl dat van P. Coremans (cf. P. Post, 1952 en P. Coremans, 1953) wel tot sibillijne en paradoxale uitlatingen maar tot geen eigenlijke conclusie leidde. Overigens blijkt de originaliteit van het quatrain overduidelijk uit de vele gegevens, die het zelf inhoudt. Het behoort, aldus schrijver, tot het gelijktijdig lokaal artistiek-literair klimaat, en dit is het overwegend argument.

Door de echtheid van het opschrift treedt Hubrecht van Eyck uit een vermeende legende. Trouwens het bestaan van de Gentse meester wordt door een aantal feiten gestaafd. Zo het waar is dat het quatrain de mogelijkheid openlaat dat Josse Vijd misschien niet optrad als eerste opdrachtgever en het retabel alleen liet voltooiën, geeft Dr. Dhanens niettemin duidelijke referenties aan de familie Vijd die de zijpanelen van het benedenregister vertonen. Als inspirator van het uitgebreid iconografisch programma komt naar alle waarschijnlijkheid de parochiale geestelijkheid van Sint-Jans in aanmerking. Het retabel werd op 6 mei 1482, feestdag van Sint-Jan « a porta latina », Sint-Jan de Evangelist, vermoedelijke patroon van de Vijdkapel, in deze kapel opgesteld en niet in de krypte zoals A. De Schrijver en R. Marijnissen foutief uit een tekst interpreterden (1952).

Na de waardering te hebben toegelicht die het altaarstuk doorheen de tijden heeft gekend, wijdt Dr. Dhanens een uitvoerig kapittel aan de iconografische ontleding van de panelen. In het *Lam*, attribuut van Sint-Jan de Doper, patroon van de St-Baafskerk en -parochie, en in de opstellingsdatum, t.w. 6 mei, feestdag van Sint-Jan in d'Olie (d.i. de Evangelist), in deze twee elementen ziet E. Dhanens het konkreet uitgangspunt tot het verklaren van het iconografisch geheel, waarin de Allerheiligenliturgie als de voornaamste inspiratiebron voorkomt. De iconografische beschrijving van de panelen, een terrein waar Dr. Dhanens zich bijzonder thuis voelt, behoort tot het beste dat ooit over het altaarstuk werd geschreven. Belangwekkend in dit verband en gans nieuw, is de opsporing van de plastische bronnen die mogelijk in de uitbeelding van het retabel invloed hebben gehad.

Tenslotte poogt E. Dhanens de genese te achterhalen van het ontstaan van het altaarstuk dat door Hubrecht van Eyck begonnen en door Jan van Eyck werd afgewerkt. Zo luidt het quatrain, zo getuigt ook het veelluik, dat treft door zijn additief en heterogeen karakter, en dat door het verschil in de plastische vormgeving tussen het beneden- en het bovenregister, de uitvoering door twee meesters die elkaar opvolgen laat blijken. E. Dhanens schrikt er niet voor terug hypothetisch de fasen van de uitvoering te reconstrueren. Zij bepaalt hierin het « aanzienlijk aandeel » van Hubrecht en het « belangrijk aandeel » van Jan van Eyck. Dit laatste behelst, benevens de harmonisering van het geheel, het schilderen van het kamerinterieur van de Boodschap en de Adam- en Evapanelen. De studie is voorzien van een terzake nuttige bibliografie, wijl in bij-

lage ook alle eigentijdse bronnen in verband met het retabel in extenso zijn opgenomen en oordeelkundig een keuze uit die van vroegere en latere tijd.

Dr. Elisabeth Dhanens en haar opdrachtgeefster, de Bestendige Deputatie van de Provinciale Raad van Oost-Vlaanderen wezen met het uitgeven van deze studie, een mijlpaal in de Eyckiaanse studieën, oprecht gefeliciteerd.

Dr. A. JANSSENS de BISTHOVEN.

E. DHANENS, *Inventaris van het Kunstpatrimonium van Oost-Vlaanderen*, dl. V, *Sint-Baafskathedraal Gent*, 1965 (Provinciebestuur van Oost-Vlaanderen), 316 pp., 4 kleurplaten, 10 teken., 272 pl.

De vier eerste afleveringen van dit basiswerk gewijd aan de monumentenbeschrijving en de kunsthistorische inventaris van de provincie Oost-Vlaanderen, werden door dr. L. Devliegheer in de jaargangen 1961 (blz. 117-119) en 1962 (blz. 291-292) van dit tijdschrift besproken. De beschrijvende inventaris van dr. E. Dhanens verdient wel van vele gezichtspunten beschouwd te worden. Het thans verschenen Ve deel behandelt het kunstpatrimonium van de Sint-Baafskathedraal te Gent, waartoe behoort het beroemde Lam Gods van Hubrecht en Jan van Eyck dat omwille van zijn buitengewone betekenis, gelijktijdig maar afzonderlijk, werd gepubliceerd (deel VI). De recensies van deze twee afleveringen werden dan ook op gelijke wijze gekoppeld.

Dr. Devliegheer schreef dat het werk van dr. E. Dhanens het beste is wat in ons land op dit gebied wordt gepresteerd. Wij hebben geen andere zienswijze en beamen onvoorwaardelijk de door onze collega betuigde lof. Het tempo van de uitgaven, zowat een aflevering om de twee jaar, in de reeks die thans meer dan 1.100 bladzijden telt, vervult ons met ontzag, en met weemoed. Bewonderenswaardig is de taaië volharding van de Gentse Provinciale Inspectrice in het volbrengen van een werkelijk onoverzichtelijke taak. Bedroevend is het feit dat zij, in haar eenzame arbeid, het afwerken op deze wijze van haar zo belangrijke opdracht, nimmer zal kunnen in het vooruitzicht stellen. Dr. Dhanens overtreft kwalitatief het voorbeeld van de grondige inventarisarbeid die in enkele van onze buurlanden reeds zozeer gevorderd is. Haar werk blijft, in ons land, een alleenstaand fenomeen, dat de algemene achterstand nog scherper in het licht stelt. Mocht men haar van hogerhand de menselijke, wetenschappelijke en materiële middelen geven om de door haar beproefde en vruchtbare methode uit te spreiden en te veralgemenen, hoe zou men opschieten in het vervullen van de allereerste der culturele taken van een beschaafde natie! Hoeveel uiteenlopende inspanningen, wat al verloren geld en vergeefse goede wil werden aan de taak bij ons niet reeds gespendeerd, wiji het bundelen van de krachten o.l.v. een begaafde en wilskrachtige « Rijksinspectrice » voorzeker het einde van de onmacht zou betekenen.

Nu, de inventaris van de Sint-Baafskathedraal is alweer een volgroeiende studie over een monument dat bekeken wordt in het licht van de geschiedenis, als een organisch geheel, verstrengeld met het parochiaal bestaan (vanaf 941-942, naar de traditie) en ditmaal ook met het leven van een kapittel (vanaf 1540) en van een bisdom (theoretisch vanaf 1559-1561). Het kunstmecenaat wordt onder deze drie

oogpunten belicht. Voor de beschrijving van het kerkgebouw en zijn geschiedenis, wijst Dr. Dhanens op het uitstekend onderzoek van prof. F. De Smidt (Verhandelingen van de Koninklijke Akademie voor W.L. en S.K., Klasse S.K., nr. 17, Brussel, 1962). Schrijfster had hier een deskundig houvast, wijl ook de duidelijke plannen en tekeningen uit deze monografie nuttig werden opgenomen. Voor de belangrijke muurschilderingen van de krypte bleek de bondige studie van G. Van den Gheyn over dit onderwerp (in Bulletin der Maatschappij van Geschied- en Oudheidkunde te Gent, 1937) dienstig en voor de twee reeksen blazoenen van het Gulden Vlies (1445, zevende kapittel en 1559, driëntwintigste kapittel) werd het volgnummer overgenomen van de Naamlijst van de Ridder van het Gulden Vlies, uit de Catalogus van de tentoonstelling te Brugge in 1962. In verband met het edelsmeedwerk werden de nuttige gegevens van J. Casier (*Les orfèvres flamands et leurs poinçons*, Gent, 1919) merkkelijk aangevuld. In de gebruikte bronnen bleken de werken van Kanunnik E.A. Hellin (1772) en van Kervyn de Volkaersbeke (1857-1858) van groot belang.

Het volledig kerkmeubilair en het kunstbezit worden geduldig beschreven en ontleed, waarbij ook alle geschikte bibliografische referenties worden gegeven. Wij stelden alleen een zekere schroomvalligheid vast die belette de materiële toestand van de schilderijen te beoordelen, alhoewel deze vrees niet bestaat bij het beschrijven van andere kunstvoorwerpen.

Al met al een schitterende voortzetting van een lofwaardige en wellicht niet altijd begeesterende taak.

Dr. A. JANSSENS de BISTHOVEN

Kroniek

PERSONALIA

Huldiging J. De Cuyper. — Op 5 juni 1966 werd te Kortrijk hulde gebracht aan ons bestuurslid, pastoor J. De Cuyper, tevens voorzitter van «De Leiegouw», bij gelegenheid van zijn zeventigste verjaardag. Op de plechtige zitting in het stadhuis werd de gevierde een «Album De Cuyper» aangeboden, een omvangrijke aflevering van «De Leiegouw» met bijdragen voor die gelegenheid door zijn vrienden geschreven.

In memoriam A. Sleeks. — Op 25 januari 1966 overleed in zijn geboortestad Oostende Ary Sleeks, pseudoniem voor Karel Seys (° 13 oktober 1888). Het oude volksleven van Oostende had in de afgestorvene een goed historicus gevonden; in een achttal studies heeft hij de verschillende aspecten ervan beschreven en zijn eigen herinneringen verteld. In deze reeks «Folklore» zijn verschenen: Oude Oostendse kinderrijmpjes en volksliedjes (1956), Bijgeloof en volksremediën te Oostende (1957), Het Oostendse dialect (1958), Oude Oostendse volkstypen (1959), Oude Oostendse straten en gebouwen (1960), Oude Oostendse afspanningen, danszalen en caféchantants (1962), Vijf glanspunten uit de geschiedenis van Oostende (1962), Oude Oostendse feesten, gewoonten en gebruiken (1964).

L.D.

ALGEMENE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Oudheidkundige repertoria. — Met bewonderenswaardige vlijt volgen de oudheidkundige repertoria, uitgegeven door het «Nationaal Centrum voor Oudheidkundige Navorsingen in België» (directeur dr. H. Roosens), elkaar op. Als nr. 6 in de reeks verscheen in 1965 het deel gewijd aan de provincie Antwerpen (M. Bauwens-Lesenne, *Bibliografisch repertorium der oudheidkundige vondsten in de provincie Antwerpen* (vanaf de vroegste tijden tot de Noormannen; 201 blz.). Over de delen 2 (1962) en 4 (1963), onderscheidelijk gewijd aan Oost- en West-Vlaanderen, verscheen in onze *Handelingen*, 100 (1963), reeds een bespreking op blz. 332-334. Het goede dat toen over die twee delen geschreven werd, zou nu ook weer mogen herhaald worden. Het is verheugend dat het (voorlopig?) stopgezette *Repertorium* van De Wachter op voordelige wijze vervangen wordt — althans voor de oudheidkunde — door de nieuwe repertoria die wetenschappelijker en handiger werkinstrumenten blijken te zijn. We betreuren enkel dat de — toch al weinige — kerkelijke archaeologica op onwetenschappelijke wijze uitgesloten blijft. Hopelijk wordt dit verzuim in een latere heruitgave goedgeemaakt.

Tentoonstelling «Toeristisch Schoon». — In zes Vlaamse steden richtte de Kredietbank in 1966 een tentoonstelling in gewijd aan

het thema «Toeristisch Schoon in eigen streek». Foto's en kunstwerken gaven — gerangschikt per provincie — een beeld van minder bekende maar toch belangwekkende gemeenten. Ter gelegenheid van deze tentoonstelling werd een bloemlezing «Vlaamse landschappen» uitgegeven; A. Demedts zorgde voor een mooie selectie natuurbeschrijvingen van zestien Vlaamse letterkundigen.

Munt. — Tijdens opgravingen (1964-1966) te Cuyck (Nederland) werd een Vlaamse braspennning van Jan zonder Vrees gevonden. De munt werd in 1409 geslagen en daarna voorzien van twee Westfaalse kloppen of contramerken, nl. van Münster en Iserlohn. (*Nieuwsbulletin* K.N.O.B., 1966, blz. 72).

Middeleeuwse Cisterciënser schuren. — Van de hand van twee Amerikaanse geleerden, W. Horn en E. Born, verscheen in 1965 een belangwekkend boek over twee Middeleeuwse Cisterciënser schuren, behorend tot twee uthoven van de abdij van Beaulieu (Hampshire): Great Coxwell (Berkshire) en Beaulieu-St. Leonard's (Hampshire). Van deze twee schuren uit de eerste helft van de 13e eeuw, bestaat de eerste nog volledig, van de tweede zijn enkel de muren nog gedeeltelijk bewaard. Van de 2 à 3000 Cisterciënser schuren, die Engeland op het einde der Middeleeuwen rijk was, zijn dit nog de enige die voor studie in aanmerking komen. De driebeukige en 7 traveeën lange schuren van Great Coxwell (l. 46 m., br. 13 m., h. 14,5 m.) en St. Leonard's (l. 68 m., br. 20 m., h. 17 m.) worden tot in de details bestudeerd en vergeleken met de wat jongere schuur van Ter Doest, waarmede beide een zeer gelijkende opbouw gemeen hebben. Op te merken is dat in de twee Engelse schuren de toegangen zich in uitgebouwde portalen op de langzijden bevinden. (*The barns of the abbey of Beaulieu at its granges of Great Coxwell and Beaulieu-St. Leonard's*, University of California Press, Berkeley en Los Angeles, 1965, 74 blz., 57 afb.).

Une étude de géographie médiévale. — Prolégomènes à une thèse de doctorat sur «La géographie de la population et de l'agriculture en Lorraine du Nord (1250-1450)», R. Noël consacre aux localités gaumaises à la fin du Moyen Age une pénétrante étude de géographie humaine (R. Noël, *Localités gaumaises à la fin du Moyen Age*, Centre d'Histoire rurale de l'Université catholique de Louvain, Publication n° 2, Louvain, 1964, 12 pl.). A un moment où l'histoire rurale connaît en Belgique un essor réconfortant, l'article de R. Noël témoigne avec excellence de la nécessité de procéder à des dépouillements d'archives minutieux et surtout qu'une «manière commode de faire la connaissance d'une société rurale est de chercher comment les gens rassemblent leurs maisons».

J.-P. Sosson

Flamenpolitiek. — De ook in ons land zeer bekende Duitse hoogleraar F. Petri (o.m. zijn in 1937 verschenen boek *Germanisches Volkserbe in Wallonien und Nordfrankreich*) heeft een belangrijke studie gewijd aan de Duitse «Flamenpolitiek» in de eerste wereldoorlog. Het artikel is getiteld «Zur Flamenpolitiek des 1. Weltkrieges. Ungelöste Fragen und Aufgaben», en verscheen in: «Dauer und Wandel der Geschichte. Festgabe für Kurt von Raumer zum 15. Dezember 1965», Münster, 1965, blz. 513-536. Petri komt tot het besluit dat het militaire en het burgerlijke Duitse bestuur de Flamenpolitiek verschillend benaderden: de militairen wilden België in handen hou-

den en zagen daarom een gevaar in de Flamenpolitiek zoals kanselier Bethman Hollweg ze begonnen was en waarmede hij Vlaanderen een grotere politieke macht wilde geven. Von Bissing stond tussen beide opvattingen in, alhoewel hij persoonlijk de Anschluss van België voorstond.

Tentoonstelling Viollet-le-Duc. — In 1965 werd te Parijs een grote tentoonstelling gewijd aan het leven en het werk van de bekende architect E. Viollet-le-Duc (1814-1879). In de katalogus wordt zijn drukbezet leven jaar per jaar geschetst en zijn grote restauraties uitvoerig bestudeerd (blz. 17-210). Aan de invloed van zijn denkbeelden in Frankrijk en in het buitenland wordt ruim aandacht besteed (blz. 211-253). De tentoonstelling zelf telde 530 nrs., waarvan 338 afkomstig uit het onuitgegeven familiearchief.

Viollet-le-Duc heeft rechtstreeks weinig met ons land te maken gehad. Wel werd hem — zowel door privé-personen als door officiële instanties — om advies gevraagd, o.m. voor herstellingswerken aan het stadhuis te Gent, waarvoor hij in 1871 naar Gent gekomen is. In de katalogus werd het bezoek niet vermeld dat J. Bethune in gezelschap van J. Helbig in 1868 te Parijs aan Viollet-le-Duc bracht. Bethune toonde hem zijn plannen voor een neogotische polychromie van het koor van de Sint-Baafskathedraal te Gent; dit ontwerp was namelijk door de Koninklijke Commissie voor Monumenten verworpen omdat de voorgestelde beschildering niet zou harmoniëren met het koormeubilair. In het belangwekkend betoog van de Commissie, waarin o.m. op het gezag van Viollet-le-Duc gesteund wordt, staat o.m.: «On invoque souvent le principe de l'unité de style pour remplacer, dans nos églises, tous les ameublements qui, bien que d'une date ancienne, se trouvent être postérieurs à la construction même; on argue du même principe pour demander à remanier jusqu'à l'architecture de ces monuments qui portent si souvent la marque de plusieurs époques différentes... Rien de plus intéressant, pour la religion comme pour l'histoire, que l'assemblage de ces différents styles dans le même édifice, traces éloquentes des diverses générations qui s'y sont succédé, témoignages imposants de la longue suite d'efforts qu'ont exigés ces vastes constructions auxquelles plusieurs siècles ont dû collaborer... Mais le fait est que, le plus souvent, il y a diversité sans qu'il y ait dispartite, et s'il est vrai, comme certains archéologues le prétendent, que les admirables artistes de la Renaissance aient ignoré les règles et les formes du style ogival, il n'est pas moins reconnu qu'ils ont donné à une foule de monuments gothiques des compléments, des annexes, des ameublements qui se marient merveilleusement avec cette architecture qu'ils n'ont pas imitée... Viollet-le-Duc recommande expressément que l'on conserve ces parties d'un autre style dès qu'elles offrent un certain intérêt, et qu'on ne les modifie que lorsqu'elles sont délabrées *au point de ne plus pouvoir être restaurées*. C'est alors, mais alors seulement, qu'il autorise les remaniements au nom et au profit de l'unité de style. (*Bulletin des commissions royales d'art et d'archéologie*, 7 (1868), blz. 535-536). Alhoewel Viollet-le-Duc een voor Bethune gunstig verslag opmaakte (18 december 1868), werd zijn ontwerp toch niet aanvaard. (Cfr. J. Helbig, *Le Baron Bethune*, Rijsel-Brugge, 1906, blz. 205-206, 253-254; J. Uytterhoeven, *Baron J.-B. de Bethune en de Neogotiek*, in *Hand. Kon. Gesch. en Oudh. Kring Kortrijk*, 34 (1965), blz. 56-57).

L. Devlieghe

Liturgie en kerkelijke kunst. — De verandering in de liturgie, als gevolg van Vaticanum II, brengt onvermijdelijk een aanpassing mee van kerkgebouw en -meubelen. Die aanpassing is een moeilijk en belangrijk probleem waaraan de kerkelijke overheid van hoog tot laag geen voldoende aandacht schenkt. Sommige pastoors, met blijkbaar weinig zin voor het schone in het Huis Gods, willen «hun» kerk herinrichten zonder te beseffen dat niet enkel in het Kristendom, maar evenzeer in alle godsdiensten, kunst en schoonheid altijd een essentieel deel van kerk of tempel uitgemaakt hebben. Het Huis Gods moest Hem die er vereerd wordt, waardig zijn. Aan de fundamentele eis van verhevenheid in schikking en vorm wordt nu al te dikwijls weinig aandacht geschonken. Kunstwerken worden als overbodige luxe beschouwd in de «kerk der armen». Op die wijze wordt in de volle zin van het woord het religieuze gelaïciseerd en de kerk tot een vergaderzaal verlaagt.

In nieuwsbladen en tijdschriften wordt meer en meer gewag gemaakt van «postconcliair vandalisme». Waar men enkele jaren terug zich nog verbeelden kon dat geen kunstwerken beter beveiligd waren dan kerkmeubelen, zijn het nu juist deze werken die het meest bedreigd worden. Tot in 1965 waren de kunstwerken in de kerken beschermd door een K.B. van Willem I uit 1824; een onderrichting van de Minister van Justitie dd. 11 mei 1965, heeft daar nu enige verandering in gebracht met als gevolg een minder doeltreffende bescherming. Dit ministerieel besluit kan als volgt samengevat worden (cfr. *Vlaanderen*, 15, 1966, blz. 236):

— *voorlopig opstellen* van meubilair mag zonder toelating gebeuren evenals het *verplaatsen* van meubilair binnen de kerk, indien aan de meubels niets gewijzigd wordt of als ze geen geheel vormen met muren, bevloering of zuilen.

— voor het *verplaatsen* van meubilair dat een geheel vormt met het gebouw en waarvoor werken aan het gebouw nodig zijn, dient toelating bekomen van het nieuwe comité dat bestaat uit leden van het provinciaal comité [van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen] en van de bisschoppelijke commissie [voor kerkenbouw].

— wil men meubilair *wijzigen of wegnemen* — ongeacht of aan het kerkgebouw moet worden gewerkt — dan volstaat toelating van het «gemengd comité» als het meubilair geen artistieke of archeologische waarde heeft. Heeft het dit wel, dan moet de Minister van Justitie toelating geven, na advies ingewonnen te hebben van de Commissie voor Monumenten».

Indien deze onderrichtingen nu maar nageleefd werden, dan ware de toestand niet onrustwekkend. In vele gevallen echter handelt de klerus volstrekt eigenmachtig zonder de kerkfabriek — waarin de burgemeester wettelijk zitting heeft — of officiële omzendbrieven te erkennen. Het jammerlijke is dat meestal oude kunstwerken, die door de liturgische vernieuwing — voorlopig? — minder gebruikt worden (kommuniebanken en preekstoelen o.a.), het eerste slachtoffer zijn. Daarentegen blijven de banale kruiswegstaties en de geldopbrengende plaasteren beelden meestal onaangeroerd. De 19e eeuw heeft veel barokke kerkmeubelen vernield; onze tijd is echter goed op weg om ook het resterende te doen verdwijnen, met dit verschil dat het nu nutteloos geacht meubilair niet meer vernield, maar verkocht wordt!

S.D.

PLAATSELIJKE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Poelkapelle en Guynemer. — Nog niet zo lang geleden werden te Poelkapelle nogmaals opzoekingen gedaan om de begraafplaats terug te vinden van de bekende Franse oorlogsvlieger G. Guynemer, op 11 september 1917 boven Poelkapelle door de Duitse vlieger K. Wisseman neergeschoten. Uit betrouwbare inlichtingen is nu gebleken dat het lijk van Guynemer in 1917 door de Duitsers geïdentificeerd is geworden en dat verscheidene oprukkende Belgische soldaten op 28 september 1918 een graf gezien hebben, voorzien van een houten kruis met de tekst «Hier ruht der gefallene Französische Flieger Guynemer». Achter het graf was een afgebroken houten vliegtuigschroef in de grond geplant. Deze plaats was gelegen in de Bruggestraat. Verwonderlijk is echter dat begin oktober 1917 de Engelsen Poelkapelle veroverden en enkele maanden bezet hielden, maar het graf niet gevonden hebben. Hoe het graf na 28 september 1918, wanneer Poelkapelle omzeggens niet meer beschoten geworden is, spoorloos verdwenen is, blijft ook een raadsel.

Kasteel te Male. — De herstellingswerken aan de hoofdtoren van het kasteel van Male (gemeente Sint-Kruis) werden in 1964 aangevangen en in 1966 voltooid. Nauwkeurig onderzoek van de ontleisterde muren bracht genoeg elementen aan het licht om de ingang en alle vensters in de oorspronkelijke vorm te restaureren. De bestaande balklagen werden zoveel als mogelijk behouden. Van de 18e eeuwse aanbouw tegen de achterzijde van de toren werden de twee 19e eeuwse verdiepingen weggenomen. De bakstenen borstwering van de brug, die uit de laatste oorlog dateerde, werd door een smeedijzeren brugleuning vervangen.

O.L.Vrouwekerk te Kortrijk. — De restauratie van de O.L.Vrouwekerk te Kortrijk werd in 1966 een stap nader tot zijn einde gebracht door de vernieuwing van de basissen in het schip en de versteving van het triforium. Voorzien is o.m. nog het herstellen van de muurschilderingen in de Gravenkapel.

Sint-Aldegondakerk te Zwevezele. — Over het slopen van het kerkschip en de opgravingen werd bericht in de *Handelingen*, 101 (1964), blz. 271-272. De kerk met het nieuwe eenbeukige schip werd in 1966 ingewijd. Tot op heden werden echter de barokke preekstoel en kommuniebank nog niet herplaatst; vermoedelijk zijn ze nog ergens opgeslagen. De oude biechtstoelen werden maar fragmentair hergebruikt.

Museum De Plate te Oostende. — Op 27 mei 1966 werd in het stadhuis te Oostende het heemkundig museum van «De Plate» heropend. Het is jammer dat het stadsbestuur geen mogelijkheid gevonden heeft het belangwekkende museum in een meer passend kader, i.c. het Feestpaleis op het Wapenplein, onder te brengen. Het zou daar inderdaad beter op zijn plaats zijn, naast het Museum voor Schone Kunsten en de Stadsbibliotheek. Misschien gebeurt dit nog wel eens als het Feestpaleis uitsluitend aan kunst en cultuur zal voorbehouden worden!

Tisje-Tasje herdacht. — Op 15 mei 1966 werd door de V.T.B. en «Bachten de Kupe» de Frans-Vlaamse volksteler Tisje-Tasje (Jan-Baptist Van Grevelinghe, 1767-1842) herdacht. In Buischeure, waar hij geboren, en te Noordpeene, waar hij gestorven is, werd een tweetalige gedenkplaat onthuld. Aan Tisje-Tasje, een leurder in aarde-werk (o.a. «tassen», vandaar zijn bijnaam), ontleende «Tisje-Tasje's Almanach» (1900-1940) zijn naam.

ENKELE UITGAVEN NOG IN VOORRAAD :

<i>Handelingen van het Genootschap «Société d'Emulation», (ten groten deel uitgeput) per deel</i>	200 fr.
C. Carton, <i>Eligiae Jacobi Papae Hyppensis. Edidit Jacobus Meyerus</i> . Brugge, 1847, in 4°, 24 blz.	25 fr.
L. De Foere, <i>Fédération archéologique et historique de Belgique. Congrès archéologique et historique tenu à Bruges du 10 au 14 août 1902</i> . Brugge, 1902-1903, 2 dln. in 8°, IX-516-93 blz. + 17 pl.	150 fr.
A. Bayot, <i>La légende de Troie à la Cour de Bourgogne. Etudes d'histoire littéraire et de bibliographie</i> . Brugge, 1908, in 8°, 50 blz.	40 fr.
A. Heysse, O.F.M., <i>Tabulae capitulares almae provinciae Sancti Joseph in comitatu Flandriae Ordinis Fratrum Minorum Recollectorum (1629-1796)</i> . Brugge, 1910, in 4°, XXV-169 blz.	150 fr.
A. De Poorter, <i>Un traité de théologie inédit de Gautier de Bruges: Instructions circa divinum officium</i> . Brugge, 1911, in 8°, XII-44 blz.	40 fr.
L. Van Hee, S.J., <i>Ferdinand Verbiest, écrivain chinois</i> . Brugge, 1913, in 8°, 69 blz. + 3 pl.	50 fr.
St. van Outryve d'Ydewalle, <i>Geschiedenis van het «Veld» of Zuid-Westelijk gedeelte van de gemeente Sint-Andries</i> . Brugge, 1921, in 8°, 233 blz. + 9 pl.	150 fr.
A. Duclos, <i>De eerste eeuw van het broederschap der Zeven Weedommen van Maria in Sint-Salvators, te Brugge</i> . Brugge, 1922, in 8°, 147 blz. + 2 pl.	100 fr.
P. Allossery, <i>Kan. Adolf Duclos (1841-1925). Met een kijk op den zogenaamden taalparticularistenstrijd</i> . Brugge, 1930, in 8°, 435 blz.	150 fr.
A. Schouteet & E.I. Strubbe, <i>Honderd jaar geschiedschrijving in West-Vlaanderen (1839-1939). Analytische inhoud en registers van de Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis «Société d'Emulation» te Brugge</i> . Brugge, 1950. Met aanvulling (1940-1963). In 8°, 335 + 60 blz.	250 fr.
A. Schouteet, <i>Gedenkwaardige aenteekeningen van Jan Karel Verbrugge. Brugse kroniek over 1765-1825</i> . Brugge, 1958, in 8°, 147 blz.	80 fr.
A. Schouteet, <i>Een beschrijving van de Bogardenschool te Brugge omstreeks 1555 door Zegez van Male</i> . Brugge, 1960, in 8°, 255 blz. + 6 pl.	200 fr.
J. Delbare-Dumoulin, <i>Oorlogsdagboek van Rumbekke in 1914-1918</i> . Brugge, 1962, in 8°, 228 blz.	150 fr.
H. Janse & L. Devliegher, <i>Middeleeuwse bekappingen in het vroegere graafschap Vlaanderen</i> . Brugge, 1963, in 8°, 84 blz. ill.	75 fr.
A. Van Wallegheem, <i>De oorlog te Dickebusch en omstreken uitgegeven door J. Geldhof</i> . Dl. I, Brugge, 1964, in 8° XLIII — 202 blz. ill. Dl. II, Brugge, 1965, in 8° 256 blz. ill. Per dl.	175 fr.